

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД 347.44 (575.3)

ТКБ: 67.99 (2) 3 (2 тоҷик)

А-14

АБДУЛЛОЗОДА АҲТАМ РУСТАМ

ШАРТНОМАҶОИ КОНСЕССИОНӢ: ДУРНАМО ВА РУШД

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ;
ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Рохбари илмӣ: номзади
илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент, Ваколатдор оид ба
ҳуқуқи инсон дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон
Бобозода Умед

Душанбе - 2024

Мундарича:

Мукаддима.....	3-19
БОБИ 1. ЗАМИНАҲОИ ОБЪЕКТИВИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ КОНСЕССИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
1.1. Заминаҳои рушди шартномаҳои консессионӣ ҳамчун шакли муносибат байни давлат ва сармоягузори хусусӣ.....	19-32
1.2. Асосҳои ҳуқуқи танзими муносибатҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	32-53
БОБИ 2. АСОСНОККУНИИ НАЗАРИЯВИИ ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ КОНСЕССИОНӢ	
2.1. Мафҳум ва табиати ҳуқуқи шартномаҳои консессионӣ.....	54-69
2.2 Хусусияти таркиби субъективи шартномаи консессионӣ.....	69-83
2.3 Хусусиятҳои бастани шартномаи консессионӣ.....	84-108
2.4 Таносуби шартномаҳои консессионӣ бо шартномаҳои ба ҳам алоқаманд.....	108-122
БОБИ 3. ИҶРОИ УҲДАДОРИҲО ДАР ДОИРАИ ШАРТНОМАИ КОНСЕССИОНӢ	
3.1. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои шартномаи консессионӣ.....	123-142
3.2. Кафолати ҳуқуқҳо тибқи шартномаи консессионӣ.....	143-158
3.3 Ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ барои иҷро накардани уҳдадориҳо.....	158-170
ХУЛОСА.....	171-182
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	183-187
РӮЙХАТИ АДАБИЁТ.....	188-203
ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗӮИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	203-206

Муқаддима

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Бо баробари эълон гардидани Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи муносибатҳои бозорӣ рушд ёфта, имкониятҳои васеи ҷалби сармояи хусусӣ барои таъмини иқтисодии устувори иқтисодиёти кишвар ва барқарор намудани ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ, махсусан тавассути бастанӣ шартномаҳои консессионӣ фароҳам оварда шуд.

Дар давраи баъдибухронӣ, ки ба воқеаҳои маълуми солҳои 90-уми асри ХХ алоқаманд аст ва ҳангоме, ки аксарияти соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба ҷалби сармоя, истифодаи самараноки моликияти давлатӣ, аз ҷумла захираҳои табиӣ тавассути воситаҳои нави молиявӣ, иқтисодӣ ва техникаӣ бахши хусусӣ эҳтиёҷ доштанд, чунин шакли ҳамкорӣ аҳамияти махсусро касб намуд. Вале, бинобар набудани заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҷрибаи бастанӣ шартномаҳои консессионӣ хусусияти оммавино касб накард, ки ин дар навбати худ ба раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ тавсеа бахшид.

Бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 1997 дар ҷумҳурии мо расман ин шакли шарикӣ давлативу хусусӣ шакли қонунӣ пайдо намуд, ки аз иродаи сиёсии давлат барои гузаштан ба сатҳи нави ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ шаҳодат меод. Шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ ва шаклҳои зухури он, алалхусус консессия дар Тоҷикистон ҳамчун падидаи иқтисодӣ - ҳуқуқии нав ва ба таври амиқ омӯхтанашуда маҳсуб меёбад.

Таҳлили таҷрибаи хориҷии фаъолияти консессионӣ нишон медиҳад, ки маҳз тавассути бастанӣ шартномаҳои консессионӣ, истифодаи дурусту мақсадноки моликияти дар ихтиёри давлат қарордошта, инчунин самаранокию сифатнокии хизматрасониҳо бо истифода аз чунин моликият ҷиҳати қонеъ намудани талаботи истифодабарандагони ниҳой таъмин мегардад. Таҷрибаи миллии консессионӣ, аз ҷумла амалигардонии шартномаи консессионии системаи энергетикӣ ВМКБ ва ба консессия супоридани шохроҳи Душанбе - Чанок самаранокии худро нишон доданд.

Масалан, новобаста аз вазъи боду ҳаво хизматрасонӣ дар роҳи байналмилалӣ Душанбе - Чанок аз ҷониби консессиядор дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, сифатнокии роҳ ва рафтуомади шабонарӯзӣ тавассути он таъмин гардидааст.

Бинобар муҳимияти дар сатҳи давлатӣ дастгирӣ ёфтани ташаббусҳои бахши хусусӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз соли 2010 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки дар ҷумҳурии мо аз лиҳози ҳуқуқӣ бояд чунин як фазои озода муҳайё гардад, ки ҳар як фарди хоҳишманди ташкили фаъолияти соҳибкорӣ чунин имкониятро дошта бошад ва бо дастгириву ҳимояи давлат фаро гирифта шавад. Ҳамчунин зикр гардид, ки рушди устувори соҳибкорӣ кафили инкишофи бозғамии иқтисодӣ ва паст гардидани шиддати таъсири бӯҳрон буда, барои афзун шудани буҷети давлатӣ мусоидат хоҳад кард. Маҳз тавассути механизми ҳамкориҳои бахши давлативу хусусӣ кам кардани ҳиссаи маблағҳои буҷетӣ дар лоиҳаҳои инфрасохтори сармоягузорӣ имконпазир буда, чунин лоиҳаҳо бояд бештар ба лоиҳаҳои азнавсозӣ табдил дода шаванд ва дар ин маврид механизми консессияро истифода намудан лозим аст¹.

Дар асоси супоришҳои Роҳбари давлат муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ва масъалаҳои вобаста ба истифодаи объектҳои консессионӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ мавриди таҳлилу омӯзиши ҳамачониба қарор гирифта, дар натиҷа соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» дар таҳрири нав қабул гардид.

Мутаассифона, шартномаҳои консессионӣ ҳамчун таконбахши рушди иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла истифодаи самараноки молу мулкҳои давлатӣ дар маҷмуъ ва канданиҳои ғойданок дар алоҳидагӣ шуда натавонистанд. Ба андешаи мо, ин ҳолат ба номукамалии қонунгузориҳои соҳа марбут

---

¹Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.04.2010 сол. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj> (санаи муроҷиат: 12.12.2021).

дониста мешуд, харчанд ки вобаста ба такмили соҳа ва ба роҳ мондани фаъолияти консессионӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» дар таҳрири нав (соли 2011) қабул гардид, вале фаъолияти миллии консессионӣ ба таври бояду шояд рушд накард. Таҳлилҳо нишон медиханд, ки дар баробари мавҷуд будани мушкилоти самти қонунгузорӣ, сабабҳои муҳими рушд наёфтани соҳа маҳз нокифоягии асосноккунии илмии шартномаҳои консессионӣ, набудани таҳқиқоти ҳаматарафаи фарогирандаи паҳлуҳои асосии ҳамкории консессионии давлат бо бахши хусусӣ, ба таври зарурӣ ҳал нагардидани мушкилоти ҳуқуқӣ дар соҳаи танзими шартномавии консессия, номуайянии қонунгузории консессионӣ дар низоми умумии ҳуқуқии ҷумҳурӣ, кӯшишҳои камсамари дарёфти роҳҳои рушди минбаъдаи фаъолияти консессионӣ, ташаққули наёфтани нуқтаи назари доктринавии ягона дар хусуси шартномаҳои консессионӣ ва ғайраҳо маҳсуб ёфта, дар маҷмуъ таҳқиқоти илмии мазкурро боз ҳам мубрам мегардонанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Бо мақсади таҳлили ҳамачонибаи масъалаҳои ҷойдошта аз ҷониби муаллиф корҳои илмии олимони ватанию хориҷӣ, ки ба шартномаҳои консессионӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла таҷрибаи миллии консессионӣ мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Масъалаи танзими ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ дар корҳои илмии олимони хориҷӣ, аз ҷумла Н.И. Бухарин², Л.Г. Ландау³, В.Г. Варнавский⁴, В.В. Котов⁵, Н.Г. Доронин⁶, С.П. Мороз⁷, С.А. Сосна⁸ ва дигарон ба таври амиқ таҳқиқ карда шудаанд.

---

² Ниг.: Бухарин Н.И. Избранные произведения. – М., 1988. – 499 с.

³ Ниг.: Ландау Б.А. Концессионное право Союза ССР. – М., 1925. – 74 с.

⁴ Ниг.: Варнавский В.Г. Партнерства государства и частного сектора: формы. Проекты, риски. – М.: Наука, 2005. – 315 с.; Варнавский В.Г. Концессионный механизм партнерства государства и частного сектора. – М., 2003. – 270 с.; Варнавский В.Г. Методологические вопросы становления концессионных отношений в России / В.Г. Варнавский // Экономика строительства. – 2002. – №9. – С. 3.

⁵ Котов В.В. Государственные и муниципальные концессии в системе отношений собственности // Экономика строительства. – 2004. – №9. – С. 33; Котов В.В. Некоторые концептуальные предложения к закону о государственных и муниципальных концессиях // Экономика и строительство. – 2000. – №6. – С. 22.

⁶ Ниг.: Доронина Н.Г. К проекту закона о концессионных договорах / Н.Г. Доронина // Договор: правовые и экономические аспекты. Сборник научных трудов. – М.: ООО «Нестор Академик Паблшерз», 1999. Вып. 1. – С. 75-86.

⁷ Ниг.: Мороз С. О правовой природе договора концессии / С.Мороз // Юрист. – 2004. – №12. – С. 59.

Рисолаҳои илмии Я.О. Золоева⁹, О.Н. Савинова¹⁰, И.С. Вахтинская¹¹, А.В. Багдасарова¹², Р.М. Жемалетдинов¹³, С.В. Шорохов¹⁴, И.Г. Майор¹⁵ ва дигарон ба масъалаҳои «Шартномаҳои концессионӣ ва дигар шартномаҳо бо сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи азхудкунии канданиҳои ғоиданок», «Танзими шартномавии муносибатҳои концессионӣ тибқи қонунгузори Федератсияи Россия», «Аломатҳои маданӣ - ҳуқуқии шартномаи концессионӣ», «Шартномаҳои концессионӣ дар ҳуқуқи маданияи Федератсияи Россия ва давлатҳои хориҷӣ», «Танзими маданӣ - ҳуқуқии шартномаҳои концессионӣ», «Шартномаи концессионӣ ҳамчун шакли идораи оммавӣ: таҳқиқи таносуби ҳуқуқӣ», «Танзими маданӣ - ҳуқуқии муносибатҳои концессионӣ» ва ғайраҳо бахшида шудаанд. Ҳулоса ва пешниҳодҳои, ки аз ҷониби олимони номбурда манзур гардиданд, дар омӯзиши падидаи концессия, муайян кардани табиати ҳуқуқӣ ва мақоми он дар низоми ҳуқуқӣ, инчунин танзими ҳуқуқии шартномаҳои концессионӣ саҳми арзишманд доранд.

Таҳлилҳои мо нишон доданд, ки то имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқоти маҷмӯавии илмию ҳуқуқии шартномаҳои концессионӣ вучуд надорад. Аз ҷониби пажӯҳишгарони ватанӣ баъзе паҳлуҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ ва танзими шартномавии шартномаҳои концессионӣ таҳқиқ карда

---

⁸ Ниг.: Сосна С.А. Концессионные соглашения: теория и практика. – М.: 2002. – 251 с.; Сосна С.А. Концессионные договоры с иностранными инвесторами / С.А. Сосна // Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. – М.: РАН, Институт государства и права, 1995. – С. 66-76.

⁹ Ниг.: Золоева Я.О. Концессионные и иные договоры с иностранными инвесторами в области добычи полезных ископаемых: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Золоева Яна Олеговна. – Москва, 2003. – 200 с.

¹⁰ Ниг.: Савинова О.Н. Договорное регулирование концессионных отношений по законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Савинова Ольга Николаевна. – Казань, 2006. – 201 с.

¹¹ Ниг.: Вахтинская, И.С. Гражданско-правовые признаки концессионного соглашения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Вахтинская Ирина Сергеевна. – Москва, 2008. – 292 с.

¹² Ниг.: Багдасарова А.В. Концессионное соглашение в гражданском праве России и зарубежных стран : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Багдасарова Алина Владимировна. – М., 2009. – 247 с.

¹³ Ниг.: Жемалетдинов, Р.М. Гражданско-правовое регулирование концессионных соглашений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Жемалетдинов Рустэм Маратович. – Уфа, 2008. – 177 с.

¹⁴ Ниг.: Шорохов, С.В. Концессионное соглашение как форма публичного управления: сравнительно-правовое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Шорохов Сергей Валерьевич – М., 2009. – 33 с.

¹⁵ Ниг.: Майор, И.Г. Гражданско-правовое регулирование концессионных отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Майор Иван Геннадьевич – Ставрополь, 2009. – 189 с.

шуданд. Хамин тавр, дар корҳои илмӣ Ш.М. Менглиев¹⁶, М.З. Раҳимзода¹⁷, Н. Шонасриддинов¹⁸, У. Бобоев¹⁹, Ҷ.Қ. Бобоев²⁰, М.Н. Раҷабзода²¹, Ф.С. Сулаймонов²² ва дигарон ҷиҳатҳои алоҳидаи муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ баррасӣ шудаанд.

Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки то ҳанӯз дар Тоҷикистон як таҳқиқоти ҳамачонибаи масъалаҳои танзими ҳуқуқии ҳамкорҳои давлат бо субъектони баҳши хусусӣ дар шакли консессия гузаронида нашудааст. Набудани таҳқиқоти пурраи ҳуқуқии мавзӯ ва дар баробари ин ҳамчун падидаи нав баромад намудани консессия дар ҷумҳурии мо имкон медиҳад, ки омӯзиши ҷанбаҳои назариявии шартномаҳои консессионӣ ва танзими ҳуқуқии он барои рушди минбаъдаи муносибатҳои консессионӣ дар Тоҷикистон заминаи муҳим гузорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ мутобиқи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: «Шартномаҳои консессионӣ: дурнамо ва рушд (2010-2023)» дар кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафҳои пажӯҳиши диссертатсионӣ пеш аз ҳама таҳқиқоти ҳамачонибаи ҳуқуқии масъалаҳои назариявӣ ва амалии

---

¹⁶ Ниг.: Менглиев Ш.М. Избранные труды по гражданскому праву / Ш.М. Менглиев Душанбе: «Истеъдод», 2011- 696 с., Менглиев Ш.М. Международное частное право. Часть 1. / Ш.М. Менглиев. – Душанбе: «Деваштитч», 2002. – С. 37-39.

¹⁷ Ниг.: Раҳимов М.З. Избранные труды / М.З. Раҳимов. Душанбе: «Бухоро», 2014. 638 с.; Раҳимов М.З., Маҳмадшоев Ф.А. Мушкилоти таъминоти ҳуқуқии истифодаи об ва захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ / М.З. Раҳимов, Ф.А. Маҳмадшоев // Қонунгузорӣ. – 2013. – №4 (12). – С.10-18; Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ [Текст] / М.З. Раҳимов. – Душанбе: Деваштитч, 2005. – 410 с.

¹⁸ Ниг.: Шонасриддинов Н. К вопросу о договорном регулировании отношений сферы водоснабжение // Государства и право. – 2007. – №1. – С. 53-57.

¹⁹ Ниг.: Бобоев У.Х. Организационно-правовые формы совместной хозяйственной деятельности (международно-частноправовой аспект): монография / У.Х. Бобоев. – Душанбе: «Ирфон», 2004. – 180 с.

²⁰ Ниг.: Бобоев Д.К. Договор коммерческой концессии по законодательству Республики Таджикистан: монография / Д.К. Бобоев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. – 152 с.

²¹ Ниг.: Раҷабов, М.Н. Гражданско-правовой статус иностранцев в Республике Таджикистан [Текст]: монография / М.Н. Раҷабов. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 178 с.

²² Ниг.: Сулаймонов Ф.С. Республика Таджикистан – участник международных частно – правовых отношений. – Душанбе, 2006. – 170 с.

шартномаҳои консессионӣ дар иртибот ба талаботи қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи миллӣ ва хориҷии консессионӣ бо дарназардошти самаранокии истифодаи моликияти дар ихтиёри давлат қарордошта, инчунин таҳияи пешниҳодоти концептуалӣ барои ҳалли мушкилоти ошкоршуда мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсадҳои зикршуда аз ҷониби муаллиф иҷрои вазифаҳои зерин ба нақша гирифта шудаанд:

- таҳқиқ ва муаррифии самаранокии шартномаҳои консессионӣ ҳамчун шакли муносибат байни давлат ва сармоягузори хусусӣ, инчунин муайян намудани заминаҳои танзими ҳуқуқии онҳо дар Қумҳурии Тоҷикистон;

- таҳлили заминаҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои консессионӣ дар Қумҳурии Тоҷикистон;

- гузаронидани таҳлили нуқтаи назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ бо дарназардошти ба таври васеъ кушодани мафҳум ва хусусияти ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ;

- муайян намудани хусусиятҳои таркиби субъектони шартномаи консессионӣ ва тавсифи он аз нуқтаи назари иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ;

- шарҳи хусусиятҳои бастании шартномаи консессионӣ бо дарназардошти тавачҷуҳи афзалиятнок ба интихоби озмунии консессиядор;

- гузаронидани таҳлили муқоисавии шартномаи консессионӣ бо дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ, ошкор намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи он;

- муайян кардани номгӯй, ҳаҷми салоҳият ва вазифаҳои субъектҳои муносибатҳои консессионӣ;

- таҳқиқи масъалаи кафолатҳои ҳуқуқии консессиядор тибқи шартномаи консессионӣ;

- муайян намудани ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ҷавобгарии тарафҳо барои иҷро накардани уҳдадориҳо тибқи шартномаи консессионӣ;

- таҳия намудани пешниҳодҳои назариявӣ амалӣ ва тавсиявӣ ҷиҳати тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таъмини самаранокии татбиқи онҳо дар соҳаи фаъолияти консессионӣ.

Объекти таҳқиқот маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар асоси танзими шартномавӣ байни давлат ва субъектҳои бахши хусусӣ дар раванди ба имзо расонидан, иҷро ва қатъи шартномаҳои консессионӣ бо мақсади идоракунии самарабахшии моликияти давлатӣ ба амал меояд.

Мавзӯи таҳқиқот. Ба ҳайси мавзӯи таҳқиқот қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ, ки ба танзими ҳуқуқии шакли консессионии шарикии давлат ва бахши хусусӣ равона шудаанд, инчунин адабиёти умумӣ ва махсуси илмӣ дар ин соҳа баромад мекунанд.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур фарогири се марҳилаи асосӣ мебошад: 1) заминаҳои танзими ҳуқуқӣ ва рушди муносибатҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2) мафҳум, хусусият, таснифот ва табиати ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ, 3) ҳуқуқи уҳдадорӣ, қарорҳои ҳуқуқӣ ва масъулияти субъектҳои шартномаи консессионӣ. Давраи фаъоли таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2010-2023 мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ таҳқиқотро мавқеъ ва ҳулосаҳои, ки дар асарҳои илмии олимони маъруфи илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ва хориҷӣ, аз қабили Ш.М. Менглиев, В.А. Ойгензихт, М.З. Тоиров, О.У., Усмонов, О.С. Раҳимов, Н.Г. Ғаюров, М. Рачабов, У. Бобозода, Ҷ.Қ. Бобоев, Р.Б. Бозоров, Ф.С. Сулаймонов, Н. Табаров, Н. Шонасриддинов, С.С. Алексеев, М.И. Брагинский, М.М. Богуславский, Н.И. Бухарин, И.Н. Бернштейн, В.В.Витрянский, Ш.К. Доронина, О.А. Красавчиков, А.В. Киринов, Л.Г. Ландау, В.П. Мозолин, Е.А. Суханов, М.К. Сулаймонов, С.А. Сосна, Л.С. Тал, Ю.К. Толстой, Н.Ф. Иоффе ва дигарон дарҷ шудаанд, ташкил медиҳанд.

Ҳангоми навиштани рисолаи илмӣ, корҳои илмии олимони шинохта дар соҳаи танзими ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ, махсусан А.В.

Багдасарова, В.Г. Варнавский, И.С. Вахтинская, Н.Г. Доронина, Я.О. Золоева, И.Г. Майор, С.А. Сосна, О.Н. Савинова, Р.М. Жемалетдинов, С.В. Шорохов ва дигарон таҳлил гардидаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот усулҳои умумии таҳлил ва синтез, инчунин усулҳои таҳлили мантиқӣ, системавӣ, муқоисавии ҳуқуқӣ ва таърихӣ мебошанд. Истифодаи маҷмӯи ин усулҳо барои то ҳадди имкон ноил шудан ба ҳадафҳои таҳқиқот равона карда шудааст.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаи эмпирикии диссертатсияи мазкурро ҳисоботи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисобот ва маълумотномаҳои соҳавӣи нашршудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати энергетика ва захираҳои об, дигар вазорату идораҳои соҳавӣ, маводҳои дар воситаҳои ахбори омма нашршуда вобаста ба шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон басташуда, инчунин Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқоти рисола аз он иборат аст, ки аввалин маротиба дар илми ватании ҳуқуқӣ таҳқиқи ҳамаҷонибаи масъалаҳои назариявӣ амалӣ ва танзими ҳуқуқии муносибатҳои консессионӣ анҷом дода шуд. Самтҳои асосии таҳқиқот ба муайян намудани дурнамои рушди ҳамкориҳои консессионӣ давлат ва соҳибкориҳои хусусӣ, таҳлили қонунгузорӣ дар ин соҳа, муайян кардани норасоҳои мавҷуда ва пешниҳоди тақлифҳои мушаххас барои тақмили он равона гардидааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Нуқтаҳои асосии барои ҳимоя пешниҳодшаванда инҳоянд:

1. Хусусиятҳои рушди шарикӣи давлат бо баҳши хусусӣ дар шароити муосир шарҳ дода шуда, ҳолати ташаккули як фаҳмиши сиёсӣ-консептуалии муҳимияти чунин шарикӣ, махсусан барои лоиҳаҳои сармоягузорие, ки ҳам барои давлат ва ҳам барои тичорат аҳамияти аввалиндараҷа доранд, тасдиқ мегардад.

Маҷмӯи таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии пайдоиш ва рушди муносибатҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ менамоянд, ки истифодабарии моликияти давлатӣ дар асоси консессия ва бо ҷалби воситаҳои молиявӣ технологӣ, кадрӣ ва дигар воситаҳои бахши хусусӣ дар ниҳояти қор ба сарфаи маблағҳои бучети давлатӣ, беҳтар гардидани сифат ва дастрасии хизматрасонӣ, ки ба истифобарандагони ниҳой расонида мешавад ва навсозии ҳуди объекти консессия мусоидат менамояд.

2. Заминаҳои таърихӣ объективона рушди консессия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардиданд, ки ба хусусиятҳои зерин алоқаманд мебошанд:

а) ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва гузариши иқтисодиёт ба шакли бозории хоҷагидорӣ дар ҚТ;

б) барасмиятдаронии шаклҳои нави ҳуқуқи шарикӣ давлативу хусусӣ, баҳогузори самаранокӣ ва зарурати рушди минбаъдаи он;

в) мавҷудияти захираҳои табиӣ дар қаламрави мамлакат ва дурнамои ҷалби сармояи хориҷӣ бо мақсади қорқарди минбаъдаи онҳо;

г) истифодаи оқилонаи захираҳои оби дар кишвар мавҷудбуда бо мақсади баланд бардоштани иқтидори энергетикӣ, ки ба ҳалли мушкилоти норасоии нерӯи барқ дар асоси консессия, хусусан дар ҷасли зимистон равона шудааст.

Вале, новобаста аз мавҷудияти имкониятҳои ояндадор, таҷрибаи миллии консессионӣ тавассути баимзорасонии шартномаҳои дахлдор рушди босуръат надошт, ки сабабҳои онро метавон чунин шарҳ дод:

а) ҳодисаҳои марбут ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки ба имиджи давлат таъсиргузор буда, боварии сармоягузори хориҷиро барои анҷоми ҷаъолияти сармоягузорӣ дар кишвари мо ба таври ҷиддӣ қоҳиш дод;

б) кӯшишҳои аввалини таҷрибаи дар амал татбиқшудаи ҳамқории давлат бо бахши хусусӣ, ки баҳогузори тавакалҳо ва таҳлили самраноқиро тақозо менамояд;

в) ба мушоҳида расидани дигар монеаҳо дар сатҳи қонунгузорӣ ва мушкилоти татбиқи шартномаҳои консессионӣ ва ғайра.

3. Таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои консессионӣ, ки дар даври Истиқлоли давлатӣ дар ҚТ қабул гардидаанд, нишон медиҳад, ки дар муқаррароти онҳо вобаста ба додани ҳуқуқи истифодаи захираҳои табиӣ (қитъаҳои замин, қонҳои маъданҳои фойданок) ва дигар объектҳои хоҷагидорӣ ба консессионер ҳатогӣю номутобикатиҳои мушаххас ҷой доранд, ки дар навбати худ барои рушди минбаъдаи муносибатҳои консессионӣ дар кишвар монеаҳо эҷод менамоянд.

Ҳамзамон, муҳокимаҳои давомдори илмӣ дар бораи хусусияти (табиати) ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ муайян карда шуда, бо таҳқиқи ҳамачонибаи масъала ба мавқеи олимони вобаста ба пазируфтани шартномаи консессионӣ, ҳамчун шакли маданӣ-ҳуқуқии ҳамбастагии байни конседент ва консессиядор, ки ба ҳолати имрӯзаи танзими муносибатҳои уфуқӣ мувофиқат менамояд, афзалият дода мешавад. Қобили зикр аст, ки қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон бо баъзе шарҳу эзоҳ, одатан шартномаҳои консессиониро ба сифати шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ муайян кардааст. Дар Кодекси маданияи Қумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022 ба масъалаҳои консессия бахшида шудани боби 61 тасдиқи гуфтаҳои боло мебошад.

4. Бо ба инобат гирифтани вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди муносибатҳои консессионӣ мувофиқи мақсад доништа мешавад, ки мақоми ваколатдори давлатӣ дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ таҳлили пайваста ва мониторинги доимии вазъи истифодаи моликияти давлатиро гузаронида, соҳаҳои фаъолияте, ки ба ҷалби сармоягузори хусусӣ, махсусан дар шакли консессия эҳтиёҷ доранд, муайян карда, лоиҳаҳои консессионии барои иқтисодиёт ҷолибро сари вақт таҳия ва барои амалигардонӣ пешниҳод созад ва дар ин замина мушкилоти соҳаи консессияи миллиро сари вақт ошкор ва баҳри бартараф намудани онҳо тақлифҳои судманд манзур намояд.

Гузaronидани ҳисобҳои пешакӣ ва арзёбии лоиҳаҳои эҳтимолӣ ва имконпазири консессионии аз нигоҳи иқтисодӣ самаранок қобили дастгирӣ шуморида шуда, пешниҳод гардидааст, ки танзими ҳуқуқӣ ва

тартиби баргузори он бо роҳи қабули санади алоҳидаи меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва додани ин ваколат ба мақоми ваколатдори давлатӣ амалӣ карда шавад. Ба андешаи муаллиф чунин тарзи корбарӣ имконият медиҳад, ки моликияти давлатии бесамар ё ғайрмақсаднок истифодашаванда сари вақт муайян гардида, довталабони манфиатдор барои ба консессия гирифтани чунин молу мулк аз маҷмӯи талаботи ҳуқуқӣ ва иқтисодию иҷтимоии ба консессия гирифтани чунин моликият қаблан бохабар гарданд.

5. Таҷрибаи бегона кардани дороии консессионӣ аз рӯи шартномаи консессионӣ, ки дар шартномаи консессионии системаи энергетикӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон пешбинӣ гардидааст, такмилталаб буда, минбаъд метавонад таҷрибаи пурра бегона кардани объектҳои консессиониро ба миён оварад ва ба ин васила бартарӣ ва самаранокии истифодаи молу мулки давлатиро дар асоси консессия нисбат ба хусусигардонии моликияти давлатӣ зерӣ шубҳа гузорад.

6. Норозигии илмии худро ба мавқеи ҷорӣ намудани ҳисобии (отчисление) иловагӣ аз консессиядор вобаста ба ҳаҷми даромади ӯ баён месозем, чунки чунин амалия метавонад консессиядорро ба ҳолатҳои пинҳонкунии даромади худ ва ё маҳдуднамоӣ ба афзоиши минбаъдаи истеҳсолоти консессионӣ водор намояд.

Пурра ва ҳамаҷониба мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор нагирифтани масъалаи кафолатҳои ҳуқуқии консессиядор дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо», ки боиси номукамал гардидани низоми ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо гардидааст, метавонад дар оянда ба амалигардонии самараноки шартномаҳои консессионӣ монеа эҷод намояд. Аз ҷониби қонунгузор зимни қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 хориҷ намудани ҳуқуқи конседент дар хусуси бо тартиби яктарафа қатъ кардани шартномаи консессионӣ, худ ҳамчун кафолати махсуси консессиядор муаррифӣ мегардад. Ҳамзамон, тартиби ҳалли баҳсҳо байни консессиядор ва конседент такмили минбаъдаро тақозо дошта, пешниҳод мегардад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» имконияти баррасии баҳсҳои консессионӣ дар суди ҳакамӣ ё арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ пешбинӣ карда шавад. Зикр бояд кард, ки новобаста аз набудани чунин меъёр дар Қонун, ин муқаррарот дар шартномаҳои басташудаи консессионӣ пешбинӣ шудаанд, яъне инро консессиядор ҳамчун кафолати ҳуқуқҳои худ тақозо дорад. Ҳамзамон, бинобар таҷрибаи бойи худ арбитражи байналмилалӣ метавонад ба баррасии ихтисосманди баҳсҳои консессионӣ мусоидат намояд.

7. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди танзими ҳуқуқи иштироки давлат дар муносибатҳои хусусии ҳуқуқӣ, принсипи баробарии ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқиро бо дигар иштирокчиёни оддии муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дастгирӣ менамояд. Таносуби масъулияти ҳуқуқи давлат ва масъулияти ҳуқуқи мақомоти давлатӣ дар назди консессиядор нишон медиҳад, ки новобаста аз он ки кадом мақомоти давлатӣ шартномаи консессиониро ба имзо мерасонад, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша ҳамчун консендант боқӣ мемонад, ки гувоҳи масъулияти пурраи шартномавии давлат дар назди консессиядор мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқоти рисола аз он иборат мебошад, ки муаллиф дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдода пешниҳодҳои назариявӣ амалӣ ва ташкилию стратегиеро, ки метавонанд дар чараёни такмили заминаҳои меъёри ҳуқуқӣ ва ташкилии соҳаи консессия, инчунин танзими ҳуқуқи муносибатҳои консессионӣ байни давлат ва бахши хусусӣ муфид бошанд, манзур намудааст. Хулосаҳо ва пешниҳодҳои, ки дар қисми илмӣ мазкур оварда шудаанд, метавонанд дар таҳқиқоти минбаъдаи ин мавзӯ, фаъолияти таълимӣ ва такмили қонунгузориҳои миллӣ дар соҳаи консессия истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба таҳлили асоснок ва воқеъбинонаи паҳлуҳои назариявӣ амалии шартномаи консессионӣ, таҳлил намудани натиҷа ва хулосаҳо, мафҳумҳо, ақидаҳо ва пешниҳодҳои назариявӣ амалии муаллиф, ба роҳ

мондани омӯзиши дурнамои падидаи мазкур бо мақсади коркард ва дарёфти механизми муосири танзими шартномаи консессионӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ «Шартномаҳои консессионӣ: дурнамо ва рушд» ба шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии доктараб аз омӯзиши ҳамаҷонибаи адабиёти илмӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҷрибаи амалии консессионӣ ва муқоисаи он бо таҷрибаи дигар давлатҳо сарчашма гирифта, бо дараҷаи навоари илмии рисола, махсусан таҳлилҳои назариявӣ, амалӣ, нуқтаҳои илмии пешниҳоднамуда ва хулосаҳо, ки дастоварди бевоситаи муаллиф мебошанд, асоснок мегардад. Услуби навишт ва изҳори андеша, масъалагузори илмӣ ва тақлифҳо барои тақмили қонунгузори соҳавӣ низ аз саҳми шахсии муаллиф дарак дода, дар раванди ҳуқуқҷодкунӣ ба инобат гирифтани тақлифҳои муаллиф, ки дар мақолаҳои илмӣ пешниҳод гардидаанд, асоснок мавқеи илмию амалии диссертантро инъикос менамояд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар маҷлисҳои кафедраи ҳуқуқи байналхалқии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ки дар он ҷо кори илмӣ анҷом ёфтааст, муҳокима ва тасдиқ гардиданд. Муқаррарот ва хулосаҳои алоҳидаи кори илмӣ дар мақолаҳо ва маърузаҳои муаллиф ва баромадҳои ӯ дар як қатор конференсияҳои илмӣ-амалӣ инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, дар конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2011) дар мавзӯи “Инкишофи қонунгузори консессионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ”, конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон (9 декабри соли 2022)

дар мавзӯи “Баъзе масоил ва хусусиятҳои бастани шартномаи консессионӣ”, Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference DIVERSITY AND INCLUSION IN SCIENTIFIC AREA, Warsaw, Poland 26-28.01.2023, Scientific Collection «InterConf» №140 January, 2023. С.425-434. ON THE ISSUES OF THE ENTITLEMENTS AND OBLIGATIONS OF THE PARTIES IN THE CONCESSION AGREEMENT.

Таклифу хулосаҳои дар мақолаҳои илмӣ пешниҳодкардаи муаллиф аз ҷониби таҳиякунандагони лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ба инобат гирифта шуда, дар қонунгузорию ҷорӣ ворид карда шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.

Вобаста ба мавзӯи диссертатсия аз ҷониби муаллиф 1 монография ва 15 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 9 адад дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия бо мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот муайян гардидааст. Рисола аз муқаддима, се боб, ки ба нух параграф тақсим карда шудаанд, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми диссертатсия 202 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. ЗАМИНАҲОИ ОБЪЕКТИВИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ КОНСЕССИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1.1. Заминаҳои рушди шартномаҳои консессионӣ ҳамчун шакли муносибат байни давлат ва сармоягузори хусусӣ

Равандҳои ҷаҳонӣ оид ба дарёфти роҳҳои концептуалӣ ва усулҳои муносибгардонии идоракунии самараноки имкониятҳои сармоягузорӣ, ки дар аксари давлатҳои ҷаҳон вомехӯранд, барои рушди ҳамкориҳои давлат бо сектори хусусӣ дар шаклҳои гуногун ҳамчун заминаи объективӣ хизмат мекунад. Чунин шакли муносибат дар худ механизми хоси баланд бардоштани манфиати мутақобила ва ҳавасмандии тиҷоратиро дар татбиқи муштаракӣ лоиҳаҳои доираи муҳтавои васеи иқтисодию тиҷоратӣ дар шароити муносири иқтисоди омехта инъикос менамояд.

Таҷрибаи Англия нишон медиҳад, ки одатан камтар аз 50 фоизи лоиҳаҳои, ки аз ҷониби давлат маблағгузорӣ мешаванд сари вақт ва дар доираи буҷети қаблан тасдиқшуда амалӣ мегарданд. Дар амалигардонии лоиҳаҳо дар доираи шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ бошад, ин нишондиҳанда 80-90 фоизро ташкил медиҳад. Сифатнокии натиҷаҳои шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки амалан чунин мушкилиҳо, аз қабили сохтмони дарозмуҳлат ва таъмири доимӣ аз байн рафта, сифати молу хизматрасонӣ беҳтар гардида, самаранокии истифодаи захираҳои мавҷуда баланд ва таваррум коҳиш ёфта, афзоиши иқтисодиёт босамар тавсеа меёбад²³.

Вобаста ба ин, Силвестров С. қайд менамояд, ки мутаассифона имкониятҳои васеъ ва афзалиятнок дар татбиқи амалии лоиҳаҳои муштарак байни давлат ва бахши хусусӣ то ҳанӯз ба пуррагӣ истифода бурда намешаванд ва он чун қоида асосан дар доираи соҳаҳои нақлиёти

---

²³ Ниг.: Баженов А.В. Использование механизма государственно частного партнерства как катализатора антикризисного потенциала развития инфраструктуры // Государственно – частное партнерство. Пути совершенствования законодательной базы. Москва, 2009. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.ebrd.com/downloads/legal/concessions/framework.pdf> (санаи мурочиат: 20.01.2022)

чамъиятӣ, коркарди партовҳо, инчунин маорифу тандурустӣ маҳдуд мешаванд. Дар идомаи таҳқиқоти худ муаллиф қайд мекунад, ки дар доираи стратегияи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бо дарназардошти хусусиятҳои хоси вобаста ба шакли моликият, маблағгузорӣ ва идоракунии панҷ модели асосӣ ташаккул ёфтаанд:

1) модели оператор - маблағгузори хусусӣ ва идоракунии бо мавҷуд будани моликияти хусусӣ - давлатӣ;

2) модели кооператсия - маблағгузори давлатӣ - хусусӣ ва идоракунии ҳангоми мавҷуд будани моликияти хусусӣ - давлатӣ;

3) модели концессия - маблағгузори хусусӣ - давлатӣ ва идоракунии ҳангоми мавҷуд будани моликияти давлатӣ;

4) модели шартномавӣ - маблағгузори хусусӣ ва идоракунии ҳангоми мавҷуд будани моликияти хусусӣ - давлатӣ;

5) модели лизингӣ - маблағгузори хусусӣ - давлатӣ ва идоракунии ҳангоми мавҷуд будани моликияти хусусӣ²⁴.

Ба андешаи коршиносони Бонки аврупоии таҷдид ва рушд, шарикӣ давлатию хусусӣ ва концессия, ки пеш аз ҳама ба таҳкими муносибатҳои гуногуни шартномавие, ки ба ташкил, рушд ва бозсозии инфрасохтори хизматрасониҳои чамъиятӣ равона шудаанд, ҳамчун механизми самарабахш ва муассири ҳамкории соҳавӣ арзёбӣ мегардад²⁵.

Дар шароите, ки давлат аз нигоҳи андешаҳои муайяни сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ё иқтисодӣ ба худ нигоҳ доштани ҳуқуқи моликиятро ба объекти концессия зарур мешуморад, маҳз шартномаҳои концессионӣ яке аз моделҳои муҳим, мутақобилан судманд ва бомуваффақи ҳамкории иқтисодии дарозмуҳлат маҳсуб меёбанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ба шартномаҳои концессионӣ таваҷҷуҳи алоҳида зоҳир гардида, бо таҳқиқи нуқтаи назари олимони гуногун, метавон ба ҳулосае омад, ки шакли расмӣ илман эътирофшудаи ҳамкории

---

²⁴ Ниг.: Сильвестров С. Партнерство государства и частного сектора // Экономика России: XXI век, №18. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: // http://www.ruseconomy.ru/nomer18_200501/ec24.html. (санаи мурочиат: 20.01.2022)

²⁵ Ниг.: Эммануэль Морис. Взаимовыгодное сотрудничество // Государственно-частное сотрудничество. Пути совершенствования законодательной базы. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: // <http://www.ebrd.com/downloads/legal/concessions/framework.pdf> (санаи мурочиат: 20.01.2022)

консессионӣ ҳамчун василаи босамари сармоягузори хусусӣ дар бахшҳои озоди давлатию сармоягузори мебошад.

Ба ақидаи Савинова О.Н., ки қобили дастгирӣ мебошад, моҳияти мусбии шарикии консессионӣ дар он зоҳир мегардад, ки давлат ҳангоми истифода аз ин модел, сараввал аз сарбории харочоти нигохдории моликият озод шуда, дар як вақт самаранокии истифодаи онро афзун мегардонад, дуюм, даромади буҷетро аз ҳисоби пардохтҳои консессионӣ ғанӣ месозад ва сеюм, ҷиҳати ҳалли бомуваффақи мушкилоти ҷорӣ иҷтимоию иқтисодӣ дастрасӣ пайдо менамояд. Дар иртибот, ба бартарии муҳими дигари шартномаҳои консессионӣ дар он қайд шудааст, ки давлат ҳангоми пешниҳоди объектҳо барои истифодаи консессионӣ танҳо ба таври муваққатӣ ҳуқуқҳои худро гузашт карда, ба таври назаррас сарбории дахлдори буҷетро кам менамояд²⁶.

Сосна С.А. қайд менамояд, ки консессия маънои фурӯхта тамои кардан ва тақсимои захираҳои миллӣ ва дигар дороиҳои ҷамъиятиро надорад. Тавассути бастанӣ чунин созишномаҳо, ҳуқуқи истифодаи молу мулки давлатӣ танҳо муваққатан ба шахсони воқеӣ гузашта, охириин вазираддор мегарданд, ки ба соҳибмулк ҳақи муносиби истифодаро пардозад ва чун қоида тамои хавфҳои тиҷоратиро барои истифодаи молу мулк ба зиммаи худ гирифта, андозҳои муқарраршударо пардохт намоянд²⁷.

Аз рӯи ақидаи Багдасаров А.В. бо дарназардошти он ки имкониятҳои буҷети давлатӣ дар аксар маврид маҳдуд мебошанд, ба имзо расонидани шартномаҳои консессионӣ ба идоракунии самараноки молу мулки давлатӣ ё моликияти муниципалӣ, рушд ва ё азнавсозии корхонаҳои муҳими стратегӣ мусоидат мекунанд²⁸.

Дар баробари ин, Савинова О.Н. таҳлили муқоисавии шартномаҳои консессиониро бо дигар шаклҳои ҳаммонанди шартномаҳо, аз ҷумла

---

²⁶ Ниг.: Савинова О.Н. Договорное регулирование концессионных отношений по законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2006. – С. 35; Попов А.И. Концессионные соглашения (гражданско-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 2007. – С. 3-4.

²⁷ Ниг.: Сосна С.А. Концессионные соглашения: теория и практика. – М.: 2002. – С. 8-9.

²⁸ Ниг.: Багдасарова А.В. Концессионное соглашение в гражданском праве России и зарубежных стран: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2009. – С. 4.

шартномаи паймонкорӣ, консессияи тиҷоратӣ, созишнома оид ба тақсими маҳсулот, шартномаҳои хизматрасонӣ ва ғайра анҷом дода, ба хулосаи асосноке меояд, ки ҳеҷ яке аз шартномаҳои баррасишуда ба мисли созишномаҳои консессионӣ доираи васеи истифода надоранд²⁹.

Дар давоми 15-20 соли охир тавсеаи бошитоби муносибатҳои консессионӣ дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии аксар кишварҳои ҷаҳон, ҷӣ дар давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафта ва ҳам дар кишварҳои дорои иқтисоди гузариш, инчунин дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба мушоҳида мерасанд³⁰. Қайд мегардад, ки консессия шакли бештар анъанавӣ ва паҳншудаи ҷалби сармоягузориҳои хусусии хориҷӣ бо мақсади азхудкунӣ ва истифодабарии захираҳои табиӣи давлати қабулкунанда маҳсуб меёбад³¹ ва муносибатҳои консессионӣ бошанд, аини замон дар ҷаҳон бештар ба роҳ монда шуда, дар ҳоли рушд мебошанд³².

Ба мушоҳида мерасад, ки шакли консессионии шарикии давлат бо бахши хусусӣ, махсусан дар соҳаҳои инфрасохторӣ, ки аслан ба сармояи бештар ва иқтидори пуртаъсири идоракунӣ ниёз доранд, рушд намудааст. Аз ин рӯ, Варнавский В.Г. зимни омӯзиши масъалаи мазкур ба хулосае омадааст, ки консессияҳо ба қисми таркибӣ ва муҳими ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ табдил ёфта, дар навбати худ ҳамчун воситаи паст кардани инҳисори давлатӣ, либерализатсия ва хусусигардонӣ баромад намуда, дар соҳаҳои алоҳида ҳатто чун шакли бартариятдоштаи сармоягузориҳои хусусӣ унсурҳои бозориҳои идоракуниро дар муҳите ворид намудаанд, ки қаблан инҳисори мушаххаси давлат буд³³.

Ҳамзамон бо ин, мавқеи назари А. Кириин доир ба он ки шартномаҳои консессионӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳамчун шакли ҷамъовардашуда ва

---

²⁹ Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 82.

³⁰ Дронов А.А. Аналитическая записка по определению приоритетных инвестиционных проектов, реализация которых возможно с использованием концессионных соглашений. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: Gkhw.matreal.ru/index.php... (санаи муроҷиат: 17.12.2021).

³¹ Ниг.: Михеева Е. Сравнительный аспект правового регулирования концессионных соглашений. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.yugpraktika.com/artikl.php... (санаи муроҷиат: 17.12.2021).

³² Попов А.И. Концессионные соглашения (гражданско-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 2007. – С. 3.

³³ Ниг.: Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски. – М.: Наука, 2005. – С. 48.

чамъбастии муносибатҳои шартномавии байни давлат бо сармоягузори хусусӣ бо дорони васеи фаъолият мебошанд, қобили тавачҷуҳ аст³⁴.

Таҳқиқот оид ба қолибияти иқтисодии ба имзо расонидани чунин шартномаҳо, ки дар адабиёти ватанӣ дастрас мебошанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки маҳз ба воситаи консессия метавон мушкилоти зиёд, аз ҷумла мушкилоти норасоии нерӯи барқро дар ҷумҳурӣ ҳал намуд³⁵.

Ба ақидаи Бозоров Р.Б. консессия дар низоми умумии шартномаҳои сармоягузорӣ шакли васеъ истифодашаванда буда, пеш аз ҳама ба иншооти моликияти давлатӣ асос мегирад³⁶.

Дар шароити имрӯзаи рушди Тоҷикистон модели консессионии ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ аз нуқтаи назари афзалият ва дурнамоҳои иқтисодӣ, манфиатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, инчунин эҳтиёҷоти имрӯзаи ҷумҳурӣ хеле мубрам арзёбӣ мегардад. Бо дарназардошти манфиатдор будани давлат вобаста ба назорат аз болои иншооти муҳими инфрасохторӣ, инчунин ба таври доимӣ таъмин намудани фаъолияти самарабахши онҳо, ҳамзамон ҳифзи манфиатҳои вобаста ба амнияти миллӣ, маҳз истифодаи шартномаҳои консессионӣ имкон медиҳанд, ки дар раванди ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ бе маҳдуд намудани соҳибистиклолӣ дар ҳудуди худ, салоҳияти қонунии назорат аз болои фаъолияти консессиядор вучуд дошта бошад.

Аз ин нуқтаи назар, зиёда аз 120 давлати ҷаҳон шартномаҳои консессиониро ҳамчун механизми қобили баланди тавачҷуҳ дар самти самаранок ва бо ҷалби сармояҳои хусусӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ истифода кардани моликияти давлатӣ фаъолона татбиқ менамоянд³⁷.

Бо така ба маводҳои илмию таҷрибаи амалии консессионии кишвар боз якчанд омилҳои объективии пайдоиш ва рушди муносибатҳои консессионӣ ва танзими ҳуқуқи он мушаххас мегарданд.

---

³⁴ Ниг.: Киринов А. Инвестиционная право // Экономика и жизнь. – 1995. – №34. – С. 8.

³⁵ Ниг.: Бобоев У.Х. Организационно-правовые формы совместной хозяйственной деятельности (международно-частноправовой аспект). – Душанбе: «Ирфон», 2004. – С. 107.

³⁶ Ниг.: Бозоров Р.Б. Инвестиционное право. Учебник. – Душанбе: ТГНУ, 2008. – С. 331.

³⁷ Ниг.: Сосна С.А. Концессионные договоры с иностранными инвесторами // Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. – М., инст-т гос-ва и права РАН, 1995. – С. 66.

Пеш аз ҳама, заминаи асосӣ барои рушди падидаи консессионӣ дар ҷумҳурӣ, ин ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ мебошад.

Тавре Менглиев Ш.М. ба маврид қайд кардааст, ба даст овардани Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати андешанамоии нави равандҳои ҷорӣ ва аз ҳама муҳим масъалаҳои татбиқи ҳуқуқи субъективии онро тавлид намуд. Паҳлуҳои соҳибҳуқуқи байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, муаллиф қайд мекунад, ки дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ, бо дарназардошти татбиқи сиёсати ягонаи хориҷӣ ва набудани имкониятҳои кофӣ иқтисодӣ, робитаҳои тичорати хориҷӣ, илмӣ-техникӣ ва дигар робитаҳои ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо ҷаҳони беруна маҳдуд карда шуда, чунин салоҳиятҳо ба мақомоти умумииттиҳодӣ таҳвил дода шуда буданд³⁸.

Ҳамин тавр, мувофиқи зербанди «з» банди 1 шартнома «Дар бораи таъсисёбии Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ» аз 30 декабри соли 1922 ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ як қатор ваколатҳои худ, аз ҷумла бастанӣ шартномаҳои консессиониро ба мақомоти умумииттиҳодӣ таҳвил дода буданд³⁹.

Истиқлоли давлатӣ бошад, дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ тағйироти мусбат ворид намуда, барои кишвари мо дурнамои нав ва имкониятҳои фарроҳи рушдро фароҳам оварда, ҳуди гузариш ба шакли бозории муносибатҳои иқтисодӣ ба рушди шарикӣ давлату бахши хусусӣ мусоидат намуд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ба таври муносиб қайд гардидааст, ки ба имзорасонии шартномаҳои муқаммалӣ марбут ба соҳаҳои иқтисодиёт, фарҳанг, илму техника ва дигар соҳаҳо танҳо баъди ба даст овардани истиқлолият имконпазир гардид⁴⁰. Мутаносибан, ҷумҳурии мо имкон пайдо намуд, ки бо мустақилона муайян кардани сиёсати дохилию хориҷии

---

³⁸ Ниг.: Менглиев Ш.М. Международное частное право. Часть 1. – Душанбе: «Деваштич», 2002. – С. 37-39.

³⁹ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ru.wikisource.org/wiki/>. (санаи мурочиат: 13.12.2022).

⁴⁰ Ниг.: Менглиев Ш.М. Ҳамон асар. – С. 50.

худ ва ба сифати субъекти шартномаҳои хусусии ҳуқуқӣ, аз ҷумла шартномаҳои консессионӣ баромад намояд.

Омили муҳиму пуарарзиш дар раванди танзими ҳуқуқии муносибатҳои консессионӣ дар кишвари мо, ин ташаккул ёфтани фаҳмиши концептуалӣ ва муҳимияти тавсеа бахшидани шарикии давлат бо баҳши хусусӣ мебошад.

Бо дарназардошти мубрамияти амалинамоии ҳамкориҳо бо усули консессия, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2010) бори дигар муҳим ва самаранок будани ҳамкориҳои байни давлат ва баҳши хусусиро дар шакли истифодаи механизми консессия зикр намуда, изҳор доштанд, ки тавассути механизми ҳамкориҳои баҳши давлативу хусусӣ ҳиссаи маблағҳои буҷетиро дар лоиҳаҳои инфрасохториҳои сармоягузорӣ кам кардан мумкин аст. Дар идомаи андешаҳо қайд гардид, ки иқдоми мазкур бояд бештар ба лоиҳаҳои азнавсозӣ табдил дода шавад ва ҷиҳати тақмили минбаъдаи амалияи консессионии миллӣ супоришҳо дода шуданд⁴¹.

Мусаллам аст, ки муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ва шаклҳои иртиботи байни давлату баҳши хусусӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба вуҷуд омадаанд ва бо дарназардошти инкишофи бомаром бояд ба танзими ҳуқуқӣ фаро гирифта мешуданд. Шартномаҳои консессионӣ чун намунаи иртиботи байни давлат ва сармоягузориҳои хусусӣ буда, заминаи ҳуқуқии худро пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 15 майи соли 1997 пайдо намуд. Ин санади меъёрии ҳуқуқӣ консессияро ҳамчун ба консессиядор дар асоси шартнома бо пешниҳоди ҳуқуқи истифодабарии самараноки муваққатӣ супоридани замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот, дигар моликияти давлатӣ ва боигарии табиӣ, ки қонунгузорӣ манъ накардааст,

---

⁴¹ Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.04.2010. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj> (санаи мурочиат: 12.12.2021).

инчунин бунёди иншооти нав аз ҳисоби консессиядор бо шартӣ дар оянда баргардонидани онҳо ба давлат пешбинӣ намудааст⁴².

Дар самти танзими ҳуқуқии масъалаҳои вобаста ба консессия қабули Қонуни мазкур ҳамчун ташаббуси саривақтии давлат арзёбӣ шуда, тибқи ин Қонун ба консессиядор дастрасӣ ба бозори дохилӣ, хусусан, истифодабарии моликияти давлатӣ ва ё фаъолият дар соҳаи инҳисории давлат имконпазир гардид. Ҳамзамон бо ин, ҷалби сармояи консессиядор дар доираи шартномаи консессионӣ ҳамчун воситаҳои иловагии молиявӣ ба ғанигардонию бучетҳои дахлдор таъсиргуздор буда, ҷиҳати баланд бардоштани хизматрасониҳои гуногун ва дастрасии онҳо ба истеъмолкунандагон ва дар ниҳояти кор таъмини некӯаҳволии мардум хизмат менамояд.

Хусусияти ба худ хоси фаъолияти консессионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали ташаккули худ ба ҷалби бештари сармояи хориҷӣ нигаронида шуда буд, ки бо таъя ба воқеияти ҳамон давра асоснок арзёбӣ мегардид.

Метавон бо мавқеи Мороз С.П. ҳамфикр буд, ки рушди бомароми иқтисодии дилхоҳ давлат бе сиёсати ягона ва мутавозуни сармоягузорӣ ғайриимкон мебошад⁴³.

Муаллифони ватанӣ дар соҳаи иқтисодиёт низ бар он назаранд, ки бо дарназардошти вазъи кунунии иқтисодиёти Тоҷикистон мо бояд дар хусуси муносибнамоии сиёсати давлатӣ дар таъсиси муҳити ҷолиби сармоягузорӣ ва мусоидат дар тақвияти фаъолнокии сармоягузорӣ бештар фикр намоем⁴⁴.

Таҳлили вазъи воқеӣ нишон медиҳад, ки дар кишвари мо бо ҷиҳати роҳандозии барномаҳои ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ, махсусан бо роҳи ба имзорасонии шартномаҳои консессионӣ, созишнома оид ба тақсими маҳсулот ва ё дигар шаклҳои ҳуқуқии ҳамкорӣ дар соҳаҳои

---

⁴² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 15 майи соли 1997 №429 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1997, №10, м.125.

⁴³ Ниг.: Мороз С.П. Инвестиционное право Республики Казахстан. – Алмааты: НИИ частного право КазГЮУ, 2006. – С. 3.

⁴⁴ Ниг.: Файзилова С.А. Основные проблемы, тормозящие приток иностранных инвестиций в экономику Таджикистана // Вестник ТГНУ (научный журнал). – Душанбе: «Сино», 2009. – С. 78.

чустучӯ, иктишоф, истихроч ва коркарди ашёи хоми минералӣ, инчунин истифодаи захираҳои канданиҳои ғоиданок ва ғайра имкониятҳои васеи ҳукукию ташкилӣ фароҳам оварда шудаанд. Дар баробари ин, муносибатҳо дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ босуръат инкишоф ёфта, ба дигаргуниҳои мунтазамӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки мутаносибан воқуниши саривақтӣ ва комили ҳукукиро тақозо менамоянд.

Тавре маълум аст, дар шароите, ки барои ҷалб ва воридшавии фаъоли сармояи хориҷӣ заминаҳои объективӣ вучуд надоранд, аз ҷониби ҳукуматҳои давлатҳои гуногун муҳити комили қонунгузорию бо истилоҳ «кушода» ва ё «шаффоф» барои ба бозорҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф ҷалб намудани сармояи хориҷӣ таъсис дода мешавад⁴⁵.

Дар ин замина, мавқеи Вахтинская И.С. низ қобили тавачҷуҳ мебошад. Муаллиф қайд менамояд, ки индекси ҷолибияти сармоягузорию ҳар як соҳаи хоҷагӣ на танҳо ба мавҷуд будани санади қонунгузорӣ дар самти консессия муайян мегардад, балки дар ин ҷода таҷрибаи амалигардонии меъёрҳои қонунгузорӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад⁴⁶.

Баррасии муносибатҳои мавҷудаи консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳи он аст, ки бо вучуди фароҳам овардани заминаҳои мушаххаси меъёрии ҳукукӣ ва дастрас будани иқтисодии кофӣ таҷрибаи миллии консессионӣ тавассути баимзорасонии шартномаҳои дахлдор рушди босуръат надошт, ки сабабҳои онро метавон чунин шарҳ дод:

а) ҳодисаҳои марбут ба ҷанги таҳмилию шаҳрвандӣ, ки ба имиджи давлат таъсиргузор буда, боварии сармоягузорони хориҷиро барои анҷоми фаъолияти сармоягузорӣ дар кишвари мо ба таври ҷиддӣ коҳиш дод;

б) кӯшишҳои аввалини таҷрибаи дар амал татбиқшудаи ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ, ки баҳогузорию тавакалҳо ва таҳлили самранокиро тақозо менамояд;

---

⁴⁵ Ниг.: Водянов А. Новые инструменты государственного регулирования инвестиций // Проблемы теории и практики управления. – М., 1996. – №5. – С. 95.

⁴⁶ Ниг.: Вахтинская И.С. Гражданско-правовые признаки концессионного соглашения: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2008. – С. 7.

в) ба мушоҳида расидани дигар монеаҳо дар сатҳи қонунгузорӣ ва мушкилоти татбиқи шартномаҳои консессионӣ ва ғайра.

Ҳамзамон бо ин, таҷрибаи то ба имрӯз мавҷудаи татбиқи шартномаҳои консессионӣ дар кишвари мо ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ ва ҳам аз лиҳози беҳтарнамоии сатҳи хизматрасонӣ босамар ва арзишманд баҳогузорӣ мегарданд. Ин вазъият андешаеро ба бор меорад, ки дурнамои амалигардонии усули консессионии шарикии давлат бо баҳши хусусӣ, махсусан дар соҳаи коркарди конҳои ашёи хом манфиатнок мебошад. Мавқеи мазкур бо дарназардошти он ки яке аз асосҳои муҳими сарвати миллии моро захираҳои табиӣ аз рӯи миқёс азим, аз рӯи шаклу намуд гуногун ва аз лиҳози сифат хело арзишманд ташкил медиҳанд, мубрам мегардад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки тибқи пешгӯии мутахассисон дар қабри замини Тоҷикистон беш аз се триллион метри мукааб газ ва қариб чор миллиард тонна ангишт мавҷуд аст, ки он Тоҷикистонро ба яке аз зинаҳои намоён дар байни кишварҳои ИДМ ҷойгир мекунад⁴⁷.

Бозоров Р.Б. низ иброз медорад, ки соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ҳамчун самти муҳими ҷалби сармояи ватанӣ ва хориҷӣ ба шумор меравад. Зикр менамояд, ки сарвати зеризаминӣ ба сифати моликияти истисноии давлат дорои аломатҳои фарқкунанда мебошанд, чунки дар қабри замин ҷойгир шуда, барои коркарду истифодашон воситаҳои махсус тақозо мегардад⁴⁸.

Амалан бо зикри чунин хусусиятҳои ба худ хос, ки ба истифодаи технологияи навтарин ва ҷалби сармояи молиявӣ рабтдоранд, дар раванди корҳои иқтишофӣ ва истихроҷи сарватҳои зеризаминӣ роҳандозии шарикии давлату баҳши хусусӣ тавассути бастании шартномаҳои консессионӣ судманд мебошад.

---

⁴⁷ Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳшида ба 17-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон. // www.president.tj

⁴⁸ Ниг.: Бозоров Р.Б., Инвестиционное право. Учебник. – Душанбе: ТГНУ, 2008. – С. 248-249.

Зикр бояд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қиёс бо бархе аз давлатҳои ИДМ сарватҳои зеризаминӣ, ҳамчун объекти имконпазири шартномаи концессия баромад менамоянд.

Дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ оид ба хусусиятҳои ашёӣ ва дар муомилоти молӣ қарор гирифтани як қатор объектҳои концессия, аз ҷумла об ва захираҳои об фикру ақидаҳои ҷолиби муаллифон баён шудаанд. Қайд мегардад, ки дар ҳақиқат ҳангоми бунёди иншооти гидротехникӣ об ва захираҳои об ба ашёе табдил меёбанд, ки дар обанбор таҳти речаи махсус нигоҳ дошта мешаванд. Ё ба таври дигар гӯем, иншооти ба таври сунъӣ бунёдгаштаи мазкур ба худ хосиятҳои муайяни ҷисмонӣ ва ҳатто молӣ мегиранд, ки метавонад дар ҳаҷм ва борҷома ифода гардад⁴⁹.

Дар иртибот ба ин масъала, андешаи Мороз С.П. низ таваҷҷуҳпазир мебошад ва охири ҷабр мебарояд, ки яке аз нахустин шакли шартномавии истифодаи сарватҳои зеризаминӣ маҳз шартномаи концессионӣ буданд.

Самтҳои дигари муҳим, ки ба сармоягузори дар шакли татбиқи шартномаҳои концессионӣ эҳтиёҷ доранд, ин объектҳои соҳаи роҳи оҳан, об ва энергетика, нақлиёти ҳавоӣ ва хоҷагии коммуналӣ ба шумор мераванд. Бояд ба инобат гирифт, ки роҳҳои автомобилгарди байнишаҳрии Тоҷикистон асосан дар шароити кӯҳсор ҷойгир буда, зимни истифодаи таҷрибаи концессионии давлатҳои пешрафта ба концессия додани сохтмон ва истифодабарии роҳҳо манфиатбахш арзёбӣ мегардад. Дар навбати худ зимни ба концессия супоридани роҳҳо новобаста аз имконияти озод намудани худ аз сарбориҳои молиявӣ-техникӣ, давлатро мебарояд, ки назорати кори пайваста ва босифати чунин инфрасохтори барои аҳоли муҳимро анҷом диҳад.

Тавассути шарикии концессионӣ дар соҳаи нақлиёт давлат имкон пайдо менамояд дар баробари ҷалби воситаҳои молиявӣ сармоягузoron аз имкониятҳои технологӣ, идоракунию кадрӣ ва ташкилии онҳо истифода

---

⁴⁹ Ниг.: Раҳимов М.З., Маҳмадшоев Ф.А. Мушкилоти таъминоти ҳуқуқии истифодаи об ва захираҳои об дар минтақаи Осиёи Марказӣ // Қонунгузорӣ. – 2013. – №4 (12). – С. 12.

намояд⁵⁰.

Дар кишварҳои рӯ ба инкишоф сармоягузoron воситаҳои худро асосан ба сохтмону истифодабарии роҳҳои сарф менамоянд, ки пайвандгари минтақаҳои калон мебошанд, чунки ғаълонокии рафтуомад аз нигоҳи иқтисодӣ самаранок буда, ба ин васила хатарҳои молиявии онҳо коҳиш меёбад. Масалан, давлатҳои Мексика, Ҷумҳурии Корея ва Индонезия сад ғоизи роҳҳои атомобилгарди худро тибқи консессия сохта, истифода менамоянд. Ҳамзамон, қисмати зиёди роҳҳои атомобилгарди Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ба консессия дода шуда, дар ҳудуди 30-40 ғоизи роҳҳои кишварҳои Малайзия ва Америкаи Лотинӣ принсипи истифодаи пулакӣ амал менамояд⁵¹.

Заминаи муҳими дигари рушди ҳамкориҳои консессионии давлат бо бахши хусусӣ соҳаи об ва энергетика буда, дар сурати самаранок истифода бурдани маҷмӯи иқтисодии ин соҳа, ҷумҳурии мо метавонад ба яке аз бонуфузтарин содироткунандагони қувваи барқи сабз ва ё аз нигоҳи экологӣ тоза табдил ёбад.

Бо дарназардошти асосҳои зикршуда таҳқиқоти мазкур нишон медиҳад, ки шарикии давлат бо бахши хусусӣ бо усули консессия хело ҷолиб буда, амалигардонии он истифодабарии босамари моликияти давлатиро таъмин менамояд. Чунин тарзи истифодаи моликияти давлатӣ бешубҳа аз хусусигардонии он афзалтар буда, ин усули шарикӣ имкон медиҳад, ки ташкили истифодаи чунин моликият бо ҷалби сармоягузорӣ дар заминаи соҳибкории хусусӣ ба роҳ монда шавад.

Дар натиҷаи таҳқиқи маҷмӯи масъалаҳои пайдоиш ва рушди ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар намуди шартномаҳои консессионӣ, ҳамзамон афзалияти истифодаи он дар шароити Тоҷикистон ҳулосаҳои зерин манзур мегарданд:

1) То ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти ҳамҷониба ва бунёдии масъалаҳои ҳуқуқии механизми консессионии ҳамкориҳои давлат бо бахши

---

⁵⁰ Ниг.: Ефимова Е.Г. Ҳамон асар. – С. 116.

⁵¹ Ниг.: Варнавский В.Г. Партнерства государства и частного сектора: формы. Проекты, риски. – М.: Наука, 2005. – С. 199-200.

хусусӣ оид ба идоракунии самараноки моликияти давлатӣ гузаронида нашудааст. Чунин ҳолат зарурати таҳқиқи минбаъдаи проблемаҳои табиати ҳуқуқӣ, баимзорасонӣ, таъмини иҷрои шартҳои шартномаи консессионӣ, тағйир додан ва бекор кардани ин шартномаро хело муҳтарам мегардонад.

2) Таъсири бомароми шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар шароити муосир шаҳодати дар ҷумҳурии мо ташаккул ёфтани як мавқеи мустаҳкамӣ сиёсӣ ва концептуалӣ дар мавриди дарки аҳамияти чунин ҳамкориҳо буда, барои амалигардонии лоиҳаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ барои давлат муҳим ва аз лиҳози иқтисодӣ барои бахши тиҷорат манфиатовар заминагузор мегардад.

3) Таҷрибаи давлатҳои пешрафта гувоҳи онанд, ки ҳамгироии давлат ва бахши хусусӣ дар доираи шарикии давлативу хусусӣ ба ҷалби мақсадноку босамари сармояи хусусӣ хос буда, метавонад ба сифати василаи манфиатбахши истифодаи оқилонаи моликияти давлатӣ, инчунин роҳ надодан ба истифодаи ғайримақсадноки маблағҳои буҷети давлатӣ баромад намояд.

4) Қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи консессияҳо» ҳамчун санади асосии танзимкунандаи фаъолият дар соҳаи консессия заминаи ҳуқуқиро барои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои муҳиму стратегии иқтисодиёт муқаррар намуда, ба бахши хусусӣ имкон дод, ки барои истифодаи иншооти инфрасохторӣ бо шартҳои муайян ҳуқуқ пайдо намояд.

Заминаҳои таърихию объективонаи рушди консессия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардиданд, ки ба хусусиятҳои зерин алоқаманд мебошанд:

а) ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва гузариши иқтисодиёт ба шакли бозории хоҷагидорӣ дар ҚТ;

б) барасмиятдарории шаклҳои нави ҳуқуқии шарикии давлативу хусусӣ, баҳогузории самаранокӣ ва зарурати рушди минбаъдаи он;

в) мавҷудияти захираҳои табиӣ дар қаламрави мамлакат ва дурнамои ҷалби сармояи хориҷӣ бо мақсади коркарди минбаъдаи онҳо;

г) истифодаи оқилонаи захираҳои обии дар кишвар мавҷудбуда бо мақсади баланд бардоштани иқтидори энергетикӣ, ки ба ҳалли мушкилоти норасоии нерӯи барқ дар асоси консессия, хусусан дар фасли зимистон равона шудааст.

5) Новобаста аз мавҷудияти имкониятҳои ояндадор, таҷрибаи миллии консессионӣ тавассути баимзорасонии шартномаҳои дахлдор рушди босуръат надошт, ки сабабҳои онро метавон чунин шарҳ дод:

а) ҳодисаҳои марбут ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки ба имиджи давлат таъсиргузор буда, боварии сармоягузори хориҷиро барои анҷоми фаъолияти сармоягузорӣ дар кишвари мо ба таври ҷиддӣ коҳиш дод;

б) кӯшишҳои аввалини таҷрибаи дар амал татбиқшудаи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ, ки баҳогузориҳои тавакалҳо ва таҳлили самранокиро тақозо менамояд;

в) ба мушоҳида расидани дигар монеаҳо дар сатҳи қонунгузорӣ ва мушкилоти татбиқи шартномаҳои консессионӣ ва ғайра.

б) Татбиқи имкониятҳои дастрас бо истифода аз муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” ба рушди инфрасохтор, ҷалби технологияҳои нав, муносибгардонӣ ва таъмини самаранокии фаъолияти корхонаҳои давлатӣ ва тиҷоратӣ мусоидат намуда, тақмили минбаъдаи заминаҳои қонунгузорӣ бо ба инобат гирифтани таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ ба рушди ҳамаҷонибаи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар асоси шартномаи консессия мусоидат менамояд.

1.2 Асосҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар марҳилаи аввали соҳибистиклолии худ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамрадиф бо дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ роҳи хусусигардонии моликияти давлатиро пеш гирифт.

Дар адабиёти илмии ватанӣ низ қайд мегардад, ки новобаста аз ҷанбаҳои мусбати хусусигардонӣ ба рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт

ва ҳаёти ҷамъиятии кишвари мо баъзан оқибатҳои манфии ин ҷараён таъсиррасон буданд. Ба омилҳои мушкиловари ҷараёни пас аз хусусигардонӣ, метавон камбудии норасоии сарчашмаҳои сармоягузорӣ ва воситаҳои гардон, номутобиқ будани қобилияти идоракунии дар муқобили талабот ва тағйироти шароити бозор, бесифатии техника ва технологияро мансуб донист⁵².

Таҳқиқоти мо бар он назар аст, ки тақвият бахшидани ҳамгирии давлат бо баҳши хусусӣ, махсусан тавассути ба имзорасонии шартномаҳои консессионӣ ба кам шудани таъсири инҳисороти давлатӣ паст кардани оқибатҳои манфии хусусигардонӣ созгор буда, дар асоси чунин шакли ҳамкорӣ истифода намудани моликияти давлатӣ дар қиёс ба хусусигардонии он бартарияти калон дорад.

Баъд аз солҳои 1990 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар давлатҳои пасошӯравӣ рағбати ҷамъиятию сиёсӣ вобаста ба масъалаҳои консессия пайдо мегардад⁵³. Ин аслан ба он вобаста буд, ки давлат амалӣ гардидани муносибатҳои ҳамшарикиро бо баҳши хусусӣ тавассути нақшаҳои ояндадори ҳамкорихо зарур шуморида, ба ин васила ҷалби сармоягузорӣ ба муҳимтарин самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар табдил ёфт. Ба маънои дигар шароите фароҳам оварда шуд, ки давлат натиҷабархшии “гуфтушунид кардан бо сармоягузoronро аз фармоиш додан ба онҳо” афзалтар шуморид.

Таҳлил нишон дод, ки пайдоиши рағбат ба консессия дар давлатҳои пасошӯравӣ якзайл нест. Варнавский В.Г. раванди шавқмандиро ба консессия дар Россия таҳлил намуда, зикр месозад, ки хусусигардонии маҷбурӣ аз лиҳози ҷалби сармоягузорӣ натиҷаи дилхоҳи иқтисодиро ба бор наовард ва бо дарки ин масъала зарурати ҷустуҷӯи роҳҳое ба миён

---

⁵² Ниг.: Бердиев Р.Б. Неправильная приватизация и коррупция: стоп в инвестиционной активности // Вестник ТГНУ., Душанбе: «Сино», 2009. – №5(53). – С. 52.

⁵³ Барои мисол, нахуст қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» 15 майи соли 1997 консессияро дар ҷумҳурӣ қонунӣ гардонид. Шартномаи аввалини консессионӣ, ки дар системаи энергетикӣи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон соли 2001 баста шуд, бо мақсади беҳтар намудани таъминоти барқ ва фароҳам овардани шароити рушди устувори вилоти мазкур ба имзо расид, дар маҷмӯъ барои ноил гардидан ба ҳадафи стратегии давлат - расидан ба истиклолияти энергетикӣ равона гардид.

омад, ки ҳам барои чома мувофиқ бошад ва ҳам ба василаи алтернативаи ғайридавлатигардонӣ баромад намояд. Ҳамзамон, солҳои 1990 дар давлатҳои рушдкарда ва рӯ ба инкишоф маҳз консессияҳо ҳамчун воситаи асосии ғайримарказикунонии инҳисори табиӣ ва соҳаҳои шабакавӣ гардиданд⁵⁴.

Вазъияти ба ақидаи болозикр ҳаммонанд, дар шароити Тоҷикистон низ ба мушоҳида мерасид. Хусусигардонии як қатор иншооти моликияти давлатӣ ва маҳдуд будани иштироки дигар чунин иншоот дар муомилоти маданӣ ба пайдоиши институти консессия дар кишвари мо мусоидат намуданд.

Омили мазкур як қатор муносибатҳои нави ҷамъиятиро рӯи кор овард, ки танзими ҳуқуқии худро дар доираи ташкили як низоми мукаммали қонунгузорӣ тақозо мекард. Ҳамин тариқ, дар давоми солҳои 1997 то соли 2000 дар кишвари мо санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи консессия қабул гардиданд ва хусусияти мусбати ин санадҳо дар он таҷассум меёфт, ки зимни таҳия ва қабули онҳо таҷрибаи дар амал тасдиқшудаи кишварҳои ҳамсоя ба инобат гирифта шуданд. Тибқи назари олимони ватанӣ низ каме дертар оғоз гардидани ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон омили мусбати худро низ дошт, чунки дар ин раванд хатогиҳои давлатҳои собиқ ИҶШС ба инобат гирифта шуданд⁵⁵.

Бо амалӣ намудани таҳлили заминаҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавон онҳоро ба ду гурӯҳ - умумӣ ва махсус ҷудо намуд. Ба гурӯҳи умумӣ он асосҳои ҳуқуқиро бояд дохил намуд, ки чиҳати рушди муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ шароит фароҳам оварда, қоидаҳои умумии рафторро барои иштирокчиёни шартномаҳои консессионӣ инъикос мекунанд, аз ҷумла Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси замини

---

⁵⁴Ниг.: Варнавский В.Г. Методологические вопросы становления концессионных отношений в России // Экономика строительства. – 2002. – №9. – С. 3.

⁵⁵Ниг.: Салибаева Н.А. Пути улучшения инвестиционного климата в Таджикистане // Государство и право. – Душанбе, 2005. – №1, – С. 83.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ғазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин меъёрҳои алоҳидаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ба гурӯҳи махсус бошад, санадҳои қонунгузориеро метавон мансуб донист, ки дар худ махсусияти танзими пурраю ҳамаҷонибаи муносибатҳои консессиониро инъикос менамоянд ва дар ин маврид Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ва яқчанд санадҳои зериконунии дар асоси он қабулшуда, махсусан қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Номгуи объектҳои, ки ба консессия дода намешаванд ё ба консессия додани онҳо маҳдуд карда шудааст», «Дар бораи бақайдгирии давлатии шартномаҳои консессионӣ», «Дар бораи муайян намудани мақоми консессионӣ», «Дар бораи Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект», инчунин Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта шудааст.

Ҳамчун асоси иқтисодиёт эълон гардидани шаклҳои гуногуни моликият дар Конститутсияи Тоҷикистон ва пешниҳоди кафолати давлатӣ ба озодии иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, ин санади асосии давлатро заминагузори воқеии рушди муносибатҳои марбут ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ, махсусан консессия муаррифӣ намуд.

Қабули аввалин Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклолӣ (соли 1999) қадами муҳим дар рушди қонунгузори маданияи Тоҷикистон буда, дар он паҳлуҳои мусбии қонунгузори қаблӣ нигоҳдорӣ ва дар як вақт муқаррароти он ба воқеиятҳои замони муосир мутобиқ кунонида шуд.

Ҳангоми тақмили минбаъдаи қонунгузори ҷумҳурӣ 24 декабри соли 2022 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аз се қисм дар якҷоягӣ қабул шуд, ки бо дарназардошти сохтор ва муҳтавои худ ба рушди танзими ҳуқуқии муносибатҳои консессионӣ таъсири мусбӣ расонид. Аввалин маротиба дар таърихи қонунгузори маданияи ҷумҳурӣ як боби алоҳидаи Кодеки мазкур (боби 61) ба консессия бахшида шуда, дар доираи

моддаҳои 1166-1173 Кодекси маданӣ масъалаҳои вобаста ба объектҳо ва тарафҳои шартномаи консессионӣ, тартиби ба консессия супоридани объектҳо, шартҳои муҳими шартномаи консессионӣ, ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳо, қатъ ва бекор кардани шартномаи консессионӣ, инчунин ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ ба танзими ҳуқуқӣ фаро гирифта шуда, аз иқдоми мустаҳками ҳамчун шартномаи маданӣ - ҳуқуқӣ пазируфта шудани шартномаи консессионӣ шаҳодат медиҳад. Зикр бояд намуд, ки дар масъалаҳои алоҳидаи танзими ҳуқуқи консессия байни меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 ва Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022 фарқият ба назар мерасад, ки дар фаъолияти минбаъдаи такмили қонунгузорӣ бояд бартараф карда шаванд.

Шакли консессионии ҳамкориҳои давлат бо сектори хусусӣ ба василаи муҳиму босамари ҷалби сармояи хусусӣ баромад карда, дар ҷараёни танзими ҳуқуқи он меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 18 март соли 2016, №1299, ки маҷмӯи масъалаҳои марбут ба сармоягузориҳоро ба танзим мебарорад, муҳим арзёбӣ мегардад⁵⁶.

Зворикина Ю.В. дар он андеша ҳаст, ки такмили қонунгузори консессионӣ, ки дар соҳаи сармоягузорӣ амалӣ мегардад, ҳам барои консессиядор (сармоягузор) ва ҳам барои давлат судманд аст. Дар натиҷа консессиядор кафолати ҳуқуқи ба худ баргардонидани сармояи анҷомёфтаре соҳиб шуда, давлат имконият пайдо месозад, ки сармоягузори дар асл сазовор ва дорои тамоми шароитҳои молиявӣ технолוגиро ҷиҳати амалигардонии барномаи дорои аҳамияти муҳими ҷамъиятӣ интихоб созад⁵⁷.

Зикр бояд сохт, ки дар доираи муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқи танзимкунандаи соҳаи сармоягузориҳо якчанд имтиёзҳои мушаххаси соҳавӣ вобаста ба масъалаҳои андозбандию танзими гумрукӣ, инчунин

---

⁵⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 18 март соли 2016, №1299 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016, №3, м. 152.

⁵⁷ Ниг.: Зворикина Ю.В. Организационно-экологический механизм управления концессиями в России. – М.: Высшая школа, 2003. – С. 78.

маблағгузори гранти давлатӣ ва ғайраҳо пешбинӣ гардида бошанд ҳам, дар раванди татбиқи амалии онҳо мушкилоти набудани танзими пурра дар иртибот ба фаъолияти консессионӣ эҳсос мегардад.

Таҳлили муқаррароти қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки имтиёзҳои андозбандӣ дар асос ва бо тартиби муқаррарнамудаи кодексҳои андоз ва гумрук манзур карда мешаванд. Лекин тибқи меъёрҳои Кодекси андози Чумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, №1844 масъалаҳои махсуси андозбандии фаъолияти консессионӣ пурра танзим нашуда, речаи андозбандӣ барои консессиядор шарҳ дода нашудааст⁵⁸.

Бо дарназардошти бархурд ва омезиши муносибатҳои консессионӣ бо маҷмӯи масъалаҳои ҳамрадиф, меъёрҳои танзимкунандаи соҳаи консессия дар қонунҳои Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ», «Дар бораи энергетика», «Дар бораи металҳои қимматбаҳо ва сангҳои қимматбаҳо», «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ», «Дар бораи экспертизаи экологӣ», «Дар бораи бочи давлатӣ» низ ҷой доранд.

Вале, бо вучуди пешбинӣ гардидани имзои шартномаҳои консессионӣ дар иртибот ба қитъаҳои замин, сарватҳои табиӣ, об, фазои обу ҳаво, меъёрҳои ҳуқуқи танзими консессия дар кодексҳои об, замин ва ё ҳавои Чумҳурии Тоҷикистон дарҷ нагардидаанд.

Шонасриддинов Н. Қайд менамояд, ки аз тарафи давлат ба шахсони сеюм додани ҳуқуқи истифодаи иншооти обӣ мазмуни онро дорад, ки иншоот ва оби дохили он дар муомилоти маданӣ қарор доранд⁵⁹. Талаботи моддаи 26 Кодекси об низ пешбинӣ менамояд, ки Ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон метавонад ҳуқуқи идоракунии иншооти хоҷагии обро, ки моликияти давлатӣ ба ҳисоб меравад, дар минтақаи маҳдуд ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асосии шарикии давлат ва бахши хусусӣ, шартнома, консессия, ичора ва дигар шаклҳои ҳамкорӣ супорад. Аз нигоҳи таҳлили

---

⁵⁸Кодекси андози Чумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, №1844. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: АДЛИЯ: Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқи Чумҳурии Тоҷикистон. Намуди 7.0 / Вазорати адлияи Чумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2022. - 1 диски опт. электронӣ. (CD-ROM). (санаи мурочиат: 17.12.2021).

⁵⁹Ниг.: Шонасриддинов Н. К вопросу о договорном регулировании отношений сферы водоснабжение // Государство и право. – 2007. – №1. – С. 53-57.

мазмунии меъёри мазкур сухан дар атрофи ба идоракуни супоридан рафта, ҳамзамон истилоҳи «минтақаи маҳдуд» ҳамчун мафҳуми номуайян метавонад боиси монета дар рушди муносибатҳои консессионӣ дар гурӯҳи иншооти соҳаи об гардад.

Ҳамин тариқ, дар асоси моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» ба консессия пешниҳод намудани чунин объектҳо ба монанди стансияҳои барқӣ ва гармӣ, шабакаҳои магистралӣ ва тақсимкунандаи қувваи барқ ва иншооти хизматрасонии онҳо, хатҳои интиқоли нафту газ, корхонаҳои хоҷагии таъминкунандаи гази табиӣ ва моеъ, объектҳои нафту газ, майдонҳои перспективии дорой нафту газ имконпазир шуморида мешавад⁶⁰.

Ҳамзамон бо ин, аз муқаррароти моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» бармеояд, ки аҳд нисбати корхонаи ҷумҳуриявии давлатӣ (гарав, консессия), ки корхона ба сифати комплекси ягонаи амволӣ ҳисоб меёбад, бо қарори Ҳукумати кишвар ва нисбати корхонаи коммуналӣ бо санади мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ мегардад. Вале, дар ин маврид низ қонунгузор на ба шартнома, балки ба санади маъмурий ишора менамояд ва фикри онро дорем, ки бо таъя ба бартарияти табиати маданӣ-ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ ин меъёрҳо бояд мавриди такмил қарор гиранд.

Таҳлили меъёрҳои Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон низ гувоҳи он аст, ки дар он асоси қонунии дар доираи нақшаҳои консессионӣ бекор кардани ҳуқуқи истифодаи замин номукамал ва дар як вақт вобаста ба муҳлати истифодаи замин номутобикатӣ бо меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ба мушоҳида мерасад.

Бо таъя ба таҳлилҳои болозикр хулоса мебарорем, ки маҷмӯи масъалаҳои ҳалталаб ва муҳолифатҳои танзими ҳуқуқии ба консессия супоридани иншооти обӣ, қитъаи замин ва ҷангал бо ҳуқуқи истихроҷи канданиҳои фойданок ва дигар захираҳои табиӣ бояд мавриди назари

---

⁶⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» аз 10 ноябри соли 2000, №123 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2000 с., №11, м.504.

мақоми қонунгузор қарор гиранд ва албатта бартараф гардидани онҳо барои рушди бонизоми соҳаи консессия созгор хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, низоми бомуваффақияти шарикии консессионии давлат ва бахши хусусӣ аз эътимоди комили тарафҳо ба ҳамдигар, шартномаҳои дар амал таҷрибашуда ва аз ҳама муҳим низоми босифати заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дорои мундариҷаи васеи танзими маҷмӯи муносибати ҳуқуқии соҳаро дошта бошад, сарчашма мегирад.

Новобаста аз муҳимияти фароҳам овардани заминаҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар кишвари мо масъалаҳои умдаи консессия дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардида бошад ҳам, танҳо моҳи майи соли 1997 аввалин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» қабул ва ба ин васила нигоҳи сиёсӣ ба чунин навъи шарикӣ мушаххас ва фазои танзими ҳуқуқӣ то дараҷае муфассал гардид ва мусоидат намуд, ки давлат дар баробари хусусигардонӣ роҳу усулҳои самарабахши идоракунӣ ва истифодаи молу мулкҳои худро дарёфт намояд. Ин дар навбати худ ба вусъат ёфтани шарикии давлат ва бахши хусусӣ тавассути бастании шартномаҳои консессионӣ замина гузошта, боиси тавсеаи сармоягузори ширкатҳои хусусӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодии миллӣ, беҳбудии инфрасохтор ва рушди иқтисодии кишвар гардид. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ҳамчун санади асосии танзимкунандаи фаъолият дар соҳаи консессия баромад карда, тартиби амалигардонии онро дар қаламрави кишвар муайян менамояд. Ин қонун заминаи ҳуқуқиро барои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои муҳиму стратегии иқтисодӣ муқаррар намуда, ба бахши хусусӣ имкон медиҳад, ки барои истифодаи иншооти инфрасохторӣ бо шартҳои муайян ҳуқуқ пайдо намоянд. Татбиқи имкониятҳои дастрас бо истифода аз муқаррароти санади мазкур ба рушди инфрасохтор, ҷалби технологияҳои нав, муносибгардонӣ ва таъмини самаранокии фаъолияти корхонаҳои давлатӣ ва тиҷоратӣ мусоидат намуда, ҷиҳати танзими пурраи ҳуқуқӣ дар соҳаи консессия якҷанд санадҳои зерқонунӣ қабул гардиданд.

Новобаста аз ин, қабули Қонуни алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессия» ҳамчун як иқдоми пешрафта дар ҷодаи муайян намудани мавқеи сиёсӣю концептуалӣ бобати таҳкими ҳамкориҳои байни давлат ва баҳши хусусӣ баромад намуда, дар як вақт василаи асосии танзими ҳуқуқии соҳаи баррасишавандаро таъмин кард.

Дар иртибот ба масъалаи мазкур, зарурати мавриди баррасӣ қарор додани номгӯи молу мулк, ки тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба сифати объекти фаъолияти консессионӣ зикр шудааст, ҷой дорад. Аз рӯи ақидаи Савинова О.Н., молу мулки ғайриманқул ва фаъолияте, ки иҷрои он салоҳияти бевоситаи давлат мебошад, ҳамчун ду объекти имконпазири шартномаи консессионӣ баромад менамоянд⁶¹.

Попов А.И. бошад, бо зикри сабабҳои мушаххас изҳор медорад, ки муайян кардани фаъолият ҳамчун объекти мустақили шартномаи консессионӣ беасосу ғайримақсаднок мебошад⁶². Баръакси ин ҳолат, Талапина Э. дар он ақида аст, ки на хизматрасонӣ ва ё фаъолияти ба молу мулки мушаххас дахлдошта, балки танҳо молу мулк бо бояд ба сифати объекти шартномаи консессия пазируфт.⁶³

Дар идомаи тақмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан бо қабули Қонун «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 масъалаи танзими ҳуқуқии объекти шартномаи консессионӣ аз ин ҳам мушаххас гардида, зеро он объектҳои моликияти давлатӣ, инчунин объектҳои дар натиҷаи иҷрои шартҳои шартнома бавучудомада фаҳмида мешавад.

Тибқи моддаи 1167 Кодекси маданӣ бошад, ба сифати объекти шартномаи консессионӣ объектҳои моликияти давлатӣ, инчунин объектҳои дар натиҷаи иҷро намудани шартҳои шартномаи консессионӣ пайдошаванда баромад мекунанд. Аз ҷумла, замин, канданиҳои ғоиданок, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот, роҳҳои автомобилгард, объектҳои истехсолӣ, объектҳои воситаи нақлиёти роҳи оҳан, аэродромҳо, иншооти гидротехникӣ, объектҳо оид ба истехсол, интиқол ва тақсимоти

---

⁶¹ Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 90.

⁶² Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 61.

⁶³ Ниг.: Талапина Э. Концессия как форма публично-частного партнерства // Хозяйства и право. – 2009. – №4. – С. 73.

нерӯи барқ, объектҳои таъминкунандаи гармӣ, объектҳои истехсол, коркард ва нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ, объектҳои коркард ва нобудкунии партовҳои саҳти маишӣ, инчунин моликияти дигари давлатӣ ва молу мулки манънакардаи қонунгузорӣ, аз ҷумла ҳуқуқ ба сохтмон (бунёд)-и объектҳои нав аз ҳисоби консессиядор бо шартҳои минбаъд ба ихтиёри давлат супоридани он ҳамчун объекти шартномаи консессионӣ пазируфта шудаанд. Дар ин маврид низ, муқаррароти Кодекси маданӣ нисбат ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 мазмуни васеътар дорад ва зарурати ҳамоҳанг намудани меъёрҳои ин санадҳо тақозои замон мебошад.

Қонунгузор номгӯи объектҳоеро, ки ба консессия додани онҳо манъ аст, дар доираи амали Қонун муайян накарда, танзими ҳуқуқии онро дар доираи қарорҳои Ҳукумати кишвар пешбинӣ кардааст. Қаблан бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 феввали соли 2000, №49 номгӯи объектҳо, ки ба консессия дода намешаванд ва объектҳо, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба консессия дода мешаванд, тасдиқ гардида, дар идомаи такмили қонунгузорию соҳа масъалаи мазкур бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январи соли 2014, №34 танзим шуда, қарори болозикр бекор гардид.

Ҳамин тавр, дар асоси талаботи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январи соли 2014, №34 «Дар бораи Номгӯи объектҳо, ки ба консессия дода намешаванд ё ба консессия додани онҳо маҳдуд карда шудааст» дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба консессия додани иншооти зерин манъ аст:

- объектҳои ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда;
- иншооти мероси таърихӣ ва табиӣ, моликияти миллӣ (дорои арзиши бадеӣ, осори фарҳангӣ, осорхонаҳо, мамнуъгоҳҳо, парваришгоҳҳо, фондҳои давлатӣ, бойгонӣ ва дигар иншооти осори таърихӣ ва моликияти миллӣ);
- биноҳо ва иншооти маъмурии мақомоти идоракунии ҳокимияти давлатӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ;

- объектҳо ва амволи Қувваҳои Мусаллаҳ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, амният, гумрук ва андози Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- объектҳои мақомоти геодезӣ, харитасозӣ, обуҳавошиносӣ, мақомоти ҳифзи муҳити зист ва ҷангал;
- объектҳои санитарияу эпидемиологӣ ва хадамоти ветеринарӣ;
- объектҳои муассисаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ;
- объектҳои корхонаҳо оид ба истехсоли захрҳои зудтаъсиркунанда, воситаҳои нашъаовар ва моддаҳои захролуд, инчунин корхонаҳое, ки ба киштукор, парвариш ва коркарди зироатҳое, ки дар таркибашон моддаҳои нашъаовар ва захрдор доранд, машғуланд;
- объектҳое, ки бо тадқиқотҳои илмӣ, истехсол, коркард ва гӯронидани элементҳо ва партовҳои радиоактивӣ, таҷҳизоту асбобҳои бо истифодаи моддаҳои радиоактивӣ ва изотопҳо машғуланд;
- объектҳои корхонаҳо оид ба гӯронидани партовҳои саҳти саноатияу маишӣ ва ҷойҳои гӯронидани чорво;
- объектҳои мақомоти давлатии илмӣ экспертиза ва сертификатсияи маҳсулоти фарматсевтикӣ, таҷҳизоту маҳсулоти тиббӣ ва санитарияу гигиенӣ, ғизои табобатияу профилактикӣ ва косметика;
- объектҳои корхонаҳои саноати мудоғиа, ки ба истехсол, таъмир ва фурӯши аслиҳа ва лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда, инчунин асбобҳои махсус ва таҷҳизот барои истехсоли онҳо машғуланд;
- объектҳои корхонаҳои системаи идораи ҳаракати ҳавоӣ ва объектҳое, ки бо таъмини системаи ягонаи идоракунии ҳаракати ҳавоӣ алоқаманданд;
- объектҳои мақомот оид ба ҳодисаҳои ғавқулудда ва мудоғиаи граждани, таъмини амволи махсус;
- объектҳои корхонаҳое, ки ба истехсол, таъмир ва фурӯши силоҳи оташфишони шикорияу варзишӣ ва муҳимот барои онҳо машғуланд;
- объектҳои алоқаи почта, хадамоти давлатии фелдъегерӣ, мақомоти давлатии алоқа, марказҳои давлатии паҳши барномаҳои телевизиону радио;
- объектҳои системаи захираҳои моддии давлатӣ.

Тавре дар марҳилаҳои аввали таҳқиқи мавзӯи мазкур мо қайд намуда будем, бинобар рушди муносибатҳои бозорӣ, инчунин такмил ёфтани сохтори идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар мавриди маҳдуд намудани пешниҳоди объектҳо ба консессия бояд мавриди такмил қарор гиранд, чунки яке аз асосҳои мувафакқияти соҳаи консессия маҳз заминаҳои мусоиди меъёрию ҳуқуқӣ ба шумор мераванд.

Савинова О.Н. дуруст қайд менамояд, ки номукамал будани муқаррароти қонунгузори консессионӣ метавонад вазъиятеро ба амал орад, ки дар он татбиқи шартномаи консессионӣ натавонад ба рушди низоми иқтисодии кишвар мусоидат намекунад, балки ба он зарар мерасонад.⁶⁴ Зимни таҳқиқи ин масъала пешниҳод намуда будем, ки номгӯи объектҳои консессия дода намешаванд, аз нав дида баромада шуда, бо таъҷиб ба таҷрибаи ҷаҳонӣ аз ин номгӯй корхонаҳои идоракунандаи ҳаракати ҳавоӣ, объектҳои зертобеи Роҳи оҳани Тоҷикистон, роҳҳои автомобилгард ва иншоот (пулҳо, нақбҳо), инчунин объектҳои вобаста ба иқтишоф ва истихроҷи сангҳои қиматбаҳо хориҷ карда шаванд. Масъаларо бо он асоснок карда будем, ки бунёд, таъмир, хизматрасонӣ, истифодабарӣ ва нигоҳдории дурусти роҳҳои автомобилгард ва оҳан бевосита бо таъмини ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон ба озодии ҳаракат алоқаманд буда, давлат кӯшишҳои худро барои фароҳам овардани шароити зарурӣ ҷиҳати таъмини ҳаракати босифат ва беҳатари одамон, мол, қор ва хизматрасонӣ равона менамояд. Чунин инфрасохтор бевосита ба таъмини зиндагии аҳоли, инчунин ҳифзи муносиби манфиатҳои иқтисодӣ ва миллӣ вобаста аст. Бинобар ин, вақти нокифоя будани воситаҳои буҷетӣ барои нигоҳдории ин объектҳо, ҷустуҷӯи шаклҳои пурсамар ва мутақобилан судманди ҳамкорӣ байни давлат ва сармоягузори хусусӣ ҷиҳати истифодабарии босамари онҳо аҳамияти махсус пайдо мекунад. Қобили зикр аст, ки тақлифи мазкур зимни таҳия ва қабули қарори Ҳукумати

---

⁶⁴ Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 50.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январи соли 2014, №34 ба инобат гирифта шуданд.

Дар баробари ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор объектҳои молу мулки давлатиро чун намудааст, ки додани онҳо ба консессия танҳо бо қарори дахлдори Ҳукумати ҷумҳурӣ имконпазир аст, яъне бо дарназардошти падидаи нисбатан нав будани консессия, ба инобат гирифтани алоқамандии баъзан объектҳо ба таъмини ҳаёти аҳолии кишвар Ҳукумат боэҳтиёт ба чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ дохил шуда, кӯшиш менамояд ба манфиати оммавӣ хатар эҷод накунад. Бо таҳлилу баҳогузорӣ намудани амалияи миллии консессионии кишвар ва паст намудани оқибатҳои эҳтимолии он ба манфиатҳои оммавии давлат марҳилаи ба таври объективона гузаронидани ислоҳоти қонунгузорӣ дар соҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, махсусан вобаста ба шартномаҳои консессионӣ ба вуҷуд омадааст.

Аз муқаррароти қарори зикршудаи Ҳукумати ҷумҳурӣ бармеояд, ки ба истиснои номгӯи маҳдуд, қонунгузор додани ҳамаи навъҳои объектҳои моликияти давлатиро ба консессия имконпазир гардондааст. Бо вуҷуди ин, ба мақсад мувофиқ мебошад, ки дар ҳуди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” аз соли 2011 объектҳои консессионӣ ба таври муфассал муайян карда шаванд. Зимни анҷоми ин иқдом, бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардани соҳаҳои афзалиятнок ба мақсад мувофиқ аст ва чунин мешуморем, ки дар баробари объектҳои имконпазири давлатӣ ба консессия додани иншооти манзилию коммуналӣ, хатҳои гармидиҳӣ, нерӯи барқ, сохтмони роҳҳо ва ғайра самаранок мебошад.

Бо вуҷуди ин, ҳар гуна номгӯӣ набояд ниҳой бошад, ки имконияти интиқол додани дигар моликияти давлатиро ба консессия маҳдуд созад. Чуноне ки Осадчей Ю. бамаврид қайд мекунад, мавҷуд будани номгӯи ниҳой метавонад дар амалия ҳуқуқ ва имконияти конседентро барои ба консессия додани молу мулке, ки дар қонун пешбинӣ нашудааст, вале аз

рӯи хусусиятҳояш ба моликияти ба консессия додашаванда пурра ҷавобгӯ мебошад, маҳдуд намояд⁶⁵.

Инчунин, мувофиқи мақсад мебуд, агар бо тартиби қонунгузорӣ талаботи асосӣ нисбати молу мулк, ки ба консессия пешниҳод мегардад, такмил дода шавад. Ба мақсад мувофиқ медонем, ки моликияти ба консессия пешниҳодшаванда бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад:

- пеш аз ҳама, молу мулк бояд моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад;

- молу мулк бояд аз ҳуқуқҳои шахсони сеюм озод бошад (набояд ба ичора, гарав дода шуда бошад ё бо дигар маҳдудиятҳо алоқаманд бошад);

- набояд таъиноти мақсадноки молу мулки ғайриманқул дар натиҷаи бастании шартнома тағйир ёбад.

Дар доираи таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба шартномаҳои консессионӣ омӯзиши паҳлуҳои асосии принципҳои умумии фаъолияти консессионӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 пешбинӣ шудаанд, ба манфиати кор аст.

Дар назария, доир ба принципҳои танзими ҳуқуқи муносибатҳои консессионӣ мавқеи назар ва андешаҳои гуногунро метавон вохӯрд. Аз нуқтаи назари Фёдоров Я.С. ва Варнавский В.Г. ба онҳо метавон принципҳои баробарҳуқуқӣ ва озодии консессиядор ва консендентро ҳангоми таҳияи шартҳои консессионӣ, принципи устувории шартномаи консессионӣ, принципи мутаассилии хизматрасонӣ, принципи рақобатпазирӣ, принципи шаффофият ва робитаи мутақобила, принципи муҳофизат накардани давлат ба фаъолияти хочагидорӣ консессиядор, принципи кафолат, принципи ҷуброн кардан, принципи муносибати ғайритабъӣ ба консессиядорони хориҷӣ ва риояи тавозуни манфиатҳои молиявии тарафҳоро дохил намуд⁶⁶.

Дар робита ба ин масъала, Савинова О.Н. дар таҳқиқоти худ принципҳои зерини қонунгузории консессиониро пешниҳод менамояд:

---

⁶⁵ Ниг.: Осадчая Ю. Концессионные соглашения в транспортном комплексе // Корпоративный юрист. – 2005. – №3. – С. 10.

⁶⁶ Ниг.: Фёдоров Я.С., Варнавский В.Г. Концессионный механизм управления на транспорте: Учебное пособие. – М.: ГУУ, 2003. – С. 10-11.

- принципи афзалияти манфиатҳои оммавии консендант аз манфиати шахсии консессиядор;
- принципи бастании шартномаҳои консессионӣ дар асоси озмун;
- принципи таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи шахсии сеюм (истифодабарандагони хизматрасонӣ) ҳангоми ба имзо расонидан, иҷро ва қатъи шартномаи консессионӣ;
- принципи ба консессиядор додани кафолат;
- принципи фароҳам овардани шароити баробар барои консессиядорони хориҷӣ чиҳати амалӣ намудани фаъолияти консессионӣ;
- принципи аз масъуният даст кашидани давлат дар доираи фаъолияти консессионӣ⁶⁷.

Нуқтаҳои назари олимони дар боло зикршуда аз бисёр чиҳат монанд буда, муаллифон оид ба масъалаҳои муносибати озмунӣ ба интихоби консессиядор, таъмини кафолат ва шартҳои баробар ба консессиядор дар иҷрои шартномаи консессионӣ андешаҳои ба ҳам мувофиқ доранд.

Аз муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи консессияҳо" бармеояд, ки фаъолияти консессионӣ дар Тоҷикистон дар асоси принципҳои қонуният, фоидаи тарафҳо, дар асоси озмун интихоб намудани консессиядор, даҳлат накардан ба фаъолияти хоҷагидорӣ консессиядор, риояи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаҳои дахлдор, фаъолияти озод ва шаффофи конседент ва консессиядор ҳангоми татбиқи шартнома, таъмини истеҳсоли маҳсулоти аз чиҳати экологӣ беҳатар, ки ба стандартҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ мебошанд, амалӣ мегардад.

Қобили зикр аст, ки пешниҳоди мо дар хусуси ба қонунгузори консессионӣ ворид намудани принципи ошкорбаёнӣ ва шаффофияти фаъолияти конседент ва консессиядор аз тарафи қонунгузор ба инобат гирифта шуда⁶⁸, меъёри амалкунандаи қонун фаъолияти шаффофи консессиониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд. Аммо, бо

⁶⁷ Ниг.: Савинова О.Н., Ҳамон асар. – С. 54.

⁶⁸ Ниг.: Абдуллоев А.Р. Проблемы законодательства Республики Таджикистан о концессиях / Известия Академии наук Республики Таджикистан, – 2010. – №4, – С. 135.

вучуди ин, чунин принципҳои асосии фаъолияти консессионӣ, ба монанди принципи афзалияти манфиатҳои оммавӣ, принципи мутаассилии хизматрасонӣ ва принципи таъмини кафолат ба консессиядор дар қонун инъикос наёфтаанд. Муқаррароти қонуни амалкунанда дар самти ба консессиядор пешниҳод намудани кафолатҳои муайяни давлатӣ, аз ҷумла бо роҳи ворид кардани шаклҳои гуногуни иштироки давлат дар хароҷоти сармоягузори консессиядор такмили минбаъдаро талаб мекунад.

Ёдовар бояд гашт, ки норасоҳои дар қонунгузори консессионӣ қаблан ошкоркардаи мо вобаста ба таркиби субъективии шартномаи консессионӣ⁶⁹ низ аз ҷониби қонунгузор ба инобат гирифта шуда, мутаносибан тавассути меъёрҳои қонун мафҳуми "консендент" ва имконияти ҳуқуқи ба сармоягузори ватанӣ барои ба сифати консессиядор баромад намудан пешниҳод гардидааст.

Гузашта аз ин, муқаррароти қисми 2, моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 1997 дар бораи роҳ наодан ба гузашт кардани ҳуқуқҳои консессиядор аз ҷониби мо ҳамчун меъёри номуваффақ ва такмилталаб баррасӣ гардида буд⁷⁰. Пӯшида нест, ки ҳангоми фаъолияти иқтисодӣ метавонад вазъияте ба миён ояд, ки консессиядор бо сабабҳои гуногун (иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ) имконияти ба таври дахлдор иҷро намудани уҳдадорихои худро тибқи шартнома аз даст медиҳад ва сармоягузори дигар бошад, омода ва манфиатдор аст, ки иҷрои босифат ва саривақтии чунин уҳдадорихоро тибқи шартномаи консессионӣ ба зиммаи худ қабул намояд. Ин мавқеи назари мо ҳангоми қабули қонуни соҳавӣ дар таҳрири нав ба инобат гирифта шуд, вале масъалаи танзими ҳуқуқии ҳолатҳое, ки консессиядор ширкати саҳомӣ мебошад, то ҳанӯз кушода боқӣ мемонад. Андешаи онро дорем, ки агар консессиядор ширкати саҳомӣ бошад ва саҳмдорон оид ба азнавташкилдихии он қарор қабул кунанд, чунин гузариш бояд ба шarti мутобиқати шахси ҳуқуқии азнавташкилшуда ё дар натиҷаи азнавташкилшавӣ бавучудомада ба

---

⁶⁹Абдуллоев А.Р. Ҳамон асар. – С. 35-36.

⁷⁰Абдуллоев А.Р. Ҳамон асар. – С. 35-36.

талаботҳое, ки тибқи онҳо қарор дар бораи бастанӣ шартномаи консессионӣ қабул шудааст, амалӣ гардад.

Шартномаи консессионӣ байни консендант ва консессиядор аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии он эътибори қонунӣ пайдо мекунад. Бақайдгирии давлатии шартномаҳои консессионӣ – расмиёти аз тарафи давлат муайяннамудаи қонунгардонии далели ҳуқуқии бастанӣ шартномаҳои консессионӣ буда, як қатор чораҳо то додани шаҳодатномаи бақайдгирии шартномаҳои консессионӣ дарбар мегирад.

Дар мавриди тартиби ба консессия додани моликияти давлатӣ қайд бояд кард, ки тибқи муқаррароти моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011, додани объектҳо ба консессия дар асоси озмунҳо ва дар ҳолатҳои истисноии муқаррарнамудаи қонунгузорию чорӣ дар асоси гуфтушунидҳои мустақим татбиқ карда мешавад⁷¹.

Кирин А. қайд мекунад, ки шартномаҳои консессионӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ таърихан шакли муттаҳидшуда ва ҷамъбасткунандаи муносибатҳои шартномавии давлат бо сармоягузорию хусусӣ мебошад, ки мавзӯи онҳо метавонад доираи васеи фаъолиятро фаро гиранд⁷². Хусусияти мушаххаси ҷунин шартномаҳо дар он аст, ки онҳо дар баробари унсурҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, аломатҳои байналхалқии оммавӣ ҳамроҳӣ мекунанд.

Ҳамчун қоида, муносибатҳои консессионӣ байни давлат ва консессиядор дар ҳолатҳое ба вуҷуд меоянд, ки охири барои таъсис ва истифодаи объекти консессионӣ дорои захираҳои зарурии молиявӣ, технологӣ, иттилоотӣ ва меҳнатӣ мебошанд. Ин гуна муносибатҳо музднок амалӣ гардида, давлат аз консессиядорҳо тибқи шартнома дар намуди маблағ (ба таври молӣ) ё моддӣ даромад мегирад. Аммо, дар таҷрибаи вазъияте метавонад пайдо гардад, ки консессиядор имкони мустақилона амалӣ кардани натиҷаҳои шартномаҳои консессиониро аз даст медиҳад. Дар ин маврид, дар баробари музднок будани шартномаи мазкур,

---

⁷¹ Барои дар амал татбиқ гардидани муқаррароти Қонун, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018, №168 «Дар бораи Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект» қабул гардид.

⁷² Ниг.: Кирин А. Инвестиционная политика и право // Экономика и жизнь. – 1995. – №34. – С. 8.

муносибатҳои иловагии молумулкии давлат ва концессиядор пайдо мешаванд, ки дар шакли дастгирии давлат ифода меёбанд.

Ҳамин тавр, муқаррароти асосии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессия» танзими ҳуқуқии масъалаҳои зеринро пешбинӣ менамояд:

1) имконияти ҳуқуқии бастанӣ шартномаҳои концессионӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва танзими муносибатҳои байни субъектҳои чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ дар раванди ба имзо расонидан ва иҷрои шартнома;

2) паҳн гардидани принципҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ва муқаррароти асосии қонунгузори маданӣ ба муносибатҳои концессионӣ, аз ҷумла ба субъектҳои муносибатҳои концессионӣ додани имконияти иштирок дар муносибатҳои шартномавӣ ҳамчун тарафҳои баробарҳуқуқ;

3) ҷалб намудани сармоягузори иловагии хориҷӣ ба объектҳои шартномаҳои концессионӣ;

4) муайян намудани принципҳои фаъолияти концессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба таври мушаххас ҷудо намудани салоҳияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ дар соҳаи танзими муносибатҳои концессионӣ;

5) тартиб ва шартҳои пешниҳоди концессия дар асоси интихоби озмунӣ;

б) ваколатҳои концессиядор ва ҳуқуқи соҳибмулкии ӯ ба маҳсулот ва даромаде, ки дар натиҷаи фаъолияти концессионӣ ба даст омадааст, инчунин тартиби баррасии баҳсҳо.

Дар умум, муҳтавои Қонуни мазкур барои идоракунӣ ва истифодаи самараноки молу мулки давлатӣ, кам кардани хароҷоти давлатӣ вобаста ба он, афзоиши воридоти воситаҳои молиявӣ ба буҷети давлатӣ аз ҳисоби пардохтҳои концессия, андоз ва дигар пардохтҳо равона гардидаанд.

Шарикии концессионии давлат бо бахши хусусӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи ташаккул ва рушд қарор дошта, нокифоя будани омӯзиши ҷанбаҳои мусбии концессия, таҷрибаи начандон зиёди шартномаҳои ба имзорасида ва маҷмӯи дигар омилҳои объективӣ боиси ба тавре васеъ

истифода нашудани чунин шартномаҳо гардидааст. Истифодаи шартномаҳои консессионӣ то ҳанӯз ба мисли як механизми афзункунандаи сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ баромад карда натавониста бошад ҳам, ба ҳеҷ ваҷҳ набояд ин ҳолатро ҳамчун бесамар будани модели консессионии ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ маънидод намуд. Чӣ тавре ки Вахтинская И.С. қайд намудааст ноқомии як қатор таҷрибаҳо оид ба истифодаи консессияҳо дар давлатҳои дорои иқтисодиёти дар ҳоли гузариш на аз рӯи нуқсонҳои органикии механизмҳои консессионӣ, балки асосан ба сифати умумии фазои сармоягузорӣ ва сатҳи нокифояи заминаи меъёрию ҳуқуқӣ дар ин соҳа баҳогузорӣ карда мешавад⁷³.

Дар шароити Тоҷикистон яке аз роҳҳои судманди ҷалби сармоя, технология ва таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ ба саноат ва инфрасохтори кишвар маҳз тавсеи ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ, махсусан тавассути амалинамоии шартномаҳои консессионӣ мебошад. Дар ин росто, Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ ба таҳлилу омӯзиши масъала ва дар заминаи он фароҳам овардани чунин заминаҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошад, эҳтиёҷ дорад.

Илова бар ин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 дар навбати аввал бояд ба сармоягузори хусусӣ шартҳои ҷолиб, боэътимод ва беҳатари сармоягузориро ба моликияти давлатӣ пешниҳод ва кафолат диҳад. Дар идомаи такмили қонунгузорӣ зарурати омӯзишу ба инобат гирифтани таҷрибаи пешрафтаи консессионии кишварҳои ҳамсоя ба миён омада, дар ин замина бояд норасогию камбудии ҷойдошта баргараф ва ҳамоҳангии комили байни меъёрҳои қонунгузорӣ таъмин карда шаванд.

Танҳо фазои аз ҳама ҷиҳат мусоиди сармоягузорӣ ва заминаи меъёрии ҳуқуқии ба таври касбӣ таҳияшуда метавонад ҳамчун омили рушди босуботи шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои консессионии барои ҷонибҳо манфиатбахш баромад намоянд.

---

⁷³Ниг.: Вахтинская И.С. Ҷамон асар. – С. 93.

Омӯзишу таҳқиқ ва таҳлили анҷомдода вобаста ба мавзӯи баррасишуда хулосаҳои зеринро ба вуҷуд овард:

1) Пайдоиш, ташаккул ва таваҷҷуҳи ҷамъият ва давлат ба масъалаҳои консессионӣ, ки ба солҳои 90-уми асри XX рост меояд, давлатро водор кард, ки дар баробари хусусигардонӣ роҳу воситаҳои нави идоракунии ва истифодаи босамари молу мулки хусусияти давлатидоштаро ҷустуҷӯ намояд, ки дар ниҳояти қор ба рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ, аз ҷумла тавассути бастанӣ шартномаҳои консессионӣ мусоидат намуданд.

2) Асосҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз дар давраи ташаккулёбии Истиқлолияти давлатӣ мурағаб гардид, онҳоро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

- ба гурӯҳи якум (гурӯҳи умумӣ) Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», кодексҳои замин, об, ҳаво, андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои дигари қонунгузорӣ дар соҳаи сармоягузорӣ дохил мегарданд;

- ба гурӯҳи дуюм (махсус) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессия» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки барои татбиқи қонуни мазкур қабул карда шудаанд, инчунин Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мегарданд. Ҳамзамон, бо дарназардошти дар соли 2011 қабул гардидани Кодекси маданияти ва аввалин маротиба дар он бахшида шудани боби алоҳида ба консессия, зарурати ба ҳам мутобиқ намудани меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 ва Кодекси мазкур ба миён омадааст.

3) Ташаккули қонунгузори консессионӣ махсус дар танзими муносибатҳои давлат ва бахши хусусӣ муҳим буда, тақдир ва ба стандарти байналмилалӣ мутобиқ сохтани он ба тавсеаи босуръати фаъолияти консессионӣ ва дар маҷмуъ рушди мутаассили соҳаҳои гуногуни иқтисодии миллӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

4) Масъалаҳои танзими ҳуқуқии консессия ба таври пурра дар қонунгузори соҳаи замин, об, фазои ҳаво ва ғайра танзим нашуда, дар

мавриди пайдоиши ҳуқуқи истифодабарӣ, бастанӣ шартномаҳо, муҳлатҳои истифодаи молу мулк, асосҳои қатъ гардидани ҳуқуқҳо ва ғайраҳо байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва муқаррароти Қонун «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 муҳолифатҳо ва номутобиқати меъёри ҷой дошта, онҳо ба тавсеаи фаъолияти консессионӣ дар кишвари мо монеа эҷод менамоянд.

5) Айни замон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ва санадҳои зерқонунии дар ин соҳа қабулшуда ба тақмил ниёз доранд, ки бо ин мақсад тавсияҳои зерин дода мешаванд:

а) дар ҳуди Қонун зарурати васеътар баррасӣ намудани масъалаҳои вобаста ба объекти шартномаи консессионӣ ва мушаххас кардани талаботи асосӣ нисбати молу мулки ба консессия супоридашаванда ҷой дорад. Зимнан пешниҳод мегардад, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011, моддаи 10¹ дар таҳрири зерин илова карда шавад:

«Моддаи 10¹. Талабот ба молу мулке, ки ба консессия дода мешаванд.

1. Молу мулке, ки ба консессия дода мешаванд, бояд ба талаботи зерин мутобиқ бошад:

- дар моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад;
- аз ҳуқуқҳои тарафи сеюм озод бошад (набояд ба иҷора, гарав супорида шуда бошад ва бо дигар маҳдудиятҳо вобаста бошад).

2. Дар натиҷаи ба имзо расонидан ва иҷрои шартномаи консессионӣ набояд мақсади муайяни истифодаи молу мулки ғайриманқуле, ки ба консессия дода мешаванд, тағйир ёбад.»;

б) ба таври қонунӣ мустаҳкам намудани принципҳои асосии танзими ҳуқуқи муносибатҳои консессионӣ, ба монанди принциби афзалияти манфиатҳои оммавӣ, принциби мутаассилии хизматрасонӣ ва принциби пешниҳоди кафолат ба консессиядор;

в) пешниҳод мешавад, ки ба моддаи 15 Қонун, қисми 3 бо мазмуни зайл илова карда шавад:

«3. Дар сурате, ки агар консессиядор ширкати саҳомӣ бошад ва саҳмдорон дар бораи азнавташкилкунӣ қарор қабул кунанд, гузариши

ҳуқуқ ва уҳдадориҳо бо шартӣ мутобиқати шахси ҳуқуқии азнавташқилшуда ё дар натиҷаи азнавташқилдиҳӣ пайдошуда ба талаботҳое, ки бо қарор дар бораи бастанӣ шартномаи консессионӣ муқаррар гардида буд, амалӣ карда мешавад.».

г) давлат дар муносибатҳои консессионӣ аз як тараф ҳамчун субъекти шартнома, аз лиҳози дигар чун дорандаи ҳокимияти оммавӣ баромад мекунад. Таклиф дорем, ки ҷиҳати кафолати бештар ба консессиядор дар сатҳи қонунгузор соҳибҳуқуқии мақоми консессионӣ (консидент) ҳамчун тарафи шартномаи консессионӣ ва ҳангоми амалӣ гардидани консессия ба таври дақиқ танзим карда шавад.

б) Таҷрибаи миллии консессионии Тоҷикистон дар ҳоли рушд буда, суръати начандон назарраси марҳилаи ташаккулёбӣ сабабгори он гардидаст, ки мутаассифона, истифодаи босамари молу мулки давлатӣ тавассути шартномаи консессионӣ дар кишвари мо истифодаи васеи ҳудро пайдо накард. Мавҷудияти чунин омилҳо ба он боис шуд, ки истифодаи шартномаҳои консессионӣ то ҳанӯз ба мисли як механизми афзункунандаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти миллий баромад карда натавонист. Вале, маҷмӯи таҳлилҳои болозикр ба ҳеҷ ваҷҳ набояд ҳамчун бесамар будани модели консессионии ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ маънидод карда шавад. Дар ин росто, Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ ба таҳлилу омӯзиши масъала ва дар заминаи он фароҳам овардани чунин заминаҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошад, эҳтиёҷ дорад.

БОБИ 2. АСОСНОККУНИИ НАЗАРИЯВИИ ТАБИАТИ ХУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ КОНСЕССИОНӢ

2.1. Мафҳум ва табиати ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ

Дар илми муосири ҳуқуқӣ ба масъалаи мафҳум ва табиати ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст.

Истилоҳи "консессия" (аз калимаи лотинии «concesseio») маънои «ичозат додан, гузашт кардан»-ро дошта, зеро он бо иҷозати давлат ба сармоягузори хусусӣ гузашт намудани ҳуқуқи истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ фаҳмида мешавад.

Тафсири энциклопедии истилоҳи "консессия" низ ба ҳам монанд мебошанд. Ҳамин тавр, «Энциклопедияи калон» аз соли 1903 ин мафҳумро ҳамчун амали ҳукумат ё дигар мақоми муқаррарнамудаи қонун барои ба шахси воқеӣ ё ҷомеа додани ҳуқуқ ба бино ва ё корхона, ки даромад меорад, вале дар доираи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва ё давлатӣ қарор доранд, аз қабилӣ роҳи оҳан, хати об, ҷӯйборҳо ва ғайра тафсир намудааст⁷⁴. Дар «Энциклопедияи ҳурди советӣ» аз соли 1931 бошад чунин омадааст:

«Консессия – иҷозате мебошад, ки бо шартҳои муайян аз тарафи давлат ва ё идораи шахрӣ ба сармоягузори хусусӣ барои амалӣ намудани ягон фаъолияти иқтисодӣ дода мешавад»⁷⁵.

Зикр намудан зарур аст, ки чунин маънидодкунии мафҳуми мазкур қисман бо он вобаста буд, ки дар ибтидо зеро мафҳуми консессия қарори маъмурии ҳукумат ё дигар сохтори оммавӣ барои пешниҳоди афзалияти муайян фаҳмида мешуд. Дар баробари ин, дар «Луғати энциклопедии советӣ» консессия ҳамчун шартнома барои ба муҳлати муайян додани захираҳои табиӣ, корхонаҳо ва дигар объектҳои хоҷагидорӣ, ки ба давлат тааллуқ доранд, тафсир шудааст⁷⁶.

⁷⁴ Ниг.: Большая энциклопедия. Т.11 / Под ред. С.Н. Южакова. – СПб.: "Просвещение", 1903. – С. 299.

⁷⁵ Ниг.: Малая советская энциклопедия. Т.4. – М.: ОГИЗ РСФСР, 1931. – С. 192-193.

⁷⁶ Ниг.: Советский энциклопедический словарь. 3-е издание. – М., 1985. – С. 624.

Қонунгузори замони шӯравӣ (ИҶШС) асосан зери мафҳуми консессия иҷозати ҳокимияти давлатиро мефаҳмонид, ки ба шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ додани салоҳияти машғул шудан бо фаъолияти қаблан барои онҳо номумкин ва ё тибқи қоидаи умумӣ аз ҷониби ҳуди давлат амалӣ мегардида ё ба даст овардани чунин объектҳои моликият, ки бо дарназардошти талаботи қонунгузорӣ аз муомилоти маданӣ гирифта шуда буданд, пешбинӣ менамуд⁷⁷.

Аз таҳлили тафсири энциклопедии мафҳуми «консессия» бармеояд, ки консессияро фақат мақоми давлатӣ барои фаъолияти ба манфиатҳои ҷамъиятӣ асосёфта пешниҳод менамояд.

Дар илм низ ин мафҳум дар шаклҳои гуногун тафсир карда шудааст. Доронина Н.Г. масъалаи шартномаҳои консессиониро мавриди омӯзиш қарор дода, консессияро ҳамчун низоми муносибатҳои вобаста ба гузашт кардани давлат аз ҳуқуқҳои худ барои истифодаи муассиса ё конхҳо асоснок кардааст, ки бо дигаргунии қоидаҳои умумии танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар ягон соҳаи иқтисодиёт вобаста мебошад⁷⁸.

Мувофиқи ақидаи В.Г. Варнавский консессия дар ҷаҳони муосир ҳамчун шакли тиҷоратии истифодаи моликияти давлатӣ муайян карда мешавад⁷⁹. Дар идомаи таҳқиқ муаллиф қайд мекунад, ки консессия ба категорияи иқтисодӣ дохил гардида, тафсирҳои гуногун дорад ва аз возеҳияти истилоҳотию маъноӣ холи буда, доираи васеи объектҳоро фаро мегирад⁸⁰.

Масъалаи мазкурро Ландау Б.А. таҳлил карда, ба хулоса меояд, ки консессия натавонад як санадест, ки предметро пешниҳод мекунад, балки объектеро низ мефаҳмонад, ки дар асоси санади ҳокимияти давлатӣ пешниҳод мегардад⁸¹.

Мафҳуми шартномаи консессионӣ аз мафҳуми консессия сарчашма

---

⁷⁷ Ниг.: Юмашев Ю. Иностранные концессии в СССР // Хозяйство и право. – №7. – 1989. – С. 46.

⁷⁸ Ниг.: Доронина Н.Г. К проекту закона о концессионных договорах // Договор: правовые и экономические аспекты. Сборник научных трудов. – М.: ООО «Нестор Академик Паблшерз», 1999. Вып. 1. – С. 75-86.

⁷⁹ Ниг.: Варнавский В.Г. Методологические вопросы становления концессионных отношений в России // Экономика строительства. – №9. – 2002. – С. 7.

⁸⁰ Ниг.: Варнавский В.Г. Ҳамон асар. – С. 23.

⁸¹ Ниг.: Ландау Б.А. Концессионное право СССР. – М.: Право и жизнь, 1925. – С. 5.

мегирад ва мебояд бо ақидаи Савинова О.Н. дар хусуси он ки мафҳуми «консессия» бо муҳтавои таркибии худ аз мафҳуми «шартномаи консессионӣ» васеътар аст, розӣ шуд. Шартномаи консессионӣ, мегӯяд муаллиф, бевосита муносибати хусусии ҳуқуқии конседент ва консессиядорро дар мавриди муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихои мутақобила, ки ба иҷрои он равона шудааст, ба расмият медарорад ва мутаносибан яке аз ҷузъҳои низоми муносибатҳое мебошад, ки дар маҷмӯъ муҳтавои консессияро муайян месозад.

Консессия ҳамчун низоми муносибатҳо инҳоро дар бар мегирад:

1) муносибатҳои марбут ба иродаи давлат, ки дар қарори додани моликияти давлатӣ ба консессия ифода мегардад;

2) муносибатҳои ташкилӣ, ки баҳри танзими фаъолияти консессионӣ нигаронида шудаанд;

3) муносибатҳои вобаста ба эълон ва гузаронидани озмун барои ҳуқуқи бастанӣ шартномаи консессионӣ;

4) муносибатҳое, ки бо бастан ва иҷрои шартномаҳои консессионӣ алоқаманданд;

5) муносибатҳои марбут ба бастанӣ созишномаҳои дигари алоқаманд, агар дар раванди татбиқи шартномаи консессионӣ ба онҳо зарурат пайдо шавад⁸².

Ҳамчунин, Попов А.И. дуруст қайд мекунад, ки шартномаҳои консессионӣ шакли ҳуқуқии сабук кардани консессия мебошад⁸³.

Таҳлил нишон медиҳад, ки консессия дар баъзе кишварҳо ҳамчун шартномаҳои хусусияти оммавӣ-ҳуқуқидошта, дар дигар давлатҳо ҳамчун шартномаҳои оддии маданӣ-ҳуқуқӣ ё шартномаҳои бо он алоқаманд ифода меёбад.

---

⁸² Ниг.: Савинова О.Н. Договорное регулирование концессионных отношений по законодательству Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань-2006. – С. 6.

⁸³ Ниг.: Попов А.И. Хамон асар. – С. 39

Соли 1976 дар яке аз таҳқиқоти СММ қайд гардид, ки дар ҳар як давлат симои консессия то андозае фарқ мекунад, ки маҷмӯи онҳоро ба танзим даровардан имконнопазир аст⁸⁴.

Дар кишварҳои хориҷӣ, махсусан, дар давлатҳои аъзои ИДМ ва назди Балтика, консессия ҳамчун ҳуқуқи истифодаи моликияти мавҷуда ё таъсиснамудаи давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар дигар давлатҳо консессия ҳамчун иҷозат барои истифодаи захираҳои табиӣ фаҳмида мешавад⁸⁵. Дар Ҷумҳурии Қазоқистон бошад, консессия ҳамчун амали вобаста ба таъсисдиҳӣ (азнавтаъсисдиҳӣ) ва истифодабарии объектҳои консессия аз ҳисоби консессиядор ва ё бо шарти ҳаммаблағгузории конседент равонашуда, фаҳмида мешавад⁸⁶.

Бо вучуди ин, дар қонунгузории мавҷудаи давлатҳои аъзои ИДМ якҷанд хусусиятҳои умумӣ ба мушоҳида мерасанд. Аввалан, предмети фаъолияти консессионӣ бояд моликияти давлатӣ бошад. Дуюм, яке аз субъекти муносибатҳо – давлат дар шахсияти мақоми ваколатдори идоракунии худ баромад менамояд. Сеюм, бозпас гардонидани предмети консессия, инчунин маҳдудияти муҳлати шартномаи консессионӣ⁸⁷.

Қайд бояд намуд, ки дар бархе аз таърифҳо фарқият байни мафҳумҳои “консессия” ва “шартномаи консессионӣ” гузошта намешавад ва тавре Попов А.И. қайд намудааст, чунин тафсир метавонад ба нодурустии фаҳмиши мафҳум оварда расонад⁸⁸. Дар ин маврид андешае ташаккул ёфтааст, ки консессия ҳамчун низоми муносибатҳо бобати аз ҷониби давлат ба шахси воқеӣ додани ҳуқуқҳои худ ба муассиса ё конҳо, ки одатан ба шахсони воқеӣ дастнорасанд, ба ҳисоб меравад. Ин мафҳум асосӣ буда, шартномаи консессионӣ мафҳуми дуюмдараҷа маҳсуб меёбад, зеро он

---

⁸⁴Ниг.: Legal end administrative frameworks for electricity enterprises. / United Nations. – New York, 1973, – №169- 170. – P. 29.

⁸⁵ Ниг.: Тлеухан Н., Даулетова Б. Консессия возвращается. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.kazpravda.kz/index.php (санаи мурочиат: 17.12.2021).

⁸⁶ Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи консессияҳо» аз 7 июли соли 2006, №167. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://kodeksy-kz.com/ka/index.htm>. (санаи мурочиат: 17.12.2021).

⁸⁷ Ниг.: Тлеухан Н., Даулетова Б. Консессия возвращается. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.kazpravda.kz/index.php (санаи мурочиат: 17.12.2021).

⁸⁸ Ниг.: Попов А.И. Хамон асар. – С. 39.

шакли ифодаи консессияро ҳамчун низоми муносибатҳо барои пешниҳод, татбиқ ва қатъ намудани ҳуқуқ нишон медиҳад⁸⁹.

Он мафҳуми шартномаи консессиониро, ки Ленин В.И. дар асарҳои худ чунин қайд намудааст, то имрӯз аҳамияти муайяни худро гум накардааст:

«Шартномаи консессионӣ - ин шартномаи давлат бо сармоягузор аст, ки тибқи он охирин истеҳсолотро ба роҳ мемонад ё такмил медиҳад... Барои ин қисми маҳсулоти истеҳсолшавандаро ба давлат пардохт намуда, қисми дигарашро дар шакли даромад мегирад»⁹⁰.

Бино ба ақидаи Богуславский М.М., шартномаи консессионӣ созишномаест, ки мутобиқи он давлат дар асоси музднок ва муҳлатнок ҳуқуқи истисноиро ба сармоягузори хориҷӣ барои гузаронидани чунин фаъолият медиҳад ва ба сармоягузори хориҷӣ ҳуқуқи моликиятро ба маҳсулот ё даромад аз чунин фаъолият пешниҳод мекунад⁹¹.

Хамаза Мухсин Мутер ба хулоса меояд, ки созишномаи консессионӣ ин шартномаи ифодакунандаи розигии давлати соҳибистиклол мебошад, ки дар муҳлати муайяни вақт, пурра ё қисман ҳуқуқҳои худро дар ягон соҳаи муайяни фаъолияти иқтисодӣ ё истифодаи захираҳо ба шахси ҳуқуқӣ ё воқеии хориҷӣ гузашт мекунад⁹².

Бояд қайд намуд, ки фарқ байни мафҳумҳои «консессия» ва «шартномаи консессионӣ» дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 15 майи соли 1997 низ дарҷ шуда буд. Ҳамин тавр, мутобиқи Қонуни мазкур зери мафҳуми консессия маҳз аҳдномае фаҳмида мешуд, ки бо шартҳои муайян ба сармоягузори хориҷӣ ба истифодаи муваққатӣ додани маҷмӯи моликияти давлатиро пешбинӣ менамояд. Дар ҳоле ки зери мафҳуми «шартномаи консессионӣ» мувофиқатномаи аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ ё мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар

---

⁸⁹ Ниг.: Зворыкина Ю.А. Гражданско-правовые признаки концессионного соглашения: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 139.

⁹⁰ Ниг.: Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 43. – М., 1969. – С. 248.

⁹¹ Богуславский М.М. Международное частное право. – М., 1999. – С. 225.

⁹² Ниг.: Хамаза Мухсин Мутер. Международно-правовые проблемы национализации иностранной нефтяной собственности в арабских государствах: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1983. – С. 121.

маҳал дар доираи салоҳияти худ ба сармоягузори хориҷӣ барои истифодаи муваққатӣ додани молу мулки давлатии дахлдорро дар назар дошт.

Дар оғози таҳқиқи масъалаи мазкур мо пешниҳод намуда будем, ки мафҳуми «консессия», ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 15 майи соли 1997 муқаррар гардида буд, мавриди тақмил қарор гирифта, дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Консессия - дар асоси шартномаи консессионӣ ва бо мақсади беҳтарсозӣ ва таъмини истифодаи босамар ба соҳибият ва истифодабарии муваққатӣ додани моликияти давлатӣ, замин бо ҳуқуқи истихроҷи канданиҳои ғоиданок, об ва фазои ҳаво, олами набототу ҳайвонот ва дигар захираҳои табиӣ, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, инчунин ҳуқуқи аз ҳисоби консессиядор сохтани иншооти нав ва супоридани минбаъдаи он ба давлат бо шарт ба консессиядор мондани ҳуқуқи соҳибият ва истифодабарӣ»⁹³.

Дар раванди тақмили қонунгузорӣ, аз ҷумла зимни қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» дар таҳрири нав аз 26 декабри соли 2011 мафҳумҳои консессия ва шартномаи консессионӣ мавриди тақмил қарор гирифтанд. Айни замон, зери мафҳуми консессия дар асоси шартномаи консессионӣ бо пешниҳоди ҳуқуқ ба истифодабарии самараноки муваққатӣ ба консессиядор супоридани объектҳои моликияти давлатӣ, аз ҷумла замин, канданиҳои ғоиданок, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот, дигар моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ, ки бо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда нашудааст, инчунин ҳуқуқ барои ташкили (сохтмони) иншооти нав аз ҳисоби воситаҳои консессиядор бо шарт дар оянда баргардонидани онҳо ба давлат фаҳмида мешавад⁹⁴.

Мутаносибан шартномаи консессионӣ ҳамчун шартномае пешбинӣ шудааст, ки байни консендент ва консессиядор бо мақсади муайян

---

⁹³Ниг.: Абдуллоев А.Р. Ҷамон асар. – С. 134.

⁹⁴ Моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 26 декабри соли 2011, №783 // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.07.2022)

намудани ҳуқуқ, вазифаҳо ва масъулияти тарафҳо, инчунин шартҳои иҷрои консессия баста мешавад.

Таҳлили мафҳуми «консессия», ки дар Қонуни амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» оварда шудааст, нишон медиҳад, ки дар моҳияти он унсури хеле муҳим, яъне фаъолият оид ба беҳсозии объекти консессионӣ ҳамчун яке аз мақсадҳои ба консессия супоридани моликият аз мадди назар дур шудааст. Ҳамчунин, ҳуқуқи консессиядор ба объекти навтаъсис, ки ба моликияти конседент дода мешавад, мушаххас муайян карда нашудааст.

Вале, зимни қабули Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022 ба мафҳуми шартномаи консессионӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир гардида, тибқи шартномаи консессионӣ уҳдадории консессиядор ҷиҳати аз ҳисоби худ бунёд ва таҷдид намудани объекти шартномаи консессионӣ, ки дар моликияти конседент қарор дорад, ба таври возеҳ мустаҳкам гардидааст. Илова бар ин, зикр шудааст, ки нисбат ба муносибатҳои байни тарафҳои шартномаи консессионӣ дар қисмҳои дахлдор муқаррароти қонунгузории маданӣ оид ба шартномаҳо, ки ҷузъҳои онҳо дар шартномаи консессионӣ мавҷуданд, татбиқ мегарданд, агар аз қонун ё моҳияти шартномаи консессионӣ тартиби дигар барнаояд.

Аз ин лиҳоз, бо дарназардошти талаботи дахлдори Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», инчунин бо мақсади таъмини мавқеи ягонаи қонунгузорӣ, ки омили рушди муносибатҳои консессионӣ мебошад, зарурати такмили минбаъдаи қонуни соҳавии консессионӣ ба вуҷуд омадааст.

Аз натиҷаи таҳлили қонунгузории ҷорӣ чунин нишонаҳои хоси консессияро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр кардан ба маврид аст:

1) муносибати консессионӣ дар Тоҷикистон дар асоси шартнома ба расмӣ дароварда мешавад. Яъне, тибқи талаботи моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ва муқаррароти Кодекси маданӣ байни конседент ва консессиядор дар шакли хаттӣ шартномаи консессионӣ баста мешавад;

2) молу мулк ва объектҳо ба консессиядор барои истифодаи муваққатӣ ва бо шартҳои муайян дода шуда, бо сипарӣ шудани муҳлати муқарраргардида консессиядор уҳдадор аст онро ба консендент баргардонад;

3) молу мулк ва объектҳои, ки ба консессия дода мешаванд, моликияти давлат мебошанд, консессиядор танҳо ҳуқуқи доштан ва истифода бурдани объекти консессиониро дорад. Иншооти навтаъсиси аз ҳисоби консессиядор пайдошуда бошад, ба моликияти консендент дода мешавад;

4) тибқи шартномаи консессионӣ, инчунин метавон ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти инҳисории давлатиро ба консессиядор супорид. Мисоли равшани онро мо метавонем, ҳангоми ба консессия супоридани роҳҳои автомобилгард, хатҳои барқ, гармидиҳӣ ва ғайра бинем;

5) дар Тоҷикистон ҳуқуқи истифодабарии консессия аз ҷониби консессиядор бо уҳдадории ӯ дар хусуси анҷом додани фаъолияти пешбиниамудаи шартномаи консессионӣ тавҷам мебошанд, ки асосан баҳри таъмин намудани манфиати оммавӣ равона гардидааст.

Дар охири солҳои 20-уми асри XX байни намояндагони илми ҳуқуқ баҳсу мунозираҳо дар бораи табиати ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ пурзӯр мегарданд. Махсусан, мазмуни баҳсҳои алоқамандии консессия ба институти маданӣ ё ин ки дорои табиати оммавӣ-ҳуқуқӣ будани он ташкил медоданд. Ин масъала, асосан, ҳангоми ҳалли проблемаҳои “оё давлат метавонад барои фаъолияти консессиядор шарт гузорад, ба онҳо даҳлат кунад ва шартҳои шартномаи консессиониро яктарафа тағйир диҳад?” пайдо гардид.

Богуславский М.М. қайд мекунад, ки тамоми масъалаҳо оид ба шартномаи консессионӣ ба салоҳияти дохилии давлат тааллуқ доранд. Аз ин рӯ, бармеояд, ки шартномаи консессионӣ аҳде мебошад, ки маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқии он бо қонунгузориҳои дохилӣ танзим карда шуда, он шартномаи байналхалқӣ ба ҳисоб намеравад⁹⁵. Дар баробари ин, муаллиф изҳор мекунад, ки консессияро наметавон ҳамчун шартномаи муқаррарии

---

⁹⁵ Ниг.: Богуславский М.М. Международное частное право. – М.: Юрист, 1998. – С. 161.

маданияю ҳуқуқӣ баррасӣ намуд, зеро ин гуна шартнома дар худ унсурҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ ва хусусӣ-ҳуқуқиро муттаҳид месозад⁹⁶.

Сосна С.А. итминон дорад, ки хусусияти муҳими шартномаи консессионӣ аз он иборат аст, ки объектҳои муносибатҳои шартномавӣ (моликият, намудҳои алоҳидаи ғайрифаъолият) дар ихтиёри тақсимопазирӣ ва инҳисории танҳо як тарафи шартнома, яъне давлат ё дигар ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқӣ қарор дорад. Дар тарафи дигари шартнома бошад, ҳамеша шахси воқеӣ меистад, ки ба зиммаи худ уҳдадорҳои муайяно бар ивази ба ӯ супоридани ҳуқуқҳои дахлдор ба зимма мегирад. Махз барои ҳамин, дар муқоиса бо шартномаи муқаррарии маданӣ-ҳуқуқӣ, шартномаи консессионӣ тибқи андешаҳои назарияи ҳуқуқӣ аз аввал ҳамчун амали воғузори ҳуқуқҳои давлат дар шакли ҳадя (туҳфа, муқофот, гузаштҳо), ки дар гардиши маданӣ маҳдуд ва ё умуман дастнорас мебошанд, баромад менамояд⁹⁷.

Бобоев У.Х. зимни таҳқиқҳои илмии худ ба хулоса меояд, ки шартномаҳои консессионӣ яке аз шаклҳои шартномаи ғайрифаъолияти муштаракӣ иқтисодӣ буда, барои мавқеи мазкур як қатор далелҳои иловагӣ меоранд⁹⁸.

Баъзе муҳаққиқон боварӣ доранд, ки консессия ҳуҷҷат ва ё санади яктарафаи ҳукумат мебошад. Ба андешаи Бернштейн И.Н. шартномаҳои консессионӣ гуфта, қонун ҳолатҳоеро дар назар дорад, ки дар воқеъ як ғайрифаъолияти бисёр мураккаби иқтисодӣ падида омадааст ва он натавонад ҳалли худро тақозо менамояд, балки дар ҳолатҳои алоҳида пешниҳоди як қатор имтиёзҳо ва гузаштҳои иловагиро пешбинӣ мекунанд, аз ҷумла ҳангоме, ки барои ҳукумат кафолати иловагӣ зарурат меояд, ки консессиядор консессияи гирифтаро дар самти дилхоҳ пеш барад ва ё ғайрифаъолияти консессиядор ба таври махсус баҳри таъмини манфиатҳои тарафҳои сеюм (консессияҳои коммуналӣ) равона гардидааст⁹⁹.

---

⁹⁶ Ниг.: Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. – М., 1996. – С. 148.

⁹⁷ Ниг.: Сосна С.А. Концессионные соглашения. Теория и практика. – М., 2002. – С. 27-28.

⁹⁸ Ниг.: Бобоев У.Х. Организационно – правовые формы совместной хозяйственной деятельности. – Душанбе, 2004. – С. 107-108.

⁹⁹ Ниг. Бернштейн И.Н. Очерк концессионного права СССР. – М., 1930. – С. 18.

Вақте ки хусусияти фаъолияти концессиядор бо лаҳзаҳои дар боло зикршуда дучор нагардидааст, концессия метавонад дар шакли санади яктарафаи ҳокимият амалӣ гардад. Чунин муносибат назарияи ҳуқуқи классикиро дар хусуси он ки аслан шартномаи концессионӣ ба категорияи шартномаҳои маъмури дохил мебошанд, тасдиқ карда, аз вазъи нобаробари ҳуқуқи концессиядор ва давлат далолат мекард. Ҳуҷҷате, ки ба сармоягузoron ҳуқуқҳои концессионӣ метод, як санади давлатӣ (дар шакли иҷозатномаи махсус) баромад мекард, ки ба концессиядор ҳуқуқҳои танҳо ба давлат мансуббударо «туҳфа» мекард¹⁰⁰.

Дигар олимони тасдиқ менамуданд, ки шартномаи концессионӣ аз рӯи хусусияти худ аҳди маданӣ-ҳуқуқӣ мебошад, зеро ҳуқуқҳо дар шартнома ба концессиядор бар ивази иҷрои уҳдадорихои муайян, ки тавассути иродаи ихтиёрӣ ва дархост барои ба даст овардани концессия, ки ба мақомоти давлатӣ пешниҳод гардида, ба зиммаи концессиядор гузошта шудааст, дода мешавад.

Дар чараёни таҳлили нуқтаи назари олимони метавон бо андешаи духӯраи Тал Л.С. шинос шуд, ки тибқи он концессияро ҳамчун ба ҳам муттаҳид шудани санади маъмури, яъне унсури имтиёзҳо ва хизмати оммавӣ бо шартномаи ҳуқуқӣ-хусусӣ, ки ҳуқуқҳои молумулкӣ ва уҳдадорихои тарафхоро муқаррар менамояд, арзёбӣ кардааст¹⁰¹.

Носов Е. бошад, дар мавқеи худ, ки тибқи он концессия «хадамоти оммавӣ» (назарияи фаронсавӣ) мебошад, истодагарӣ менамояд. Нуқтаи назари мазкур аз ҷониби аксар муаллифоне, ки дар ин соҳа фаъолият доранд, барҳақ ҷонибдорӣ наёфтааст¹⁰². Моҳияташ дар он зоҳир меёбад, ки бӯҳрони мафҳуми шартномаҳои концессионӣ «аз байн бурдани шаклҳои сивилистии пештараи ӯ» ва гузариш ба шакли супориш ба концессиядор ҷиҳати иҷрои вазифаҳои давлатӣ мебошад. Фаъолияти тичоратии

---

¹⁰⁰ Ниг.: Сосна С.А. Концессионные договоры с иностранными инвесторами // Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. – М.: РАН, Институт государство и права, 1995. – С. 66-76.

¹⁰¹ Ниг.: Таль Л.С. Концессионные договоры городских общественных управлений // Вестник гражданского права. – 1915. – № XI-XII. – С. 32.

¹⁰² Ниг.: Носов Е. К кризису понятия концессионного договора // Советское право. – 1926. – №3-4. – С. 157.

консессиодор ба супориши давлат тобеъ буда, консессиодор танҳо ҳуқуқи талаби ҷуброни зарарро дорад ва чунин мавқеи назар гумон аст, ки муваффақ бошад.

Бо вучуди ин, Золоева Я.О. чунин мешуморад, ки созишномаи консессионӣ як шартномаи муқаррарии маданӣ-ҳуқуқӣ мебошад¹⁰³. Бо ҷонибдорӣ аз ақидаи мазкур Савинова О.Н. шартномаҳои консессиониро ҳамчун ҳамкориҳои ҳуқуқӣ-хусусии бевоситаи конседент ва консессиодор оид ба муқаррар намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихои худ тавсиф мекунад.

Селиверстов С.С. ба хусусияти духӯраи шартномаи консессионӣ ишора карда, қайд менамояд, ки дар баробари муқаррароти ҳуқуқии хусусӣ доштан, чунин шартномаҳо дар худ як қатор унсурҳои оммавӣ-ҳуқуқиро низ доро мебошанд, ки аз доираи қонунгузориҳои маданӣ мебароянд¹⁰⁴.

Попов А.И. баръакси ин гуфтаҳо хусусияти оммавӣ надоштани ҳуди шартномаро қайд карда, ба ҳамбастагии муносибатҳои хусусию меъёрҳои оммавӣ ва баръакс ишора мекунад. Муаллиф табиати маданӣ-ҳуқуқӣ доштани шартномаи консессиониро бо он асоснок менамояд, ки давлат бо сармоягузори хусусӣ ба муносибати шартномавӣ дохил шуда, ҳамчун субъекти ҳуқуқи маданӣ баромад мекунад. Ҳамчунин қайд мегардад, ки эътирофи мавҷуд будани унсурҳои маданӣ-ҳуқуқӣ имкон медиҳанд, ки шартномаҳои консессиониро ҳамчун падидаи ҳуқуқи маданӣ пазируфта, онро дар системаи шартномаҳои маданӣ ба сифати намуди мустақил ворид созем¹⁰⁵.

Маълум мегардад, ки байни олимони дар бобати муайян кардани табиати ҳуқуқии шартномаи консессионӣ ақидаи ягона вучуд надорад ва дар натиҷаи баррасии илмӣ вобаста ба ин мавзӯ нуқтаҳои назари зерин ба вучуд омаданд:

---

¹⁰³Ниг.: Zoloeva Y. Will the concession agreement become one of the possible legal forms to exploit the subsoil in Russia? [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.rusenergylaw.ru/1-2003/zoloeva-1-2003.html). (санаи мурочиат: 17.12.2021).

¹⁰⁴ Ниг.: Селиверстов С.С. Концессионные соглашения в России: перспективы применения в сфере трубопроводного транспорта // Московский журнал международного права. Специальный выпуск. Энергетика и право: трубопроводный транспорт. – 2006. – №5. – С. 71.

¹⁰⁵ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 57.

1) шартномаи консессионӣ ин шартномаи граждани-ҳуқуқӣ мебошад (Золоева Я.О., Савинова О.Н., Попов А.И.);

2) он созишномаи навъи махсус мебошад (suigeneris) (Клюкин Б.Д., Шадрина Т.В., Лиситса В.Н.);

3) он шартномаи маъмурию ҳуқуқӣ мебошад (Бахрах Д.Н., Демин А.В.).

Ба андешаи мо, мавқеи назари гурӯҳи аввали муаллифон қобили тавачҷуҳ ва мутобиқ ба ҳолати муосири танзими муносибатҳои уфқӣ арзёбӣ мегардад. Қабули аввалин Кодекси граждани Тоҷикистон дар соли 1999 оғози марҳилаи навро дар рушди қонунгузори маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос гузошт. Яке аз дастоварди бузурги он аз қонунгузори қаблӣ ба худ гирифтани ҳама гуна меъёрҳои муфиди танзимкунандаи муносибатҳои молумулкӣ ва мутобиқ сохтани он ба воқеиятҳои нав, ки бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ алоқаманд буд, ба ҳисоб меравад.

Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1999) аз кодекси то он амалкунанда, пеш аз ҳама, бо доираи васеи таъсири меъёрӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, дуюм, бо тафсилоти пурмуҳтаво ва сохтори мантиқии хуби меъёрҳо, ки имконияти танзими бевоситаи муносибатҳоро фароҳам меоранд ва ниҳоят, бо тавсеаи таъсири меъёрӣ ба муносибатҳо бо унсурҳои хориҷӣ фарқкунанда мебошад¹⁰⁶. Ҷумҳурии Тоҷикистон, чӣ тавре ки Сулаймонов Ф.С. дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ дар асоси баробарӣ баромад мекунад ва хусусиятҳои иштироқи давлатро дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ намоиш медиҳад¹⁰⁷.

Мавқеи олимон дар хусуси мансуб донишҷӯи шартномаи консессионӣ ҳамчун шартномаи маъмурӣ аз ҷониби баъзе муҳаққиқон бо сабаби номуайян будани падидаи шартномаҳои маъмурӣ ва аз нав тақсим кардани ҳуқуқҳо дар доираи чунин созишнома ба манфиати маъмурияти

---

¹⁰⁶Ниг.: Менглиев Ш. Гармонизация и унификация гражданского законодательства Республики Таджикистан // Государство и право. – 2006. – №3. – С. 52.

¹⁰⁷ Ниг.: Сулаймонов Ф.С. Республика Таджикистан – участник международных частно – правовых отношений. – Душанбе, 2006. – С. 144.

консендент зери шубҳа гузошта шудааст¹⁰⁸. Аз тарафи дигар консессияе, ки дар асоси шартномаи маъмурӣ ба роҳ монда мешавад, ба дасти кормандони давлатӣ фишанги иловагии таъсиррасонро ба фаъолияти тичорати хусусӣ медиҳад. Тибқи таҳлилҳои ҷойдошта сарфи назар аз он ки назарияи ҳуқуқи классикӣ дар асл шартномаи консессиониро ба категорияи ба ном созишномаҳои маъмурӣ дохил намуд, вале кишварҳое, ки бо ниёзмандӣ вуруди сармояи хориҷиро интизор буданд ба шартномаи консессионӣ унсури маданӣ-ҳуқуқиро зиёдтар ҳамроҳ намуданд.

Гурӯҳи дигари олимон, дар маҷмӯъ ақидаҳои муҳаққиқони тоинқилобиро (то соли 1917) дастгирӣ карда, эътироф мекунанд, ки давлат ҳамчун барандаи ҳокимияти давлатӣ дар муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ, ҳамзамон тарафе мебошад, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои тичоратӣ, яъне даромад манфиатдор буда, мутаносибан дар чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ нақши духӯраро мебозад¹⁰⁹.

Ҳамин тавр, дар сурати ҳамчун шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ қабул намудани шартномаи консессионӣ, давлат ҳуқуқи тағйир ё катъи чунин шартномаи басташударо бо тартиби яктарафа ва тибқи санади маъмурӣ аз даст медиҳад.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо баъзе тавзеҳот, дар маҷмӯъ шартномаҳои консессиониро ҳамчун шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ тасвия медиҳад. Ҷузъиёти сивилистии модели консессионии нав, инчунин аз ҳисоби истисноии тартиби мадания муурофиявии баррасии баҳсҳои тарафҳо тақвият дода мешавад.

Тавре зикр шуд, зимни қабул гардидани Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ва дар он ба шартномаҳои консессионӣ бахшида шудани боби алоҳида муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ зери танзими бевоситаи меъёрҳои қонунгузори маданӣ қарор гирифта, он дар як вақт ҳамчун иқдоми бисёр ҷиддии қонунгузор дар мавриди ба таври васеъ ба шартномаҳои консессионӣ бахшидани хусусияти маданӣ-ҳуқуқӣ баромад

---

¹⁰⁸ Ниг.: Сосна С.А. Концессионное соглашение – новый вид договора в российском праве. – М., 1995. – С. 32.

¹⁰⁹ Ниг.: Налетов К.И. Ещё раз о правовой природе концессионного соглашения // Право и политика. – 2005. – № 3. – С. 20.

менамояд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар давлатҳои ҳуқуқи консессионии классикӣ (аз ҷумла, дар Фаронса - кишвари намунавии ҳуқуқи маъмурӣ) раванди паст кардани шиддати шартҳои маъмурии консессия ва бештар тақия кардан ба меъёрҳои ҳуқуқии хусусӣ зимни танзими масъалаҳои консессия мушоҳида мегардад, ки дар чунин вазъият асоснокии муҳтавои қонунгузорию мо тасдиқ мегардад.

Дар асоси баррасии масъалаҳои вобаста ба мафҳум ва табиати ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ метавон ба натиҷаҳои зерин расид:

1) Мафҳуми консессия нисбат ба мафҳуми шартномаи консессионӣ дорои мазмуни васеътар буда, дар ҳар як кишвар он вобаста ба низоми ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ муқаррар карда мешавад.

2) Бо мақсади таъмин намудани уҳдадорихои консессиядор ҷиҳати беҳсозии объекти консессионӣ ва танзими ҳуқуқи консессиядор ба объекти навтаъсис, ки ба моликияти консендант мегузарад, пешниҳод мегардад, ки мафҳуми консессия дар моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» дар таҳрири зерин ифода шавад:

“консессия (ичозат, гузашт кардан) - дар асоси шартномаи консессионӣ ва бо мақсади беҳтарсозӣ ва таъмини истифодаи босамар ба соҳибият ва истифодабарии муваққатӣ додани моликияти давлатӣ, замин бо ҳуқуқи истихроҷи канданиҳои ғоиданок, об ва фазои ҳаво, олами набототу ҳайвонот, дигар захираҳои табиӣ, моликияти дигари давлатӣ ва молу мулкҳои манънакардаи қонунгузорӣ, инчунин ҳуқуқи аз ҳисоби консессиядор сохтани иншооти нав ва супоридани минбаъдаи он ба давлат бо шарт ба консессиядор мондани ҳуқуқи соҳибият ва истифодабарӣ мебошад;”

3) Таҳлилҳо аз мавҷудияти ин гуна хусусиятҳои ҳоси консессия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин шаҳодат медиҳанд:

- муносибати консессионӣ бо шартнома ба расмият дароварда мешавад;

- молу мулк ва иншоот барои истифодаи муваққатӣ ва бо шартҳои муайян ба консессиядор супорида шуда, бо сипарӣ шудани муҳлати

муқарраргардида консессиядор вазифадор аст, ки онро ба конседент баргардонад;

- аз рӯи шартномаи консессионӣ, консессиядор танҳо ҳуқуқи доштан ва истифодабарии объекти консессиониро дорад. Дар ин маврид, моликияти нави аз ҳисоби консессиядор таъсисёфта ба моликияти конседент дода мешавад, зеро аз тарафи қонунгузор ҳуқуқи консессиядор ба моликияти зикршуда муайян нагардидааст;

- мутобиқи шартномаи консессионӣ, инчунин метавон ҳуқуқ ба амалӣ намудани фаъолияти инҳисории давлатӣ, аз ҷумла ҳангоми ба консессия додани роҳҳои автомобилгард, хатҳои интиқоли барқ, гармидиҳӣ ва ғайраҳо амалӣ карда шавад;

- дар Тоҷикистон ҳуқуқи истифодабарии консессия аз ҷониби консессиядор бо уҳдадорӣ ӯ дар хусуси анҷом додани фаъолияти пешбиниамудаи шартномаи консессионӣ тавҷам мебошанд, ки асосан баҳри таъмин намудани манфиати оммавӣ равона гардидааст.

4) Новобаста ба таҳқиқоти сершумори илмӣ, то ҳол масъалаҳои марбут ба табиати ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ дар илми ҳуқуқшиносии хориҷӣ баҳснок боқӣ мемонанд. Маҷмӯи васеи баҳсҳои илмӣ вобаста ба андешаи олимони дар хусуси муайян кардани шартномаҳои консессионӣ ҳамчун санади яктарафаи ҳукумат, ё чун шакли маданӣ-ҳуқуқии ҳамкорӣ ва ё ба ҳам муттаҳид намудани санади маъмурӣ, ҳамчун унсури афзалиятҳои оммавӣ бо шартномаи хусусӣ, чун шартномаи оддии маданӣ-ҳуқуқӣ ва ғайра зухур мегардад.

5) Ба андешаи мо, мавқеи назари гурӯҳи муаллифоне, ки шартномаи консессиониро ҳамчун шакли маданияту ҳуқуқии ҳамкорӣ мутақобилаи конседент ва консессиядор муаррифӣ менамоянд, қобили тавачҷуҳ ва мутобиқ ба ҳолати муосири танзими муносибатҳои уфуқӣ арзёбӣ мегардад, дуруст мебошад. Давлатҳое, ки ба воридшавии бештари сармоягузориҳои хориҷӣ манфиатдор мебошанд, дар доираи қонунгузориҳои миллии худ ба шартномаи консессионӣ, асосан, унсурҳои маданияту ҳуқуқӣ мебахшанд. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо баъзе тавзеҳот дар маҷмӯ

шартномаҳои консессиониро ҳамчун шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ тавсия дода, мавқеи худро баъди қабули Кодекси маданӣ (соли 2022) комилан муайян намуд. Ба шартномаи консессионӣ бахшида шудани як боби алоҳидаи Кодекси маданӣ ба табиати маданӣ-ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвияти ҷиддӣ бахшид. Ҳамин тариқ, шартномаи консессионӣ аз рӯи хусусияти худ маданӣ-ҳуқуқӣ буда, тибқи он ҳуқуқ ба консессиядор бар ивази иҷрои уҳдадориҳои муайян, ки тавассути иродаи ихтиёрӣ ва дархост барои ба даст овардани консессия, ки ба мақомоти давлатӣ пешниҳод намуда буд, дода шудааст.

Илова бар ин, бояд қайд кард, ки мавҷуд будани унсурҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ дар шартномаи консессионӣ аз табиати оммавӣ доштани ҳуди шартнома гувоҳӣ намода, балки ба мудохилаи мутақобилаи чунин меъёрҳо ба муносибатҳои хусусӣ ишора карда, хусусияти маданӣ-ҳуқуқии онро нишон медиҳад. Яъне, давлат бо сармоягузори хусусӣ ба муносибатҳои шартномавӣ дохил шуда, ҳамчун субъекти ҳуқуқи маданӣ баромад мекунад.

2.2. Хусусияти таркиби субъективии шартномаи консессионӣ

Қаблан дар таҷрибаи консессионӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми конседент маълум набуд ва ин норасогӣ фаҳмиши дақиқи субъектҳои муносибати ҳуқуқии консессиониро мушкил мегардонид¹¹⁰. Мафҳуми мазкур бори аввал дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» дар соли 2011 пешбинӣ гардид.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд мегардад, ки аз нигоҳи мазмун мафҳумҳои «тарафи шартномаи консессионӣ» ва «субъекти шартномаи консессионӣ» баробармазмунанд¹¹¹ ва ҷудокунии ин истилоҳот аз ҷиҳати назариявӣ амалӣ ягон маъно надорад¹¹².

---

¹¹⁰Ниг.: Абдуллоев А.Р. Инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони сохибистиклолӣ / (маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе, 2011. – С. 270.

¹¹¹ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 75.

¹¹² Ниг.: Блинков О.Е. Договор финансовой аренды недвижимости: Монография / Под науч. ред. В.А.Рыбакова. – М.: Издательства группа «Юрист», 2001. – С. 71.

Ҳамин тавр, конседент тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» - Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, аз номи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баромад мекунад, ки фаъолияти худро ба воситаи мақомоти дахлдори давлатӣ ба роҳ мемонанд. Новобаста ба он ки кадом мақоми ҳокимияти давлатӣ барои ба имзорасонии шартномаи консессионӣ ваколатдор шуда бошад, онҳо ҳамеша аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунанд, ки аз масъулияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди консессиядор далолат мекунад.

Дуруст аст, ки маҳдуд кардани таркиби субъективӣ, ки барои имзо намудани шартномаи консессионӣ ваколатдор гардидаанд, метавонад боиси монета дар инкишофи минбаъдаи масъалаҳои консессия дар Тоҷикистон гардад. Барои мисол, агар чунин ҳуқуқ танҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ба як мақоми консессионӣ дода шавад, мутаносибан дигар вазорату идораҳо, махсусан ташкилотҳои дорои саҳми давлатӣ аз ҳуқуқи баромад кардан ба сифати конседент ва тавассути бастании шартномаҳои консессионӣ ҷалб кардани сармояҳои хусусӣ барои азнавсозӣ, такмил ва рушди моликияти давлатии дар ихтиёрдошташон маҳрум мегарданд.

Дар адабиётҳои ҳуқуқии соҳавӣ тавсия дода мешавад, ки ба таҷрибаи Фаронса, ки дар он ҷо дар ибтидо консессияҳо дар соҳаи хизматрасониҳои коммуналӣ танҳо ба мақомоти давлатӣ дода мешуданд, тавачҷуҳ зоҳир гардад. Пас аз он ки имконияти додани консессия ба шахсони ҳуқуқии давлатӣ ба монанди муассисаҳо ва ширкатҳои давлатӣ муҳайё гардид, дар Фаронса шумораи конседентҳо ба таври назаррас афзуда, дар натиҷа шумораи додани консессияҳо низ зиёд шуд¹¹³. Дар натиҷаи чунин таҷрибаи муфид таҳиягарони қонунгузориҳои аврупоӣ, инчунин ба корпоратсияҳо бо иштироки афзалиятноки давлат иҷозати ба имзо расонидани шартномаҳои консессиониро дар соҳаи хизматрасонии коммуналӣ пешбинӣ намуданд¹¹⁴.

¹¹³ Ниг.: Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 32.

¹¹⁴ Директива 2004/17/ЕС «О координировании выдачи подрядов заказчиками в сферах водо-энерго и транспортного снабжения, а также почтовой службы» // OJL 134, 30.4.2004, – С. 1.

Бо така ба таҷрибаи ҷаҳонӣ, Осадчая Ю. муайян кардани конседентро аз рӯи принципи соҳавӣ мақсаднок мешуморад¹¹⁵. Татбиқи ин принцип маънои онро дорад, ки дар шартномаи консессионӣ конседент он мақоми давлатӣ мешавад, ки объекти консессия дар ихтиёрдории он қарор дорад.

Бо вучуди ин, аз рӯи ақидаи дигар олимон, принципи соҳавӣ метавонад ба рушди муносибатҳои консессионӣ таъсири манфӣ расонад, ки дар набудани ҳамдигарфаҳмӣ вобаста ба шартҳои асосии шартномаҳои консессионӣ байни вазорату идораҳо, ки объектҳо дар ихтиёри онҳо қарор доранд, назорати фаъолияти консессиядорон, ташкилотҳои молиявие, ки сармоягузории консессия амалӣ менамоянд, ширкатҳои идоракунии ва дигар ташкилотҳои, ки ба муносибатҳои консессионӣ таъсири мустақим мерасонанд, зоҳир гардад¹¹⁶.

Зикр бояд намуд, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як нигоҳи ягона ба муайян намудани мақоми имзокунандаи шартномаи консессионӣ аз номи конседент мушоҳида намешавад. Масалан, сарфи назар аз он ки шабакаҳои нерӯи барқи ВМКБ дар ихтиёри Ширкати саҳомии холдингии кушодаи «Барқи Тоҷик» қарор дошта, дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҷойгир шудааст, шартномаи консессияи системаи энергетикӣ ВМКБ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расидааст¹¹⁷. Ҳамзамон, фикр мекунем, чунин мавқеи эҳтиёткоронаи Ҳукумати кишвар бо сабаби аввалин таҷрибаи миллӣ будани консессияи зикршуда асоснок мебошад.

Дар баробари ин, қонунгузор зимни қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018 «Дар бораи Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект» ба таври мушаххас муайян намуд, ки шартномаи консессионӣ нисбати объектҳои мансуб ба моликияти ҷумҳуриявӣ аз тарафи роҳбари

---

¹¹⁵Ниг.: Осадчая Ю. Концессионные соглашения в транспортном комплексе // Корпоративный юрист. – 2005. – №3. – С. 10.

¹¹⁶ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 81.

¹¹⁷ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июни соли 2002, №251. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: АДЛИЯ: Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Намуди 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2022. - 1 диски опт. электронӣ. (CD-ROM). (санаи мурочиат: 17.12.2021).

мақоми ваколатдори идораи молу мулки давлатӣ ва нисбати объектҳои мансуб ба моликияти коммуналӣ аз тарафи маҷлисиҳои дахлдори вакилони халқ ва дар ҳудуди салоҳият аз тарафи раисони ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳо ба имзо расонида мешавад.

Ба андешаи мо, бо дарки воқеиятҳои имрӯзаи Тоҷикистон ва ба инобат гирифтани манфиатҳои миллӣ, муттамарказонидани масъалаҳои ба консессия додани моликияти давлатӣ дар салоҳияти як мақоми давлатӣ, яъне Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ мақсаднок дониста мешавад. Мақсаднокии ин пешниҳод аввал ба таҳлили мунтазам ва мониторинги доимии вазъи молу мулки давлатӣ дар асоси ҳамкориҳои самаранок бо дигар идораҳо, дуюм, ба сари вақт муайян намудани он соҳаҳои фаъолият, ки ба сармоягузориҳои хусусӣ эҳтиёҷ доранд, сеюм, сари вақт таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои консессионии барои иқтисодиёт ҷолиб ва дар охир, ба сари вақт муайян кардани мушкилот ва ворид намудани пешниҳодҳои судманд чӣхати бартараф намудани онҳо, ки фарогири манфиатҳои сиёсати консессионии ҷумҳурӣ мебошад, мусоидат менамояд. Бо мақсади таъмин намудани дастрасии маълумот дар бораи лоиҳаҳои консессионӣ ва принсипи шаффофияти фаъолияти конседент ва консессиядор, ки дар ниҳояти қор ба ҷалби сармоя ва рушди истехсолоти консессионии ҷумҳурӣ таъсир мерасонад, таъмини фаъолияти самараноки сомонии интернетии мақомоти консессионӣ метавонад созгор бошад.

Бо дарназардошти он ки давлат тавассути мақомоти салоҳиятдори худ бо масъалаҳои идоракунӣ дар соҳаи муносибатҳои консессионӣ машғул аст, метавон ба хулосае омад, ки он (давлат) дар муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ нақши дутарафа дорад, аз як тараф ба сифати субъекти шартномаи консессионӣ ва аз тарафи дигар ҳамчун барандаи ҳокимияти давлатӣ баромад мекунад. Қайд мегардад, ки «ҳангоми қабули қарор оид ба бастании шартномаи консессия, давлат ҳамчун мақоми ҳукмрон баромад карда, санади дахлдор қабул мекунад ва танҳо баъди бастании шартнома,

аллакай ба сифати субъекти ҳуқуқи маданӣ баромад карда, тарафи муносибати хусусии ҳуқуқӣ мегардад»¹¹⁸.

Чӣ тавре ки маълум аст, давлат дар баробари дигар субъектҳо дар муносибатҳои хусусии ҳуқуқӣ иштирок мекунад. Тибқи ақидаи Сулаймонов Ф.С., Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ буда, дар асоси баробарӣ амал мекунад¹¹⁹. Мутобиқи қисми 3, моддаи 1 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдорони муносибатҳои бо қонунгузори маданӣ танзимшаванда шахсони воқеӣ, шахсони ҳуқуқӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ, мақомоти маҳаллии худидоракунии мебошанд. Ин қоидаҳо ба пуррагӣ ба фаъолияти консессионии давлат, ҳангоме ки дар чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳамчун конседент амал мекунад, татбиқ мегардад.

Бо вучуди ин, қонунгузори маданӣ тартиби иштироқи субъектҳои ҳуқуқӣ - оммавино дар муносибатҳои, ки бо ин қонунгузорӣ танзим шудааст, мустаҳкам намуд¹²⁰.

Масъалаҳои иштироқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ дар муносибатҳои, ки қонунгузори маданӣ танзим менамояд дар боби 5 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда шудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои бо қонунгузори маданӣ танзимшаванда ҳамчун шахси ҳуқуқӣ бо иштирокдорони дигари ин муносибатҳо дар асосҳои баробар иштирок менамояд, агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад (қисми 1, моддаи 132 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Боиси зикр аст, ки мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияташон тибқи талаботи қонунгузорӣ, ки вазъи мақомоти мазкурро муайян менамояд, метавонанд аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо амалҳои худ ҳуқуқ ва уҳдадорҳои молумулқӣ ва шахсии

---

¹¹⁸ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 76.

¹¹⁹ Ниг.: Сулаймонов Ф.С. Республика Таджикистан - участник международных частно - правовых отношений. – Душанбе, 2006. – С. 144.

¹²⁰ Ниг.: Ключкин Б.Д. О развитии договорной основы права пользования недрами // Государство и право. – 2004. – №9. – С. 47.

ғайримолумулкиро ба даст оварда, амалӣ намоянд ва дар суд баромад кунанд.

Чӣ тавре ки Вахтинская И.С. қайд намудааст, дар созишномаҳои консессионӣ, шахсони оммавию ҳуқуқӣ қобилияти ҳуқуқдории худро тавассути мақомоти худ, ки дар доираи салоҳияти муқаррарнамудаи санадҳои ҳуқуқӣ-оммавӣ амал мекунад, татбиқ намуда, худ яке аз тарафҳои шартнома маҳсуб меёбад¹²¹.

Моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 низ муқаррар менамояд, ки конседент Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз номи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баромад карда, метавонанд фаъолиятшонро тавассути мақомоти дахлдори давлатӣ амалӣ намоянд.

Аз ин ҷост, ки тибқи ақидаҳои дар адабиёти ҳуқуқӣ мавҷуда дар созишномаи консессионӣ ҳамчун шартномаи маданӣ - ҳуқуқӣ, давлат на ҳамчун мақомоти ҳокимияти давлатӣ, балки ҳамчун субъекти ҳуқуқи маданӣ баромад мекунад¹²². Ҳамзамон, аз эҳтимол дур нест, ки дар раванди татбиқи шартномаи консессионӣ давлат ҳамчун конседент аз ваколатҳои супоришдиҳии худ ба баъзе мақомоти давлатӣ ҷихати иҷрои ҳуқуқи ухдадорихои муайян истифода барад. Аммо, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 чунин масъалаҳо ба таври мушаххас танзим нашудаанд ва аз рӯи нуқтаи назари мо ҳамчун норасоии қонун маҳсуб меёбад. Дар робита ба ин, пешниҳод мегардад, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 бо меъёрҳои, ки ҳолати аз ҷониби мақомоти алоҳидаи давлатӣ амалӣ намудани ҳуқуқи ухдадорихои алоҳидаи конседентро пешбинӣ менамоянд, бояд мукамал гардонида шаванд ва мутаносибан конседент дар ин хусус консессиядорро огоҳ созад.

Дар таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ҳолатҳоеро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз тарафи конседент ду ва ё зиёда шахсони ҳуқуқӣ - оммавӣ баромад менамоянд. Масалан, дар Федератсияи Россия чунин ҳолат зимни

¹²¹ Ниг.: Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 33.

¹²² Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 77.

ба консессия додани ҳуқуқи истисноии истифодаи захираҳои табиӣ, ки тибқи Конституцияи ин давлат дар ихтиёри якҷояи Федератсияи Россия ва субъектони он қарор доранд, пайдо мегардад. Ҳамчунин, дар мавриди бастании шартнома нисбати моликияти давлатие, ки дар ҳудуди як ё якчанд субъектҳои Федератсияи Россия қарор дорад, ё ба консессия додани моликияти давлатии як субъекти ин кишвар, ки дар ҳудуди субъекти дигар ҷойгир шудааст, ба сифати конседент шумораи ҷонибҳои манфиатдор иштирок менамоянд. Сосна С.А. дар ин маврид таъкид мекунад, ки дар чунин шартномаҳо хоҳ ноҳоқ субъектҳои манфиатдори Федератсияи Россия ширкат меварзанд¹²³.

Чунин муносибат, комилан дуруст асоснок карда шудааст, чунки заминаи ба вучуд омадани ҳолатҳои ҳамшабеҳ дар амалияи консессионӣ ҷой доранд. Махсусан, дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон дурнамои ба консессия додани роҳҳои байналмилалӣ ва байнишаҳрӣ, хатҳои интиқоли нерӯи барқ ва дигар объектҳои моликияти давлатӣ, ки дар ҳудуди якчанд воҳидҳои маъмурӣ қарор доранд, истисно намегардад. Гузашта аз ин, ҳангоми ба консессия додани ҳуқуқи истисноии истифодаи захираҳои табиӣ масъалаи ҷудо кардани замин ба вучуд меояд, ки мутобиқи моддаҳои 5 ва 7 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ё бо розигии онҳо анҷом дода мешавад. Гумон меравад, ки додани моликияти давлатии дар ҳудуди воҳидҳои маъмурӣ қарордошта ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ манфиатовар мебошад, зеро андоз аз ҷаббиати консессиядор ба бучети маҳаллӣ ворид мегардад. Хусусан, аз рӯи шартномаи консессия, давлат тавассути мақомоти худ вазифадор аст, ки ба консессиядор тамоми шароитро барои таъмини ҳуқуқи доштан ва истифодабарии объекти консессионӣ пешниҳод намояд. Масалан, мувофиқи иловаи 4 ба шартномаи консессионии системаи энергетикӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазорату идораҳои дахлдор ба ширкати лоиҳавӣ (консессиядор) хизматрасонии

---

¹²³ Ниг.: Сосна С.А. Концессионные соглашения: теория и практика. – М.: ООО «Нестор Академик Паблшерз», 2002. – С. 192-193.

гуногунро оид ба додани шаҳодатнома барои истифодаи замин, додани иҷозатнома ва ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳии лозимӣ барои фаъолият, аккредитатсияи коршиносони хориҷӣ ва ғайраро таъмин намудаанд.

Аз ин рӯ, пешниҳод мешавад, ки ба моддаи 1 Қонун «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 меъёрҳое, ки тибқи он мақомоти давлатии ваколатдор имконияти якҷоя ба сифати конседент баромад карданро пайдо менамоянд, муқаррар карда шавад. Дар ин ҳолат, мо бо андешаҳои олимон дар хусуси он ки ҳангоми иштироки якчанд шахси ҳуқуқию оммавӣ дар шартномаи консессия, конседент бояд якто бошад, розӣ ҳастем¹²⁴.

Бояд қайд кард, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 1997, танҳо сармоягузори хориҷӣ ҳуқуқи ба сифати консессиядор баромад карданро доштанд, ки аз беасос манъ кардани сармоягузори ватанӣ ҷиҳати иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ шаҳодат меод¹²⁵.

Мутобиқи моддаи 1 Қонун «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ба сифати консессиядор ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки тибқи шартномаи консессионӣ дорои ҳуқуқи консессионӣ мебошанд, баромад карда метавонанд. Қонунгузор танҳо ташкилоту муассисаҳои давлатиро дар ин раванд истисно намудааст. Тавре ба назар мерасад, қонунгузор доираи шахсони ҳуқуқиро дар муносибатҳои консессионӣ васеъ кардааст ва зери мафҳуми консессиядор ҳам шаҳрвандони ватаниву ҳам хориҷӣ фаҳмида мешаванд, ки ин ҳолат дар бораи вазъи ҳуқуқии якхелаи чунин субъектҳо далолат мекунад. Набудани меъёрҳое, ки ба консессиядори ватанӣ ягон афзалияти муайянро нисбат ба субъектони хориҷӣ пешниҳод менамояд, аз иродаи сиёсии давлат дар хусуси таъсис додани як фазаи мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби минбаъдаи сармоягузориҳои молиявӣ ба истехсоли маҳсулоти консессионӣ шаҳодат медиҳад.

Дар як вақт андешаи онро дорем, ки кӯшиши қонунгузор оид ба ҳуқуқи ҳамчун консессиядор баромад кардани шахсони воқеие, ки мақоми соҳибкори инфиродӣ надоранд, такмилталаб мебошад. Дар адабиёт низ

---

¹²⁴ Ниг.: Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 194.

¹²⁵ Ниг.: Абдуллоев А.Р. Ҳамон асар. – С. 270.

қайд мегардад, ки зери мафҳуми «консессиядор» шахси воқеӣ ё ҳуқуқие фаҳмида мешавад, ки маҳз субъекти фаъолияти соҳибкорӣ буда, тибқи қонунгузорӣ (масалан, дар Федератсияи Россия) ба қайд гирифта шудаанд ва ҳуқуқи (истифодаи) моликиятро вобаста ба консессия ба даст овардаанд¹²⁶. Ҳамчунин, қайд карда мешавад, ки фаъолияти консессиониро метавон ҳамчун соҳибкорӣ тасниф кард¹²⁷ ва аз ин рӯ, консессиядор бояд ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти соҳибкориро дошта бошад¹²⁸.

Лоихаҳои консессионӣ одатан мураккабу меҳнатталаб буда, барои татбиқи онҳо маблағгузори зиёди молиявӣ талаб мегардад. Дар чунин вазъият шахсони воқеӣ барои мустақилона маблағгузорӣ кардани лоихаҳои консессионӣ имкониятҳои кофӣ молиявӣ надоранд. Пӯшида нест, ки давлат ҳамчун конседент ҳамеша хоҳиши ҳамкорӣ бо консессиядори пуриқтидор ва аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақилро дошта, дар аксар ҳолат бо мавҷуд будани шароитҳои дигари баробар афзалият ба шахсе дода мешавад, ки захираҳои кофӣ молиявӣ дорад.

Дар раванди таҳлили ин масъала, ҳамфикрии худро бо мавқеи назари Вахтинская И.С. ибраз менамоем, ки тибқи он лоихаҳои сармоягузори баррасишаванда аз рӯи моҳияти худ метавонанд танҳо аз тарафи шахсони ҳуқуқӣ, инчунин иттиҳодияҳо ва консорсиумҳои шартномавии онҳо амалӣ карда шаванд, зеро хароҷоти ибтидоӣ барои таҳияи ҳуҷҷатҳои лоихавӣ барои иштирок дар озмунҳо то ҳадде баланд аст, ки онҳоро ҳатто шахсони воқеӣ сарватманд наметавонанд дар танҳой идора намоянд¹²⁹.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ, инчунин қайд шудааст, ки ба сифати консессиядор шахсони ҳуқуқӣ бо сармоягузори хориҷӣ, бонкҳои тижоратӣ, фондҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои фаромиллӣ, созмонҳои ғайритижоратии иқтисодӣ, ширкатҳои хориҷӣ ва дигарон метавонанд баромад кунанд¹³⁰.

---

¹²⁶ Ниг.: Варнавский В.Г. Методологические вопросы становления концессионных отношений в России // Экономика и строительство. – 2002. – №9. – С. 12.

¹²⁷ Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 84.

¹²⁸ Ниг.: Приходько Д.Г. Концессия как форма привлечения инвестиций в российскую экономику // Банковское право. – 2005. – №3. – С. 28.

¹²⁹ Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 34-35.

¹³⁰ Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 84-85.

Бояд қайд кард, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» масъалаҳои иштироки муштаракӣ ду ё зиёда шахсон аз тарафи консессиядор дар асоси шартномаи фаъолияти якҷоя (ширкати оддӣ) танзим нашудаанд, дар ҳоле ки чунин муқаррарот дар илм ва қонунгузори давлатҳои хориҷӣ, масалан, дар Федератсияи Россия вучуд дорад. Ин норасогӣ дар қонунгузори милли тавассути меъёрҳои қисми 3, моддаи 1168 Кодекси маданӣ то дараҷае бартараф шудааст, ки тибқи он ба сифати консессиядор, аз ҷумла шахсоне баромад мекунанд, ки бе таъсис додани шахси ҳуқуқӣ тибқи шартномаи фаъолияти якҷоя (ширкати оддӣ) амал менамоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки консессиядор дар давоми татбиқи шартномаи консессионӣ ба ҳамкориҳои бисёрҷонибаи молиявӣ эҳтиёҷ дорад. Дар тақвияти ин мавқеъ, Сосна С.А. низ таъкид менамояд, ки консессиядор метавонад иттиҳоди шахсон дар шакли ширкати оддӣ бошад, ки мақоми шахси ҳуқуқиро надорад¹³¹. Дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 1146) зери мафҳуми шартномаи фаъолияти якҷояи (ширкати оддӣ) ду ё зиёда шахсон (шарикон) фаҳмида мешавад, ки уҳдадор мегарданд, ҳиссаҳои худро муттаҳид намуда, якҷоя, бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ барои ба даст овардани даромад (фоида) ё ноил шудан ба мақсади дигар, ки хилофи қонун намебошад, амал кунанд.

Масъалаи мазкурро таҳлил карда, Попов А.И. ба хулосае меояд, ки татбиқи меъёрҳои танзимкунандаи фаъолияти ширкати оддӣ ба консессиядор имкон медиҳад, ки амалигардонии самараноки лоиҳаи консессиониро дар маҷмуъ таъмин намояд¹³².

Муносибати иштирокчиёни ин гуна иттиҳодия низ бояд бо созишномаи алоҳида танзим карда шавад, ки умуман қисми шартномаи консессионӣ ҳисоб карда намешавад ва дар як вақт муқаррароти асосии ин созишнома, ки дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихои ҳар як иштирокчӣ буда, инчунин тартиби байни онҳо тақсим намудани масъулиятро дар назди конседент муқаррар менамояд, бояд то бастании шартномаи консессионӣ ба

---

¹³¹ Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 194.

¹³² Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 85-86.

таваҷҷуҳи конседент расонида шавад¹³³. Бинобар ин, муҳим аст, ки муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» такмил дода шуда, дар он ҳамчун консессиядор на ҳамаи шахсони воқеӣ, балки танҳо соҳибкори инфиродӣ иҷозат дода шуда, мутаносибан ба субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ имконияти ҳуқуқӣ дода шавад, то ки дар асоси шартномаи фаъолияти якҷоя ба сифати консессиядор баромад намоянд. Бо ин мақсад, мафҳуми «консессиядор»-ро дар моддаи 1 Қонун «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 метавон дар таҳрири зерин пешниҳод кард:

«консессиядор - соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, ба истиснои муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои тижоратие, ки дар доираи созишнома оид ба фаъолияти якҷоя (ширкати оддӣ) амал карда, дорои ҳуқуқи консессионӣ тибқи шартномаи консессионӣ мебошанд;».

Дар доираи баҳсҳои илмӣ масъалаи эътирофи корхонаҳои давлатӣ ба сифати консессиядор мубрам боқӣ мемонад. Ба гуфтаи Сосна С.А., мавҷудияти консессиядорҳои давлатӣ дар ҳолатҳои алоҳида, махсусан, вобаста ба амалӣ намудани фаъолияти консессионӣ, ки ҳавола намудани он ба консессиядорони хусусӣ ё зиёда аз ин - хориҷиён ғайриимкон аст (масалан, дар соҳаи мудофиаи кишвар ва амнияти миллӣ, ё амалӣ намудани баъзе инҳисори давлатӣ), метавонад муфид бошад¹³⁴. Дар ҳақиқат, ин нуқтаи назари муаллиф дар иртибот ба масъалаҳои таъмини мудофиа ва амният, ки барои ҳар як давлат муҳим мебошад, қобили таваҷҷуҳи хоса арзёбӣ мегардад. Инчунин, дар амалияи байналмилалӣ фаъолияти консессионӣ ҳолатҳои ташкили корхонаи муштарак бо иштироки конседент ва консессиядор бо мақсади татбиқи лоиҳаи консессионӣ васеъ паҳн шудааст¹³⁵.

Масалан, дар қонунгузори Фаронса имконияти додани консессия ба шахсони ҳуқуқии дорои сохтори корпоративӣ иҷозат дода мешавад.

¹³³Ниг.: Сосна. Ҳамон асар. – С. 194.

¹³⁴ Ниг.: Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 194-195.

¹³⁵Ниг.: Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 36.

Гарчанде, дар ин гуна ширкатҳо иштироки фарогири давлат ба назар мерасад, вале мақоми онҳо имкон медихад, ки фаъолияти худро мустақилона аз давлат низ пеш баранд. Ин ҳолат, метавонад тамоми хавфҳои имконпазирро вобаста ба бахши хусусӣ ба концессия додани объектҳои ба манфиатҳои миллӣ, мудофиаи кишвар ва амнияти миллӣ дахлдошта, бартараф намояд.

Аммо, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо» соли 2011 мустақиман баромад кардани муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатиро дар муносибатҳои концессионӣ ба сифати концессиядор манъ намудааст. Ба ақидаи мо, дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон ва ҳангоме ки ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва рушди ҳаматарафаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ муҳим мебошад, чунин муқаррароти Қонун асоснок ҳисобида мешавад.

Таҷрибаи байналмилалӣ фаъолияти концессионӣ нишон медихад, ки шартномаҳои концессионӣ, дар асл на дутарафа, балки сетарафа мебошанд ва ба сифати шахси сеюм дар аксар маврид ташкилоти қарзию молиявӣ баромад мекунад, ки ҳамчун қоида хизматрасониҳои гуногуни машваратии байналмилалӣ оид ба масъалаҳои концессияҳо пардохт мекунанд¹³⁶.

Мисоли воқеиро метавон дар Созишномаи басташуда байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ширкати “Помир Энержӣ” - шартномаи концессияи системаи энергетикӣ ВМКБ дид, ки дар он ба сифати тарафи маблағгузор Ширкати «ПомирИнвест» ва Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ баромад мекунанд¹³⁷.

Дар раванди таҳлили таркиби субъективӣ шартномаи концессионӣ муҳтавои талаботи моддаи 15 Қонун «Дар бораи концессияҳо» соли 2011 қобили махсуси тавачҷуҳ буда, тибқи он масъалаҳои гузариши ҳуқуқ ва ухдадорӣ дар шартномаҳои концессионӣ танзим гардидаанд. Ҳамин тавр, дар сурати азнавташкилшавии яке аз тарафҳои шартномаи

---

¹³⁶Ниг.: Зворыкина Ю.В. Методологические основы и механизмы управления концессиями в России: дис. ... д-ра экон. наук. – М., 2003. – С. 49.

¹³⁷ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июни соли 2002, №251. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: АДЛИЯ: Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Намуди 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2022. - 1 диски опт. электронӣ. (CD-ROM). (санаи мурочиат: 17.12.2021).

консессионӣ, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои он ба ворисони қонунӣ мегузарад, агар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шартномаи консессионӣ тартиби дигарро муқаррар накарда бошад. Дар ин равиш, мебошад, ба ақидаи Попов С.И. розӣ шуд, ки тибқи он ивазшавии шахсон ба маънои пурра аз доираи уҳдадориҳо берун шудани иштирокчиёни қаблӣ ва гузариши ҳуқуқи уҳдадориҳо дар ҳаҷми пурра ба субъекти нав пайдо менамояд¹³⁸.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 1997 гузашт кардани ҳуқуқи консессиядор, инчунин гузариши пурра ё қисми объекти шартномаи консессионӣ ба шахсони сеюмро иҷозат намедод, ки ба андешаи мо, беасос арзёбӣ мегардид¹³⁹. Сухан дар бораи он аст, ки дар мавриди амалигардонии фаъолияти иқтисодӣ ҳолатҳои метавонанд ба миён оянд, ки консессиядор бо сабабҳои гуногун (иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ) имкони иҷрои уҳдадориҳои худро аз даст дода, дар як вақт дигар сармоягузор омодагии пурраи худро ҷиҳати қабул намудани иҷрои уҳдадориҳо тибқи шартномаи консессионӣ изҳор менамояд.

Ин норасоӣ, дар Қонун «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 бартараф карда шудааст ва дар асоси моддаи 15 он гузариши пурраи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои консессиядор ба шахсони сеюм, инчунин объекти консессионӣ танҳо бо иҷозати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, яъне вобаста ба ихтиёрдории мақоме, ки объекти консессия дар он қарор дорад, амалӣ мегардад.

Ҳамзамон, фикр менамоем, ки агар консессиядор ширкати саҳомӣ буда, саҳмдорон оид ба азнавташқилдиҳӣ қарор бароранд, пас чунин гузариш дар сурате имконпазир аст, ки шахси ҳуқуқии азнавташқилёфта ё дар натиҷаи азнавташқилшавӣ пайдошуда ба талаботи қароре, ки дар бораи бастанӣ шартномаи консессионӣ бароварда шуда буд, мутобиқ бошад. Бо мақсади пешгирию бартараф намудани амалҳои гуногуни беасос, хусусан амалҳои беадолатонаи азнавташқилдиҳӣ, пешниҳод карда мешавад, ки ба моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 қисми сеюм бо мазмуни зерин илова карда шавад:

---

¹³⁸ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 87.

¹³⁹ Ниг.: Абдуллоев А.Р. Ҳамон асар. – С. 270.

«3. Гузариши ҳуқуқ ва уҳдадорихои консессиядор, ки шахси ҳуқуқӣ мебошад, дар сурати азнавташкилдихии он ба шахси ҳуқуқии дигар танҳо бо шартӣ мутобиқ будани шахси ҳуқуқии азнавташкилёрфта ва ё дар натиҷаи азнавташкилдихии шахси ҳуқуқӣ бамиёномада, бо қароре, ки барои бастанӣ шартномаи консессионӣ асос шудааст, амалӣ мегардад».

Тазаккур додан лозим аст, ки чунин муқаррарот, аллақай дар таҷриба, аз ҷумла дар Қонуни федералии Федератсияи Россия «Дар бораи шартномаҳои консессионӣ» вомахӯрад, ки ба андешаи мо қобили қабул мебошад.

Дар натиҷаи омӯзиши хусусиятҳои таркиби субъективии шартномаи консессионӣ метавон хулосаҳои зеринро пешниҳод намуд:

1) Ҳамчун тарафҳои шартномаи консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон консендент ва консессиядор баромад мекунанд. Новобаста ба он ки кадом мақоми ҳокимияти давлатӣ барои бастанӣ шартномаи консессионӣ аз ҷониби консендент ваколатдор мешавад, он ҳамеша аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, ки аз масъулияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди консессиядор шаҳодат медиҳад;

2) Ба андешаи мо, бо дарки воқеиятҳои имрӯзаи Тоҷикистон ва ба инобат гирифтани манфиатҳои миллӣ, муттамарказонидани масъалаҳои ба консессия додани моликияти давлатӣ дар салоҳияти як мақоми давлатӣ, яъне Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ мақсаднок дониста мешавад. Мақсаднокии ин пешниҳод, аввал ба таҳлили мунтазам ва мониторинги доимии вазъи молу мулкҳои давлатӣ дар асоси ҳамкориҳои самаранок бо дигар идораҳо, дуюм, ба сари вақт муайян намудани он соҳаҳои фаъолият, ки ба сармоягузориҳои хусусӣ эҳтиёҷ доранд, сеюм, сари вақт таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои консессионии барои иқтисодиёт ҷолиб ва дар охир, ба сари вақт муайян кардани мушкилот ва ворид намудани пешниҳодҳои судманд ҷиҳати бартараф намудани онҳо, ки фарогири манфиатҳои сиёсати консессионии ҷумҳурӣ мебошад, мусоидат менамояд;

3) Бо сабаби дурнамои эҳтимоли ва афзалиятноки ба консессия супоридани роҳҳои байналмилалӣ ва байнишаҳрӣ, хатҳои интиқоли барк ва дигар объектҳои моликияти давлатии дар ҳудуди якҷанд воҳидҳои маъмури ҷойгирбуда ва бо шартҳои якто будани консендент зарур аст ба моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 иловаҳои зарурӣ дар хусуси имконпазир будани якҷоя ва ё муштарак ба сифати консендент дар шартномаҳои консессионӣ баромад кардани мақомоти дахлдори давлатӣ ворид карда шаванд;

4) Пешниҳод мегардад, ки ба сифати консессиядор на ҳамаи шахсони воқеӣ, балки танҳо онҳое муқаррар карда шаванд, ки дорои мақоми соҳибкори инфиродӣ бошанд. Инчунин зарур аст, ки ба он субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, ки дар асоси шартномаи фаъолияти муштарак амал менамоянд, имконияти қонунии баромад кардан ҳамчун консессиядор дода шавад. Дар иртибот ба ин, таклиф дорем, ки мафҳуми консессиядор дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 бо таҳрири зерин ифода карда шавад:

«консессиядор - соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, ба истиснои муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои тижоратие, ки дар доираи созишнома оид ба фаъолияти якҷоя (ширкати оддӣ) амал карда, дорои ҳуқуқи консессионӣ тибқи шартномаи консессионӣ мебошанд.»;

5) Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон, ки зарурати ҷалби ҳарчи зиёди сармоягузори хориҷӣ ва рушди ҳамаҷонибаи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ баръало эҳсос мегардад, муқаррароти қонун, ки мустақиман ба сифати консессиядор баромад кардани муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатиро манъ менамояд, асоснок ҳисобида мешавад;

6) Бо мақсади бартараф намудани амалҳои гуногуни беасос, хусусан, ҳолатҳои беадолатонаи азнавташқилдиҳӣ, пешниҳод карда мешавад, ки ба моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 қисми сеюм бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«3. Гузариши ҳуқуқ ва уҳдадорихои консессиядор, ки шахси ҳуқуқӣ мебошад, дар сурати азнавташкिल्дихии он ба шахси ҳуқуқии дигар танҳо бо шарт мутобик будани шахси ҳуқуқии азнавташкिल्фта ва ё дар натиҷаи азнавташкिल्дихии шахси ҳуқуқӣ бамиёномада, ба қароре, ки барои бастании шартномаи консессионӣ асос шудааст, амалӣ мегардад.».

2.3. Хусусиятҳои бастании шартномаи консессионӣ

Меъёри интихобномаи молу мулки давлатӣ барои ба консессия супоридани онҳо ҳамчун рӯкни муҳим дар раванди таҳияи лоиҳаҳои консессионӣ арзёбӣ мегардад. Ба андешаи Сосна С. А., чунин меъёрҳо бояд дуто бошанд, яъне объект бояд моликияти давлатӣ бошад ва додани молу мулки давлатӣ барои истифода тавассути шартномаи консессионӣ бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ асоснок карда шавад, ки дар навбати худ мушкилтар аст¹⁴⁰. Дар идомаи таҳқиқи худ муаллиф қайд мекунад, аз ҳамаи объектҳои, ки ба талаботи меъёри яқум ҷавобгӯ мебошанд, барои супоридан ба консессия бояд объектҳои интихоб шаванд, ки то имрӯз истифодабарии ғайрисамарабахшу ғайрикофӣ доштанд ё тамоман истифода намешуданд. Ба назар чунин мерасад, ки мантиқ ва маъноии бастании шартномаҳои консессионӣ, пеш аз ҳама, баҳри истифодаи самарабахши молу мулки давлатӣ равона карда шудааст. Бо дарназардошти ин, ҳамаи чунин объектҳо пеш аз қабули қарор бобати ба консессия супоридани онҳо, бояд аз таҳлилу санҷиши амиқи мутобик будан ба меъёрҳои боло муайяншудаи интихоб гузаранд.

Шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо баъзе кишварҳои хориҷӣ дар ҳар як ҳолат алоҳида аз ҷониби тарафҳо таҳия ва ба имзо расонида шуда, таҷрибаи истифодаи шартномаҳои намунавӣ дида намешавад. Масалан, дар Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон аз рӯи намудҳои алоҳидаи объектҳои шартномаҳои намунавии консессионӣ ба тасвиб расидаанд.

---

¹⁴⁰ Ниг.: Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 222-223.

Тартиби баستاني шартномаҳои консессиониро баррасӣ намуда, Савинова О.Н. ба хулоса меояд, ки тартиби расмиёти онҳо чунин чузъиятро дар бар мегирад:

1) расмиёти тасдиқи шартномаҳои намунавии консессионӣ вобаста ба объектҳои алоҳидаи шартномаҳои консессионӣ;

2) расмиёти қабули қарор дар бораи баستاني шартномаи консессионӣ ва ба тавачҷуҳи консессиядорони афзалиятнок расонидани мухтавои он;

3) расмиёти гузаронидани озмун барои ҳуқуқи баستاني шартномаи консессионӣ;

4) расмиёти баستاني шартномаи консессионӣ аз рӯи натиҷаҳои озмун;

5) расмиёти эътироф кардани шартномаи басташуда¹⁴¹.

Айни замон, масъалаҳои баستاني шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018, №168 “Дар бораи Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект” ба танзим дароварда мешаванд. Тавре дар боло қайд гардид, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022 низ масъалаҳои консессияро танзим намуда, муқаррароти моддаи 1169 он ба тартиби ба консессия супоридани объектҳо бахшида шудааст. Мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон додани объектҳо ба консессия дар асоси озмунҳо амалӣ мегарданд (моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо», соли 2011). Ба ақидаи мо, чунин муносибати қонунгузор дуруст буда, ба таҷрибаи байналмилалӣ баستاني шартномаҳои консессионӣ мутобиқат мекунад.

Тибқи ақидаи Попов А.И. усули асосии барқарор кардани муносибатҳои шартномавӣ байни консессиядор ва конседент озмун мебошад. Дар баробари ин, меъёрҳои қонунгузори маданӣ оид ба тартиби гузаронидани озмун барои пайдо кардани ҳуқуқи баستاني шартнома ҳамчун заминаи муҳим ҷиҳати баستاني шартномаи консессия баромад мекунанд¹⁴².

¹⁴¹ Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 119.

¹⁴² Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 115-116.

Аз рӯи гуфтаи Вахтинская И.С., хангоми интихоби озмуни консессиядор арзиши пешниҳод нақши ҳалкунанда намебозад, зеро довталабон барои бастанӣ шартнома бояд як қатор шартҳои дигари озмуно баъни худ рақобат кунанд¹⁴³.

Итминони бештари амалиро андешаи Зворикина Ю.В. инъикос менамояд, ки мувофиқи он нақшаи ташкили озмун барои гирифтани консессия бояд бо дарназардошти таҷрибаи пешқадам ва усули воситаҳо ба фаъолияти амалии мақомоте, ки онро медиҳад то ҳадде наздик карда шавад, ки тавассути бастанӣ шартномаи консессионӣ ба воситаи озмун эҳтиёҷоти конседент ба таври воқеӣ қонеъ гардонида шаванд¹⁴⁴.

Савинова О.Н. чунин мешуморад, ки савдои озмуни - усули муваққатан гузашт кардани ҳуқуқи соҳибият ва истифодабарии захираҳои табиӣ, корхонаҳо ва дигар молу мулки давлатӣ аз рӯи шартҳои қаблан дар ҳуҷҷати махсус эълоншуда мебошад, ки ба конседент имконият медиҳад дар вазъи рақобатпазирии пешниҳодҳои иштирокчиён, шароити барои худ бештар мусоидро интихоб намояд¹⁴⁵.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷаҳони муосир истифодаи принципи рақобати пурра ва кушода дар раванди бастанӣ шартномаҳои консессионӣ ҳамчун василаи сарфа намудани воситаҳои молиявии давлатӣ, пешгирии фасод (коррупсия) ва рушди устувори бахшҳои иқтисодӣ, ки қаблан дар инҳисори давлат қарор доштанд, баррасӣ мегардад¹⁴⁶. Дар баробари ин, ба консессия супоридани объектҳо дар асоси гуфтушуниди мустақими баъни мақомоти консессионӣ ва сармоягузори эҳтимолӣ низ иҷозат дода мешавад. Қаблан, чунин муқаррарот дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” аз соли 1997 мушаххас нагардида буданд, ки метавонист ба таври васеъ тафсир карда шавад. Бо дарназардошти ин, мо нуктаи назари худро аз натиҷаи таҳқиқоти анҷомдода ва таҳлили масъала пешниҳод намуда будем, ки аз тарафи қонунгузор ба инобат гирифта шуд.

---

¹⁴³ Ниг.: Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 206.

¹⁴⁴ Ниг.: Зворикина Ю.В. Организационно-экономический механизм управления концессиями в России. – М.: Высшая школа, 2003. – С. 158-159.

¹⁴⁵ Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 125.

¹⁴⁶ Ниг.: Русинова А. Порядок и принципы выбора концессионера: европейский опыт и российский закон // Налоги. – 2006. – №26, С. 9.

Мутаносибан, додани объектҳо ба консессия бе гузаронидани озмун танҳо дар мавриди таъмини амнияти миллӣ, ба манфиати мудофиаи давлат ё вақте ки барои иштирок танҳо як дархост қабул шуда бошад, имконпазир гардидааст. Вале бо вучуди ин, набудани меъёрҳои мушаххас, ки зимни мавҷудияти онҳо ҳолатҳоро метавон ба доираи масъалаҳои марбут ба амнияти миллӣ ё қобилияти мудофиавӣ ворид намуд ва ё набудани номгӯи объектҳо дар соҳаи мудофиа ва тартиботи ҳуқуқии давлат, метавонад таҷрибаи амалигардонии лоиҳаҳои консессиониро мураккаб созад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 1997 тартиби озмунӣ ва музоядаро барои интихоби консессиядор пешбинӣ намуда буд, вале дар амал онҳо ягон маротиба баргузор карда нашуданд. Зимни омӯзиши адабиёти ҳуқуқии хориҷӣ низ усулҳои ба таври озмуну музоядаҳо интихоб намудани консессиядорро вохӯрдан мумкин аст¹⁴⁷.

Бояд қайд кард, ки дар аксар ҳолат шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути гуфтушуниди мустақими байни сармоягузoron ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баста шудаанд. Бо вучуди ин, таҳлили амалияи консессионии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки маҳз риояи принсипи шаффофият ва ошкоро дар интихоби консессиядор ба идоракунии самараноки моликияти давлатӣ мусоидат намуда, афзалияти асосӣ ба интихоби консессиядор тавассути баргузор намудани озмун дода мешавад. Дар робита ба ин, кӯшиши қонунгузор барои интихоби танҳо муносибати озмунии интихоби консессиядор, инчунин маҳдуд ё мушаххас кардани амалияи бастанӣ шартномаҳои консессионӣ тавассути гуфтушуниди мустақим мантиқан дуруст арзёбӣ мегардад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 пешбинӣ менамояд, ки бо мақсади амалӣ намудани талаботи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб ва шартҳои гузаронидани озмунҳоро барои додани объектҳои консессионӣ муқаррар менамояд. Бинобар ин, дар раванди тақмили заминаҳои қонунгузории соҳа бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 мартӣ соли 2018, №168 Тартиб ва шартҳои

---

¹⁴⁷ Ниг.: Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 226.

гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект дар таҳрири нав тасдиқ карда шуд.

Бо така ба таҷрибаи мавҷуда қайд бояд намуд, ки ба ҳайси марҳилаҳои пешакии бастанӣ шартномаи консессионӣ тайёр намудани пешниҳодҳои консессионӣ ва интихоби консессиядор баромад мекунад. Пешниҳодҳои консессионӣ ва қабули қарор дар бораи ба консессия додани объект аз ҷониби мақомоти консессионӣ бо дарназардошти ба инобат гирифтани муҳимият ва асосноккунии иқтисодии объектҳои консессионӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Аз тарафи дигар, пешниҳодҳои консессионӣ дорои хусусияти маъмурӣ-ҳуқуқӣ мебошанд, ки аз иродаи давлат дар хусуси баромад кардан дар муносибатҳои консессионӣ шаҳодат медиҳанд ва дар худ намуди алоҳидаи ғайриқонунии номгуӣ молу мулкӣ супоридашавандаро инъикос менамоянд. Мақомоти консессионӣ бошад, асосан, мақомоти давлатие мебошанд, ки ба онҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқи машғул шудан ба масъалаҳои консессия дода шудааст.

Таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки ба сифати мақомоти консессионӣ нисбат ба объектҳои моликияти ҷумҳуриявӣ, ки ба консессия дода мешаванд, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, нисбат ба моликияти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо маҷлисҳои дахлдори вакилони халқ баромад мекунад. Объектҳои махсусан муҳим ва муҳим, ки номгуӣ онҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба консессия дода мешаванд.

Аз ин бармеояд, ки бо дарназардошти ба кадом мақомот мансуб будани моликияти давлатӣ, иродаи конседент метавонад дар қарори мақоми консессионии ҷумҳуриявӣ ва ё маҳаллӣ ифода карда шавад. Вале, зикр бояд намуд, ки дар асоси моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” соли 2011, масъалаи муайян намудани номгуӣ объектҳои консессия дода намешаванд ва ё ба консессия додани онҳо

махдуд карда шудааст, ба салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил карда шудааст ва мутаносибан ин масъалаҳо бояд бо санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шаванд.

Масъалаи мазкур минбаъд танзими ҳуқуқии худро дар доираи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январи соли 2014, №34 «Дар бораи номгӯи объектҳои, ки ба консессия дода намешаванд ва ё ба консессия додани онҳо маҳдуд карда шудааст» пайдо намуд. Зимнан, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ҳамчун ташаббускори ба консессия додани иншооти муҳими стратегӣ, ки дар номгӯи мазкур тасдиқ гардидааст, новобаста аз он ки ҳуқуқи моликият ба он ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тааллуқ дорад, баромад намояд.

Бо мақсади он ки доираи сармоягузори манфиатдор – довталабони консессия ҷолибияти объекти консессиониро пурра арзёбӣ карда тавонанд, пешниҳодҳои консессионӣ бояд тамоми хусусиятҳои объекти додашаванда, инчунин шартҳои асосии иштирок дар лоиҳаи консессиониро инъикос намояд. Бо дарназардошти муҳим будани ин масъала, таклиф дорем, ки пешниҳоди консессионӣ дар сатҳи қонунгузорӣ пурра танзим шуда, он талаботҳои зеринро фаро гирад:

- 1) номгӯи ҳуҷҷатҳои озмунӣ, ки бояд ба комиссияи озмун пешниҳод гардад, инчунин асос барои қабули дархост барои иштирок дар озмун;
- 2) маълумоти пурра дар бораи объекти консессия, аз ҷумла сарҳади қитъаҳои замин, захираҳои зеризаминӣ, об ва ҳаво;
- 3) шартҳои шартномаи консессионӣ;
- 4) ҳайати комиссияи озмунӣ, инчунин шакли гузаронидани озмун;
- 5) тартиби бастании шартномаи консессионӣ ва муайян кардани мақоми ваколатдор оид ба бастании ҷунин шартнома.

Бо вучуди ин, ҳайати комиссияи озмунӣ бояд аз ҷониби мақоми консессионӣ вобаста ба мақоми объекти консессия интиҳоб гарданд. Яъне, нисбат ба объекти моликияти ҷумҳуриявӣ, комиссияи озмунӣ бояд бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нисбат ба объектҳои дорон

аҳамияти маҳаллӣ бо қарори дахлдори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъин карда шавад.

Дар масъалаи ҳуҷҷатгузорию озмунӣ қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввал ба таври умумӣ назар андӯхта, ҳангоми мавриди амал қарор доштани қарори Ҳукумати кишвар аз 29 декабри соли 2000, №503 «Дар бораи тасдиқ намудани Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмуну музоядаҳо ҷиҳати додани консессияҳо» новобаста ба объекти консессия барои қабули дархост ҷиҳати иштирок дар озмун, асосан ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи шахсият, қобилияти пардохт ва тасдиқкунандаи он, ки номзади консессия шахси ҳуқуқии амалкунанда мебошад, инчунин дигар нусхаҳои ҳуҷҷатҳои таъсисиро талаб менамуд ва баъзан камбудии мавҷуда зимни қабули санади нави ҳуқуқӣ дар ин самт баргараф карда шуданд. Ҳол он ки ҳуҷҷатгузорию озмунӣ бояд дорои маҷмӯи пурраи талаботи моддӣ ва расмиётӣ бошад, ки вобаста ба он номзад дар бораи объекти консессионӣ иттилоъ гирифта, мутаносибан ҳуҷҷатҳои аз ҷониби номзади консессия пешниҳоднамуда ба мақоми консессионӣ имкон диҳад, ки ба дурустии онҳо ва иқтидори номзад барои иштирок дар озмун итминон пайдо кунад.

Сосна С.А. дар мавриди таҳқиқи масъалаи мазкур гузаронидани ҳисобҳои пешакиро вобаста ба самаранокии иқтисодии намудҳои гуногуни лоиҳаҳои сармоягузорию консессионӣ бо дарназардошти ба консессиядор пешниҳод намудани талаботи муайяни хусусияти иҷтимоидошта муҳим мешуморад. Масалан, вобаста ба намуди объекти консессионӣ ва таъиноти иҷтимоии он барои зиёд намудани ҷойҳои корӣ, нигоҳ доштани самтҳои асосии фаъолияти корхонаи консессионӣ, аз тарафи консессиядор нигоҳ доштани имтиёзҳои иҷтимоӣ ва ғайра¹⁴⁸. Чунин муносибати бонизом ба масъалаи бастанӣ шартномаи консессионӣ асоснок ба ҳисоб меравад ва истифодаи ин усул ба давлат имкон медиҳад, якум, номгӯи моликияти давлатиро, ки камсамар ва ғайриқофӣ истифода гардида истодаанд, муайян намояд, дуюм, тавассути арзёбии ҳамаҷониба тавақалҳо ва

---

¹⁴⁸ Ниг.: Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 224.

манфиатнокии пайомадҳои ба консессия додани объектро таҳлил кунад ва сеюм, қаблан номзадҳои эҳтимолии консессияро аз тамоми талаботи хусусияти иҷтимоидошта вобаста ба объекти консессионӣ огоҳ кунад. Аз ин рӯ, пешниҳод мегардад, ки дар санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтаво ва тартиби гузаронидани арзёбии пешакии самаранокии иҷтимоию иқтисодии лоиҳаҳои консессионӣ мавриди танзим қарор гирифта, иҷрои ин рисолат ба зиммаи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардад.

Масъалаи муҳими таъмини принсипи интихоби кушода ва рақобатпазири консессиядорҳо, масъалаи интихоби шакли озмун, яъне озмуни кушод ё пӯшида боқӣ мемонад. Се намуди расмиёти интихоби консессиядорон, яқум - озмуни кушод, дуум – озмуни пӯшида ва сеюм - гуфтушунид вучуд дорад¹⁴⁹, ки дар боло қайд намудем.

Зикр бояд кард, ки дар асоси банди 18 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018, №168 “Дар бораи Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект” маҷлиси комиссияи озмун ба тариқи пӯшида баргузор мегардад. Дар ин маврид низ, мо ақидаи онро дорем, ки бо вучуди тасдиқи тартиби гузаронидани озмуни консессия бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ, хуб мебуд агар дар ҳуди қонун муайян карда шавад, ки маҷлиси озмуни консессия ба таври кушода баргузор шуда, ҳолатҳои истисноие, ки бо фаро расидани онҳо озмун пӯшида мегузарад ба таври дақиқ мушаххас карда шаванд. Бо дарназардошти ин, пешниҳод менамоем, ки қисми якуми моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«1. Додани объектҳо ба консессия дар асоси озмунҳои кушода ва пӯшида амалӣ мегардад, ки тартиб ва шартҳои гузаронидани он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад» ва

---

¹⁴⁹ Русинова А. Порядок и принципы выбора концессионера: европейский опыт и российский закон // Налоги. – 2006. – №26. – С. 9.

мутаносибан қисми сеюми ҳамин моддаи Қонун бо мазмуни мазкур ифода карда шавад:

«3. Гузаронидани озмун бо шакли пӯшида дар мавриде ичозат дода мешавад, ки маълумот дар бораи объекти шартномаи консессионӣ сирри давлатиро ташкил диҳад ё шартномаи консессионӣ вобаста ба объекте ба имзо расад, ки аҳамияти муҳими стратегӣ дорад».

Дар ин ҳолат, зарурати таҳия ва бо санади дахлдор тасдиқ намудани номгӯи моликияти давлатӣ, ки аҳамияти муҳими стратегӣ доранд, ба вучуд меояд.

Зикр бояд намуд, ки муқаррароти моддаи 1169 Кодекси маданӣ низ вобаста ба тартиби супоридани объект ба консессия такмилталаб буда, муайян намудани Тартиби гузарондани озмун аз ҷониби конседент, ки қисми 3 ин модда пешбинӣ менамояд, моҳияти табиати маданӣ-ҳуқуқии шартномаи консессиониро метавонад халалдор намояд. Чунки конседент ин тарафи шартномаи консессионӣ буда, мантиқан чуноне ки ҳаст, бояд ин тартиб аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ тасдиқ карда шавад.

Дар муқоиса бо озмуни пӯшида, баргузориҳои шакли кушодаи он имконият медиҳад, ки иштироки тамоми сармоягузориҳои афзалиятнок, ки қобилияти омода намудани пешниҳодоти озмуниро мутобиқи талаботи қаблан эълоншуда доранд, таъмин карда шавад. Дуруст қайд карда шудааст, ки шартҳои асосии самарабахш гузаронидани озмун, таъмини ҳадди ақали рақобатнокӣ ва баробарии иштирокчиён мебошад¹⁵⁰.

Таҳлили тартиб ва шартҳои амалкунандаи гузаронидани озмун барои гирифтани консессия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки барои ташкил ва гузаронидани озмун аз ҷониби мақоми консессионӣ, барои ҳар як объект дар алоҳидагӣ комиссияи озмун дар ҳайати на камтар аз ҳафт нафар ташкил карда мешавад ва шумораи умумии аъзои комиссия бояд тоқ бошад. Ба ҳайати комиссия намояндагони мақоми консессионӣ, вазоратҳои адлия, молия, рушди иқтисод ва савдо ва мақомоти марказии соҳавии объекти консессия шомил мешаванд. Дар сурати зарурат, ҷалби

---

¹⁵⁰ Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 127.

намояндагони дигар мақомоти давлатӣ имконпазир шуморида шудааст. Ҳамзамон, қонунгузор аъзои комиссияи озмунро нисбат ба объектҳое, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба консессия дода мешаванд, вобаста ба мансаби ишғолнамудаи онҳо мустаҳкам намудааст.

Бо вучуди ин, аз тарафи қонунгузор талаботи мушаххас нисбат ба аъзои комиссия пешбинӣ нашуда, «ҳолатҳои зарурӣ» ва мақоми ҳуқуқи «намояндагони дигар мақомоти давлатӣ», ки метавонанд бо шумораи барои натиҷаи овоздиҳӣ таъсиррасон ҷалб карда шаванд, равшан карда нашудааст. Инчунин, дар сурати мавҷуд будани ҳолатҳои манфиатдори аъзои комиссия ва дигар намояндагон ё робитаи дигари онҳо бо довталабони озмун чӣ чораҳои мушаххас андешида мешаванд, возеҳ нагардидааст, ки ба андешаи мо ҳамчун холиғҳои қонунгузорӣ бояд мавриди такмил қарор гиранд.

Зикр бояд намуд, ки маҷмӯи чунин мушкилиҳо аз ҷониби олимони хориҷӣ низ таҳқиқ гардидаанд. Талапина Э. Қонуни Федератсияи Россия аз 21 июни соли 2005, №115-ФЗ «Дар бораи шартномаҳои консессионӣ»-ро мавриди таҳлил қарор дода, ба хулоса меояд, ки чунин «таҳрири танбал», «дар сурати аз ҷониби коршиносони мустақил дар ҳаёти комиссияи озмун ошкор намудани чунин шахсон, конседент онҳоро бо шахсони дигар иваз мекунад» ба савол дар бораи таъсири ошкоршавии шахсони манфиатдор ба ҳаққонияти натиҷаҳои озмун ҷавоб дода наметавонад¹⁵¹.

Бинобар ин, мувофиқи мақсад аст, ки баробари намояндагони мақомоти давлатӣ ба ҳаёти комиссияи озмун коршиносони мустақили пешбар ва олимони соҳаҳое, ки объекти шартномаи консессионӣ ба онҳо дахл доранд, шомил карда шаванд.

Марҳилаи дигари муҳим дар бастанӣ шартномаи консессионӣ гузаронидани озмун мебошад. Бо андешаи Савинова О.Н. мебояд розӣ шуд, ки расмиёти гузаронидани озмун барои пайдо кардани ҳуқуқи бастанӣ шартномаи консессионӣ мураккаб буда, мутаносибан муаллиф чунин расмиёти баргузори озмунро пешниҳод менамояд:

---

¹⁵¹ Ниг.: Талапина Э. Консесия как форма публично-частного партнерства // Хозяйство и право. – 2009. – №4. – С. 76.

- 1) нашри иттилоот дар бораи гузаронидани озмун;
- 2) пешниҳоди дархостҳо барои иштирок дар озмун;
- 3) гузаронидани интихоби пешакии иштирокчиёни озмун;
- 4) манзур намудани пешниҳодҳо барои озмун;
- 5) баррасӣ ва арзёбии пешниҳодҳои озмун;
- 6) муайян намудани ғолиби озмун;
- 7) огоҳ кардани иштирокчиёни озмун оид ба натиҷаҳои баргузорию он¹⁵².

Бояд қайд кард, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 меъёрҳое, ки расмиёти интишори иттилоотро дар бораи гузаронидани озмунҳо барои пешниҳоди консессия танзим намояд, муқаррар нагардидааст. Аз рӯи ақидаи Суханов Е.А., маълумот дар бораи гузаронидани озмун аҳди яктарафа мебошад, ки шароитҳои мухталифро байни тарафҳо бо мақсади муайян кардани ғолиби озмун ба вучуд меорад¹⁵³.

Ҳарчанд, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 масъалаи болозикр ба таври пурра танзим нашуда бошад ҳам, масъалаҳои вобаста ба расмиёти гузаронидани озмунҳо, махсусан нашри иттилоъ дар хусуси баргузорию озмун тибқи муқаррароти қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018, №168 “Дар бораи Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект” баррасӣ гардидаанд. Тибқи банди 7 қарори мазкур мақоми консессионӣ вазифадор гардидааст, ки як моҳ пеш аз санаи баргузорию озмун дар яке аз воситаҳои ахбори оммаи ҷумҳуриявӣ ва дар сомонаи расмӣ худ хабари иттилоотиро дар хусуси ба консессия супоридани объекти муайян интишор мекунад, ки он чунин маълумотро бояд инъикос намояд:

- а) ном, суроға ва телефони мақоми консессионӣ;
- б) сана, макон ва вақти гузаронидани озмун;
- в) муҳлати ниҳии қабули ҳуҷҷатҳо;

---

¹⁵² Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 129.

¹⁵³ Ниг.: Гражданское право: В 2 т. Т.1 / Под. ред. Е.А. Суханова. – М., 2000. – С. 346.

г) ном, маҳалли ҷойгиршавӣ ва маълумоти техникии объекти консессионӣ;

д) шартҳои гузаронидани озмун ва муайян намудани ғолиби он;

е) номгӯи ҳуҷҷатҳои пешниҳодшаванда, маблағи пардохти кафолатӣ барои иштирок дар озмун ва дигар маълумот бо салоҳдиди мақоми консессионӣ.

Ҳамин тариқ, дар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, №168 ба таври мушаххас муайян гардидааст, ки нашри иттилоъ дар хусуси баргузори озмун аз ҷониби мақомоти консессионӣ дар яке аз нашрияҳои расмии ҷумҳуриявӣ анҷом дода мешавад. Вале тавре маълум аст, объектҳои консессионӣ метавонанд дар ҳудуди маъмурии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ё дар моликияти онҳо қарор дошта бошанд. Иттилоъ дар хусуси ба консессия супоридани объект бошад, муҳимтарин ҷузъи расмиёти дахлдор ба шумор меравад ва он бояд ба самъи тамоми ҷонибҳои манфиатдор бо роҳи усулҳои пешрафтаи иттилоотонӣ расонида шавад.

Мантиқан дуруст хоҳад буд, агар эълон дар бораи гузаронидани озмун барои лоиҳаи консессионӣ дар васоити ахбори умум вобаста ба аҳамияти объекти консессионӣ ҷойгир карда шавад. Яъне, дар баробари меъёрҳои амалкунанда дар сурати дар моликияти маҳаллӣ қарор доштани объекти консессионӣ чунин маълумот бояд дар воситаҳои ахбори маҳаллӣ нашр гардида, сармоягузори эҳтимолӣ дар бораи гузаронидани озмун барои консессия хабардор карда шаванд. Ғайр аз ин, ҳар гуна маълумоти иловагӣ дар бораи озмун ҷиҳати ба консессия супоридани объект ҳатман дар он васоити ахбори умум нашр шавад, ки дар он маълумоти аввалия нашр шуда буд.

Ба андешаи мо, аз сатҳи дастрасии иттилоъ дар хусуси ба консессия супоридани моликияти давлатӣ афзунёбии шумора ва сифатнокии довталабони озмун вобастагӣ дорад. Зимни сари вақт ва пурра гирифтани иттилоъ сармоягузори ҳавасманд таҳлилҳои касбии манфиатнокии иқтисодии объекти консессиониро анҷом дода, бо ба инобат гирифтани

имкониятҳои худ баҳри иштирок дар озмун пешниҳодҳои касбӣ ва дорои дурнамои ҳадафмандонаи татбиқшавӣ манзур менамояд.

Боиси қайд аст, ки дар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018, №168 “Дар бораи Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмун дар хусуси ба консессия пешниҳод намудани объект” имконияти шикоят намудан аз натиҷаҳои озмун пешбинӣ нагардидааст. Ба андешаи мо, тартиби судии шикоят аз натиҷаҳои озмун қобили дастгирӣ буда, он дар навбати худ татбиқи принципи қонуниятро дар тамоми раванди омодагӣ ва бастании шартномаи консессионӣ кафолат медиҳад.

Новобаста ба он ки тавассути гузаронидани озмун интихоб кардани консессиядор, ҳамчун усули эътирофшуда ва афзалиятнок барои бастании шартномаи консессионӣ маҳсуб меёбад, таҳқиқоти олимони хориҷӣ баъзе камбудииҳои онро низ ошкор сохтаанд. Ҳамин тавр, ин масъаларо Вахтинская И.С. таҳлил карда, чунин мешуморад, ки муборизаи рақобатнок дар муносибати дарозмуддати консессионӣ танҳо дар марҳилаи бастании шартнома вуҷуд дошта, пас аз он ки консессиядор дар давраи дарозмуҳлат консессияро ба даст меорад, берун аз муҳити рақобат қарор мегирад ва чунин вазъият пурра метавонад ӯро аз ҳама гуна ҳавасмандгардонӣ дар беҳтар намудани самаранокии фаъолияти худ маҳрум созад.

Аксар вақт, дар чунин ҳолатҳо консессиядор ба ҷойи паст кардани хароҷоти худ мекӯшад тавассути афзоиши тарофаҳо барои хизматрасониҳо даромадашро афзун гардонад. Боз як камбудии ҷиддии расмиёти озмунро муаллиф дар эътирофи бекор кардани натиҷаҳои озмун ҳангоми ошкор намудани амалҳои коррупсионӣ ё дигар фаъолияти қаллобона дар раванди бастании шартномаи консессионӣ мебинад, ки дар чунин ҳолат шахсони сеюм бо дарназардошти он ки шартномаи консессионӣ ба таври қонунӣ баста шудааст, эҳтимолан уҳдадорҳои худро қисман ё пурра дар назди консессиядор иҷро кардаанд. Илова бар ин, серхароҷот будани ҳуди раванди озмун ва дарозмуҳлат будани омодагӣ ва баргузориҳои он ҳамчун

камбудии усули тариқи озмун интихоб кардани консессиядор баҳогузорӣ мегардад¹⁵⁴.

Дарвоқеъ, омили инсонӣ дар раванди омодагӣ ва гузаронидани озмун барои додани консессия вучуд дорад ва эҳтимолияти амали коррупсионии аъзои комиссия низ имконпазир мебошад. Дар таҷриба метавонад чунин ҳолате пеш ояд, ки бо “кӯмаки” ғаразноки аъзои комиссияи озмунӣ довталаби бевичдони консессия аз тафсилоти пешниҳодҳои озмунии рақибони худ бохабар шуда, ба ин васила, ба комиссияи озмун ҷиҳати ба даст овардани консессия шароити бештар мусоидро пешниҳод мекунад. Маҳз бо ҳамин сабаб, танзими дурусти ҳуқуқии тамоми раванди омодагӣ ва гузаронидани озмун барои гирифтани консессия хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро бо дарназардошти тамоми камбудихо, ба андешаи мо, бо риояи принсипи ошкоро, қонуният ва рақобатпазирӣ, тибқи тартиби озмунӣ муайян намудани консессиядор беҳтарин роҳи ба консессия супоридани моликияти давлатӣ мебошад.

Имзои шартномаи консессионӣ аз рӯи натиҷаҳои озмун, ҷузъи муҳим дар чараёни бастанӣ шартномаҳои консессионӣ арзёбӣ мегардад. Мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаи консессионӣ байни конседент ва консессиядор ба таври хаттӣ дар муҳлати на дертар аз 30 рӯзи бонкӣ баъди ба имзо расидани протоколи натиҷаҳои озмун ё ин ки тасдиқи протоколи натиҷаҳои озмун аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (нисбати объектҳои, ки ба консессия додани онҳо бо қарори Ҳукумат сурат мегирад) ба имзо расонида мешавад.

Таҳлилу омӯзиши таҷрибаи консессионии хориҷӣ нишон медиҳад, ки шартномаҳои консессионӣ дар асоси шартномаҳои намунавӣ баста мешаванд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ инчунин қайд мешавад, ки дар муддати тӯлонӣ дар муносибатҳои байни ташкилотҳо, инчунин ташкилоту шахрвандон маҳз шартномаҳои намунавӣ васеъ истифода мешуданд. Чунин шартномаҳои намунавӣ, асосан нисбат ба намудҳои вобаста ба

---

¹⁵⁴Вахтинская И.С. Ҷамон асар. – С. 212.

шаклҳои алоҳидаи шартномаҳо ё яке аз намудҳои он, инчунин ба намуди муайяни мол, кор ё хизматрасониҳо таҳия мешуданд¹⁵⁵.

Аз як тараф бастанӣ шартномаҳои консессионӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои намунавӣ ба андозаи муайян номгӯи объектҳоеро, ки метавон ба консессия дод, маҳдуд месозад. Масалан, дар Федератсияи Россия ба ҳолати то соли 2007 нисбат ба дувоздаҳ номгӯи объектҳо шартномаи консессионии намунавӣ тасдиқ карда шуда буданд. Бо вучуди ин, нисбати баъзе аз объектҳои шартномаҳои консессионӣ, ба монанди иншооти инфрасохтори фурудгоҳҳо, низоми ягонаи ташкилот, ҳаракат, объектҳои соҳаи тандурустӣ, ташкили истироҳат ва сайёҳати шаҳрвандон, объектҳои фарҳанг, варзиш, таъиноти фарҳангӣ, иҷтимоию маишӣ чунин ҳуҷҷатҳои намунавӣ тасдиқ нашуданд ва он боиси имконнопазирии бастанӣ шартномаҳои консессионӣ нисбат ба ин объектҳо шуд¹⁵⁶. Таҳлили сомонӣ Вазорати рушди иқтисоди Федератсияи Россия нишон медиҳад, ки эҳтимол бо дарназардошти тадқиқотҳои болозикр ду созишномаҳои намунавии дигар дар соҳаҳои фарҳанг, варзиш, истироҳати шаҳрвандон ва сайёҳӣ, инчунин таъиноти санаторию курортӣ аллакай тасдиқ гардидаанд.

Гузашта аз ин, ҳуди раванди таҳияи шартномаҳои намунавӣ аз рӯи намудҳои алоҳидаи объектҳо ва тартиби тасдиқи онҳо аз ҷониби Ҳукумат метавонад муддати тӯлониро дар бар гирад, ки барои маҳдудияти ба консессия додани намудҳои алоҳидаи моликияти давлатӣ «хизмат» мекунад. Аммо, таҷриба нишон медиҳад, ки раванди таҳияи шартномаи консессионӣ низ пас аз гузаронидани озмун муҳлати муайяни вақтро мегирад ва мувофиқи мақсад аст, ки вобаста ба маъмултарин объектҳои консессия шартномаҳои намунавии консессионӣ таҳия ва тасдиқ карда шаванд.

Таҷрибаи хориҷии истифодаи консессияҳо дар комплекси коммуналӣ нишон медиҳад, ки шартҳои ҳар як созишномаи ин намуд (уҳдадорихо вобаста ба сохтмон, барқарорсозӣ, маблағгузорӣ ва кафолати тарафҳо)

---

¹⁵⁵ Ниг.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: общие положения. – М.: Статут, 1997. – С. 67.

¹⁵⁶ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 101.

инфиродин мебошанд. Худи шартнома дар муҳлати моҳҳо таҳия шуда, ҳуҷҷати ҳаҷман калонро мемонад. Маҳз барои ҳамин, масалан дар Британияи Кабир шартномаи намунавии консессионӣ таҳия карда намешавад. Аз ин рӯ, шартномаҳои намунавии консессионӣ бояд маҳз хусусияти тавсиявӣ дошта бошанд.

Қобили зикр аст, ки тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2000, №503 намунаи шартномаи консессионӣ бо як шакли оддӣ ва бе фарогирии аксар паҳлуҳои муносибатҳои консессионӣ тасдиқ гардида буд, ки он боадолатона дар идомаи такмили қонунгузорӣ аз эътибор соқит дониста шуд.

Вале бо вучуди ин, мо андешаи онро дорем, ки дар шароити Тоҷикистон ва бо мақсади рушди қонунгузори миллии консессионӣ, таҳия ва қабули шартномаҳои намунавии консессионӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт, махсусан истихроҷи сарватҳои табиӣ, истифодабарии моликияти давлатӣ дар соҳаи нақлиёт, захираҳои об ва электроэнергетика самарабахш дониста мешавад, ки метавонад ба таври назаррас ба суръати гуфтушунид бо консессиядорони эҳтимоли мусоидат намояд. Дар баробари ин, таҳия намудани шартномаҳои намунавӣ аз рӯи ҳар як шартномаи консессионӣ бинобар аз ҳад зиёд шудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки боиси мураккабии татбиқи онҳо мегардад, ба мақсад мувофиқ намебошад. Ба назари мо, самаранокии таҳияи шартномаҳои намунавӣ он вақт мубрам мегарданд, ки хусусияти соҳавӣ пайдо кунанд, яъне ҳар яке аз онҳо ба он объектҳои моликияти давлатӣ тавсия мешаванд, ки дар якҷоягӣ соҳаи алоҳидаро ташкил мекунанд.

Бояд қайд кард, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» имконияти бастанӣ шартномаи консессиониро ба тариқи мубодилаи ҳуҷҷатҳо пешбинӣ намекунад ва шартномаҳои амалкунандаи консессионӣ дар кишвари мо аз тарафи ҷонибҳо дар як ҳуҷҷат ба имзо расидаанд, ки аз рӯи нуқтаи назари мо асоснок ҳисобида мешаванд.

Тибқи моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» шартномаи консессионӣ ба муҳлати то 49 сол баста мешавад.

Гузашта аз ин, ишора карда шудааст, ки муҳлати шартнома аз хусусияти техникӣ-иқтисодии объекти ба консессия додашаванда вобастагӣ пайдо менамояд. Ҳамзамон, ин муҳлат истисно набуда, қонунгузор пешбинӣ менамояд, ки агар ба объектҳои консессионӣ қонҳои қанданиҳои фойданок, ки хароҷоти зиёди сармоягузорию талаб карда, давраи ҷуброни онҳо тӯлонӣ аст, ворид шаванд, давомнокии муҳлати шартнома бо муҳлати барои қорқарди пурраи қон зарурӣ муайян карда мешавад, вале он на беш аз 99 солро бояд дар бар гирад. Қолиби диққат аст, ки муҳлатҳои дар меъёри мазкур пешбиниамуда маънои онро надорад, ки шартнома бояд ба ҳамин муҳлат баста шавад. Мутаносибан аз ин меъёри қонун бармеояд, ки тарафҳо мустақилона дар асоси шартҳои мушаххаси шартнома муҳлатро муайян мекунанд.

Таҷрибаи хориҷии муайян кардани муҳлати шартномаҳои консессионӣ низ яқхела нест. Масалан, қонунгузорию Ҷумҳурии Беларус муҳлати ниҳии бастанӣ шартномаҳои консессиониро то 99 сол муқаррар намудааст. Қонунгузорию Қазоқистон ва Ўзбекистон мутаносибан муҳлати то 30 ва то 15 солро муайян кардаанд. Дар Федератсияи Россия бошад, на ҳадди ақал ва на ҳадди ниҳии амали чунин шартномаҳо муқаррар карда нашудааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба бастанӣ шартномаҳои консессионӣ нишон медиҳад, ки консессиядор аксар вақт зимни бастанӣ шартномаи консессионӣ ба муддати тӯлонии он манфиатдор аст. Мувофиқи мақсад аст, ки муҳлати амали шартномаи консессионӣ адолатона бошад, яъне он бояд ба консессиядор имқон фароҳам орад, ки маблағҳои харҷқардаашро барқардонида, фойда ба даст орад. Муқаррар намудани муҳлати амали шартномаи консессионӣ аз рӯи ҳар як лоиҳаи консессия дар алоҳидагӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои техникӣ ва дигар хусусиятҳои объект мақсаднок мебошад. Ба фикри мо, муҳлати амали шартномаҳои консессиониро дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ мебояд аз нав баррасӣ намуд ва барои объектҳои консессионӣ, ки хароҷоти қалони

сармоягузори талаб мекунад муҳлати на беш аз 50 сол муқаррар карда шавад.

Яке аз марҳилаҳои муҳим дар раванди бастанӣ шартномаҳои консессионӣ гуфтушунидҳои баъдиозмунӣ байни конседент ва консессиядор дар бораи муайян намудани шартҳои асосии шартномаи консессионӣ ба ҳисоб меравад. Қайд мегардад, ки муҳимтарин мавзӯи чунин гуфтушунидҳо ба даст овардани тавозуни манфиатҳои молумулкии тарафҳо барои тамоми давраи амали шартнома дониста мешавад¹⁵⁷.

Қобили зикр аст, ки чунин тартиби гуфтушунидҳои баъдиозмунӣ дар қонунгузори консессионии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нагардида, тибқи муқаррароти қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018, №168 шартномаи консессионӣ нисбати моликияти ҷумҳуриявӣ аз тарафи роҳбари мақоми ваколатдори давлатии идораи молу мулки давлатӣ ва нисбат ба объектҳои мансуб ба моликияти коммуналӣ аз тарафи маҷлисҳои дахлдори вакилони халқ ва раисони вилояту шаҳру ноҳияҳо дар доираи салоҳияти онҳо ба имзо расонида мешавад. Тибқи банди 27 қарори мазкур консессиядор уҳдадор аст, ки дар доираи шартномаи консессионӣ пардохту андозҳои зарурӣ, аз ҷумла пардохтҳои консессиониро амалӣ намояд.

Тавре дар раванди таҳқиқи рисолаи мазкур баррасӣ намуда будем, пардохтҳои консессионӣ дар доираи таҷрибаи консессионӣ ҳамчун омил аз нигоҳи иқтисодӣ судманди ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ зимни истифодабарии моликияти давлатӣ мебошад ва буҷети давлат ҳамеша барои сари вақт пардохт гардидани чунин пардохтҳо манфиатдор аст. Аз ин рӯ, талаботи қонунгузорӣ дар мавриди ба таври ҳатмӣ ба буҷети дахлдор ворид шудани пардохти консессионӣ бояд мушаххас бошад.

Навоварии судманди Кодекси маданӣ аз соли 2022 ин муайян намудани шартҳои муҳими шартномаи консессионӣ мебошад. Ҳамин тавр, дар асоси моддаи 1170 ин Кодекс шартномаи консессионӣ бояд ба таври ҳатмӣ уҳдадорҳои консессиядор оид ба амалигардонии фаъолияти

---

¹⁵⁷ Ниг.: Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 227.

пешбиниnamудаи шартномаи консессионӣ, оид ба бунёд ва (ё) таҷдиди объекти шартномаи консессионӣ ва риояи муҳлати бунёд, муҳлати амали шартнома, тафсилоти объекти шартнома, муҳлати пешниҳод намудани объекти шартнома, мақсад ва муҳлати истифодаи объекти шартнома, тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорихои шартномаи консессионӣ аз ҷониби консессиядор, ҳаҷми таъминоти пешниҳодшаванда ва муҳлати эътибори он, ҳаҷм, шакл ва тартиби пардохтҳои консессионӣ ва муҳлати пардохт намудани онҳо, тартиби ҷуброн намудани хароҷоти тарафҳо ҳангоми пеш аз муҳлат қатъ гардидани шартномаи консессионӣ ва дигар шартҳои муҳими пешбиниnamудаи қонунро дар бар гирад.

Бо вучуди ин, дар доираи меъёрҳои қонунгузории консессионии ҷумҳурии пешбинӣ нагардидани расмиёти гуфтушунидҳои баъдиозмунӣ маънои онро надорад, ки дар амал баъди эълони натиҷаҳои озмун чунин гуфтушунид байни тарафҳо сурат намегирад. Азбаски ҳамаи тафсилоти гуфтушунидҳо дар санади меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ нашудааст, савол ба миён меояд, ки оё конседент ва консессиядори оянда ҳуқуқ доранд аз меъёрҳои озмун, ки дар асоси он довталаб ба объекти консессионӣ интихоб шуд, берун бароянд? Аз як тараф чунин имконият, аввалан, метавонад ҳуқуқ ва манфиатҳои дигар довталабони озмунро вайрон кунад ва баъдан шаффофият ва адолати раванди ташкили озмунро зерӣ шубҳа гузорад. Аммо, аз тарафи дигар, дар таҷрибаи консессионӣ пайдо шудани ҳолатҳои нав истисно нашудааст ва гузаронидани гуфтушунидҳои баъдиозмунӣ ба тарафҳо имкон медиҳад, ки аз меъёрҳои озмун бо мақсади беҳтар намудани шароити шартнома нисбат бо шароити дар ҳуҷҷатҳои озмунӣ пешбиниnamуда берун бароянд. Пешниҳод менамоям, ки дар санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки тартиб ва шартҳои гузаронидани озмунро муайян месозад, ба таври алоҳида раванди гуфтушунид миёни конседент ва довталаб ба консессия вобаста ба муҳокимаи шартҳои шартномаи консессионӣ то марҳилаи бастанӣ он танзим карда шавад. Дар ин ҳолат кӯшишҳои баромадан аз меъёрҳои зикршуда танҳо бо мақсади беҳтар намудани шароити шартномаи консессионӣ анҷом дода мешавад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 масъалаи аз кадом лаҳза эътибор пайдо кардани шартномаи консессионӣ ба таври равшан танзим нашудааст. Ҳарчанд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 15 майи соли 1997 чунин лаҳзаро аз вақти бақайдгирии давлатии шартномаҳои консессионӣ муайян карда буд. Бақайдгирии давлатии шартномаҳои консессионӣ - тартиби аз тарафи давлат муайяннамудаи қонунгардонии далели ҳуқуқии бастанӣ шартномаҳои консессионӣ мебошад, ки маҷмӯи амалҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро ҳангоми бақайдгирии шартномаҳои консессионӣ ва дохил намудан ба Феҳристи иттилооти консессионӣ дар бар мегирад.

Дар ин ҳолат консессиядор бо ҳақиқати бақайдгирии давлатии шартномаи консессиониро барои консессия бо тартиби муқаррарнамудаи шартномаи консессионӣ, инчунин андозҳо ва дигар пардохтҳои пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро месупорад ва пас аз пардохтҳо мақомоти консессионӣ дар давоми 10 рӯз бояд санади қабул ва додани объектро якҷо бо консессиядор имзо гузоранд. Ҳуқуқи консессиядор барои истифодаи объекти консессия баъди имзои санади қабул ва додани объекти дахлдор пайдо мегардад.

Дар робита ба ин, зарурати бо тартиби қонунӣ муайян намудани лаҳзаи эътибор пайдо намудани шартномаи консессионӣ мавҷуд мебошад, яъне аз лаҳзаи имзои он аз ҳақиқати тарафҳо ё аз вақти бақайдгирии давлатӣ. Чунин ба назар мерасад, ки шартномаи консессионӣ моҳиятан шаклҳои мураккаби шартномавӣ-ҳуқуқии ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ буда, аз иҷрои дурусти онҳо сифат ва таъмини саривақтии хизматрасонии давлатӣ ба аҳоли вобастагӣ пайдо менамояд. Бинобар вучуд доштани манфиатҳои оммавӣ дар шартномаи консессионӣ ва давомнокии муҳлати амали онҳо, мувофиқи мақсад медонем, ки шартномаҳои консессионӣ аз санаи бақайдгирии давлатии онҳо эътибори ҳуқуқӣ пайдо кунанд ва бо ин мақсад пешниҳод менамоем, ки ба моддаи 11

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо», қисми 4 бо мазмуни зайл тағйирот илова карда шавад:

«4. Шартномаи концессионӣ пас аз бақайдгирии давлатӣ, ки тартиби он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, эътибор пайдо мекунад.».

Бо усули озмуни шаффофу кушода баргузор кардани интихоби концессиядор ҳамчун таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ дар ин самт эътироф шуда, татбиқи он дар шароити Тоҷикистон ва ба таври мушаххасу қатъӣ ба танзим даровардани тамоми масъалаҳои марбут ба он дар сатҳи қонунгузори миллӣ натиҷаҳои мусбӣ дорад. Бар он ақида ҳастем, ки маҷлиси комиссияи озмунӣ бояд кушода баргузор шавад ва бо мақсади таъмини шаффофияти баргузори он зарур аст, ки иштирокчиёни озмун ҳангоми кушодани лифофаҳо иштирок дошта бошанд.

Ҳамчунин, масъалаҳои боз ҳам мушаххастар намудани меъёрҳои озмун, тафсилоти бештари сабабҳое, ки дар асоси он дархостҳо барои иштирок дар озмун рад карда мешаванд, тартиби муфассали интихоби ғолиби озмун, хусусиятҳои озмуни кушода ва пӯшида ва дигар тафсилоти муҳими ташкил ва гузаронидани озмунҳо барои додани концессия зимни тақмили минбаъдаи қонунгузори соҳавӣ бояд ба инобат гирифта шаванд. Бо мақсади интихоби шаффофу босамар ва таъмини рақобатпазирии қонунӣ, тартиби баргузори озмунро тавре бояд ташкил намуд, ки тамоми довталабони концессия барои дастрасии пурра ба ҳама гуна иттилоот оид ба озмун имконияти баробар дошта бошанд.

Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқи параграфи мазкур метавон хулосаҳои зерин баровард:

1) Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки муносибатҳои концессионӣ дар асоси интихоби кушодаи озмунӣ бо риояи қатъии принципи шаффофият ташаккул меёбанд, ки дар навбати худ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд. Бояд зикр намуд, ки таҷрибаи миллӣ дар ин соҳа бо дарназардошти он, ки лоиҳаҳои амалкунандаи концессионӣ дар кишвари мо тавассути гуфтушунидҳои

мустақими байни сармоягузoron ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баста шуданд, тарзу услуби дигар доранд. Бо вучуди ин, амалигардони принципи интихоби озмуни консессиядор пеш аз ҳама барои идоракунии самарабахши моликияти давлатӣ мусоидат карда, аз талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои байналмилалӣ ҳангоми интихоби консессиядор сарчашма мегирад;

2) Шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таносуб бо баъзе давлатҳои хориҷӣ на мувофиқи шартномаҳои намунавӣ, балки ба таври инфиродӣ баста мешаванд. Бо мақсади инкишофи қонунгузории консессионии миллӣ тавсия дода мешавад, ки шартномаҳои консессионии намунавӣ дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт таҳия ва қабул карда шаванд, ки метавонанд ба суръати пешбурди гуфтушунидҳо бо ғолиби озмуни консессия ҷиҳати мукамал намудани муқаррароти шартномаи консессионӣ мусоидат кунад. Ҳамзамон, муҳтавои чунин шартномаҳои стандартӣ ба назари мо бояд хусусияти тавсиявӣ дошта бошанд;

3) Зарур мешуморем, ки бо тартиби қонунгузорӣ шакли (шаклҳои пӯшида ё кушода) гузаронидани озмун барои ба консессия супоридани объект муайян карда шавад. Дар ин маврид, пешниҳод мегардад, ки қисми якуми моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар таҳрири зерин ифода гардад:

«1. Додани объектҳо ба консессия дар асоси озмунҳои кушода ва пӯшида амалӣ мегардад, ки тартиб ва шартҳои гузаронидани он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад.»

Мутаносибан ба пешниҳоди мазкур қисми сеюми ҳамин модда бо мазмуни мазкур ифода карда шавад:

«3. Гузаронидани озмун бо шакли пӯшида дар мавриде иҷозат дода мешавад, ки маълумот дар бораи объекти шартномаи консессионӣ сирри давлатиро ташкил диҳад ё шартномаи консессионӣ вобаста ба объекте ба имзо расад, ки аҳамияти муҳими стратегӣ дорад».

Дар ин ҳолат, зарурати бо санади дахлдор тасдиқ намудани номгӯи моликияти давлатӣ, ки аҳамияти муҳими стратегӣ доранд, ба миён меояд;

4) Пешниҳодҳои консессионӣ ва қабули қарор дар бораи ба консессия додани моликият тавассути мақомоти консессионӣ, дар асоси муҳимият ва асосноккунии иқтисодии объектҳои консессионӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешаванд. Вобаста ба он ки объект дар моликияти кадом мақомоти давлатӣ қарор дорад, иродаи конседент дар бораи додани объект ба консессия метавонад дар қарори мақомоти ҷумҳуриявӣ ё маҳаллии консессионӣ ифода гардад. Бо вучуди ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба моликияти, ки ба консессия додани онҳо маҳдуд карда шудааст, новобаста дар моликияти маҳаллӣ қарор доштани он ҳамчун ташаббускори супоридан ба консессия баромад менамояд;

5) Пешниҳодҳои консессионӣ бояд тамоми нишондиҳандаҳои объекти ба консессия додашаванда, инчунин шартҳои асосии иштирок дар лоиҳаи консессиониро фаро гиранд. Зимнан, пешниҳод менамоем, ки дар сатҳи қонунгузори соҳавӣ талаботҳои асосӣ нисбати пешниҳоди консессионӣ мустаҳкам карда шаванд. Аз ҷумла:

а) номгӯи ҳуҷҷатҳои озмунӣ, ки бояд ба комиссияи озмун пешниҳод гардад, инчунин асос барои қабули дархост барои иштирок дар озмун;

б) маълумоти пурра дар бораи объекти консессия, аз ҷумла сарҳади қитъаҳои замин, захираҳои зеризаминӣ, об ва ҳаво;

в) шартҳои шартномаи консессионӣ;

г) ҳайати комиссияи озмунӣ, инчунин шакли гузаронидани озмун;

д) тартиби бастании шартномаи консессионӣ ва муайян кардани мақоми ваколатдор оид ба бастании чунин шартнома аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

б) Ҳуҷҷатҳои озмунӣ бояд маҷмӯи талаботҳои моддӣ ва расмиётҳои дошта бошанд, ки дар доираи он довталаб ба таври пурра доир ба объекти консессия иттилоъ гирад ва мутаносибан ҳуҷҷатҳои пешниҳоднамудаи довталаби консессия барои иштирок дар озмун то дараҷае фарогир бошад, ки мақоми консессионӣ имкони ба таври пурра ва дақиқ муайян кардани эътимоднокии довталаб, инчунин иқтидори онро ҷиҳати дар сатҳи муносиб амалӣ намудани консессия дошта бошад;

7) Тавсия дода мешавад, ки дар сатҳи қонунгузори соҳавӣ тартиби баррасии судии шикоят аз натиҷаҳои озмун пешбинӣ гардад ва он дар навбати худ иҷрои принсипи қонуниятро дар раванди омодагӣ ва имзои шартномаи консессионӣ кафолат медиҳад;

8) Дар доираи меъёрҳои қонунгузори консессионии кишвар пешбинӣ нагардидани расмиёти гуфтушунидҳои баъдиозмунӣ маънои дар амал баргузор нашудани онҳоро надорад. Пешниҳод менамоям, ки дар санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки тартиб ва шартҳои гузаронидани озмунро муайян месозад, ба таври алоҳида раванди гуфтушуниди баъдиозмунӣ миёни конседент ва ғолиби озмун вобаста ба муҳокимаи шартҳои шартномаи консессионӣ то марҳилаи бастанӣ он танзим карда шавад. Дар ин ҳолат, кӯшишҳои баромадан аз меъёрҳои зикршуда бояд танҳо бо мақсади беҳтар намудани шароити шартномаи консессионӣ анҷом дода шаванд;

9) Бе гузаронидани озмун ба консессия супоридани объектҳо танҳо дар ҳолатҳои таъмини амнияти давлат, зимни манфиатҳои мудофияи кишвар ё вақте ки барои иштирок дар озмун танҳо як дархост пешниҳод карда мешавад, амалӣ мегардад. Пешниҳод карда мешавад, ки номгӯи объектҳо дар соҳаи мудофия ва тартиботи ҳуқуқии давлат тасдиқ карда шавад ё муқаррароти дақиқе, ки аз рӯи он метавон ҳолати мушаххасро марбут ба амнияти давлат ё қобилияти мудофиявии он ишора намуд, тасдиқ гардад;

10) Гузаронидани ҳисобҳои пешакӣ, арзёбии лоиҳаҳои эҳтимолии консессионӣ ва баҳогузори самаранокии иқтисодии онҳоро қобили дастгирӣ шуморида, пешниҳод менамоям, ки дар санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтаво ва тартиби гузаронидани арзёбии пешакии самаранокии иҷтимоию иқтисодии лоиҳаҳои консессионӣ мавриди танзим қарор гирифта, анҷоми он ба салоҳияти мақоми ваколатдори давлатӣ вогузор гардад. Чунин муносибат ба ақидаи мо ба давлат имконияти хуби сари вақт муайян кардани моликияти давлатие, ки камсамар ва ғайрикофӣ истифода гардида истодаанд, баҳогузори намудани пайомадҳои ба консессия додани объектҳои зикршуда ва мунтазам пешниҳод намудани иттилоъ ба

сармоягузори манфиатдор оид ба объектҳои консессиониро фароҳам меорад;

11) Пешниҳод карда мешавад, ки ба моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 қисми 4 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«4. Шартномаи консессионӣ пас аз бақайдгирии давлатӣ, ки тартиби он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, эътибор пайдо мекунад.».

12) Ба ақидаи мо, муҳлати амали шартномаҳои консессионӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 пешбинӣ шудааст, бояд бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ баррасӣ карда шавад ва ин муҳлат барои объектҳои консессия, ки хароҷоти зиёди сармоягузори талаб мекунад, набояд аз 50 сол зиёд бошад.

2.4 Таносуби шартномаҳои консессионӣ бо шартномаҳои ба ҳам алоқаманд

Дар илми ҳуқуқ баҳсҳо оид ба таносуби шартномаи консессионӣ бо дигар шартномаҳои ба он монанд то ҳанӯз вучуд доранд. Қайд карда шудааст, ки шартномаи консессионӣ дорои хусусиятҳои иҷора, лизинг, шартномаи паймонкорӣ, идоракунии эътимоднок ва як қатор аҳдҳои дигари маданияту ҳуқуқӣ мебошад¹⁵⁸.

Зимни таҳлили муқоисавӣ, метавон баъзе шабоҳати шартномаи консессиониро бо аҳдҳои маданияту ҳуқуқии номбаршуда ошкор намуд, вале хусусиятҳои табиати ҳуқуқӣ ва моҳияти шартномаи консессионӣ аз мустақилияти ин таркиби шартномавӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Баъзе олимони соҳаи ҳуқуқшиносонӣ ба монанди муносибатҳои иҷора ва консессия ишора мекунанд. Ҷамин тавр, Бухарин Н.И. мегӯяд, ки консессия аз рӯи моҳияти худ ҳамон иҷора мебошад, аммо дар ин ҷо мо

---

¹⁵⁸ Ниг.: Дроздов И. К правовой природе концессионного соглашения // Хозяйство и право. – 2006. – №6. – С. 49.

капиталистони ичорагири сатҳи олиро дар назар дорем, ки қисми сармоѝи асосӣ, таҷҳизот, биноҳо ва ғайраҳоро ворид месозанд¹⁵⁹.

«Бунёдгузор»-и сиёсати нави иқтисодӣ ва сиёсати консессионӣ Ленин В.И. дар хусуси консессия ҳамчун «созишномаи ичора» гуфта буд, ки капиталист дар асоси шартнома дар давоми муҳлати муайян ичорагири қисми молу мулки давлатӣ шуда, соҳибмулк намешавад¹⁶⁰.

Шретер В.Н. дар навбати худ ақидаи дигар дошт. Ӯ таъкид мекард, ки ичора ин як аҳди хусусӣ бо хазина ба ҳисоб меравад, дар ҳоле ки консессия – қонуни махсусе мебошад, ки ба консессиядор ҳуқуқҳои махсусро пешниҳод карда, ин ҳуқуқҳоро аз тағйироти минбаъдаи қонунгузорӣ қафолат медиҳад. Моҳияти консессия - додани ҳуқуқ барои фаъолияти муайяни соҳибкорӣ, ичора бошад - истифодаи молу мулки муайян мебошад. Ба тарафдории назарияи муносибатҳои ҳамшабеҳи ичора ва консессия Котов В.В. низ баромад мекард, ки консессияро ҳамчун шакли ичора ифода карда, мегуфт, ки он наметавонад категорияи мустақили иқтисодӣ бошад. Ӯ мафҳуми ичораро ҳамчун категорияи ибтидоӣ нисбат ба консессия ҳисоб мекунад, вале бо вучуди ин қайд менамояд, ки консессия ва ичора аз рӯи нишонаҳо монанд бошанд ҳам, бо баъзе ҷиҳатҳо фарқият доранд¹⁶¹.

Дроздов И.К. ба хулоса меояд, ки муносибатҳои консессионӣ ва ичора гуногун мебошанд. Ӯ ба тарафдории назарияи худ се далели асосӣ меорад:

1) тибқи шартномаи консессионӣ, консессиядор вазифадор аст, натавоно аз молу мулки консессионӣ истифода намояд, балки ҳолати онро сифатан беҳтар намояд ва беҳтар намудан бояд чунин бошад, ки молу мулки ба консессиядор додашуда хосияти ашӣи навро пайдо намояд. Тибқи шартномаи ичора бошад, ба ичорадеҳ пас аз гузаштани муҳлати шартнома баргардонидани ҳамон молу мулк дар назар аст, яъне молу мулке, ки дар раванди истифодабарӣ хусусиятҳои табиӣи худро нигоҳ доштааст;

---

¹⁵⁹ Ниг.: Бухарин Н.И. Избранные произведения. – М., 1988. – С. 28.

¹⁶⁰ Ниг.: Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т.43. – М., 1969. – С. 249.

¹⁶¹ Ниг.: Котов В.В. Государственные и муниципальные концессии в системе отношений собственности // Экономика строительства. – 2004. – №9. – С. 33.

2) истифодаи объекти шартномаи концессионӣ натавонанд ҳуқуқ, балки уҳдадории концессиядорро дар назар дорад;

3) табиати махсуси объекти шартномаи концессионӣ, аз ғайриимкон будани ситонидани чунин молу мулк ҳангоми ба амал омадани ҷавобгарии шартномавӣ ё ғайришартномавии конседент, инчунин имконнопазирии гузаштани ҳуқуқи моликияти объект ба концессиядор ва имконнопазирии мавҷуд будани ҳуқуқи шахсони сеюм ба объекти шартномаи концессионӣ дар лаҳзаи гузаштани он ба концессиядор иборат мебошад¹⁶².

Бо сабаби он ки давлат ба концессиядор ҳуқуқҳои доштан ва истифодабарии объектҳои концессиониро дода, ба худ ҳуқуқи истисноии ихтиёрдорӣ чунин объектро нигоҳ медорад, Мороз С. ба хулоса меояд, ки шартномаи концессионӣ аз рӯи моҳияти худ як навъ шартномаи иҷора мебошад. Муаллиф чунин мешуморад, ки бо мавҷуд будани хусусиятҳои хоси шартномаи концессионӣ ҳанӯз наметавон онро ба гурӯҳи мустақили шартномаҳо дохил намуд. Бо ишора ба концессия ҳамчун як навъи муносибати иҷоравӣ ба ақидаи муаллиф ҳангоми набудани танзими ҳуқуқии муносибатҳои зарурӣ, ки аз концессия бармеоянд, хулосаи зерин асос мегардад, ки чунин муносибатҳо бо меъёрҳои қонунгузори маданий танзим карда шаванд¹⁶³.

Бо вучуди ин, дар таҳқиқоти худ Богдасарова Б.А. нишон медиҳад, ки ҳадафи ниҳоии шартномаи концессионӣ манфиати ҷамъиятӣ мебошад ва қонеъ гардонидани онро концессиядор дар ҷараёни азнавсозии объекти концессионӣ ва истифодабарии он таъмин менамояд. Ҳадафи ниҳоии концессия, дар навбати худ ба институти мазкур табиати маҷмӯии ҳуқуқӣ дода, онро аз табиати маданий-ҳуқуқии шартномаҳои иҷора, паймонкорӣ ва хизматрасонӣ фарқ мекунонад. Шартномаи концессиониро ҳамчун навъи мустақили шартнома дониста, муаллиф қайд мекунад, ки агар дар Кодекси мадании Федератсияи Россия муқаррарот дар бораи шартномаи

---

¹⁶²Ниг.: Дроздов И. К правовой природе концессионного соглашения // Хозяйство и право. – 2006. – №6. – С. 54-55.

¹⁶³ Ниг.: Мороз С. О правовой природе договора концессии // Юрист. – 2004. – №12. . – С. 59.

консессионӣ бевосита дарҷ гардида бошад, онҳоро мебояд дар боби алоҳида ҷой намуд¹⁶⁴.

Ақидаи Варнавский В.Г. оид ба он ки консессия дар аксар ҳолатҳо иҷораро дар назар дорад, вале бо он маҳдуд намешавад, дорои таҳқиқоти умумӣ оид ба хусусияти ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ мебошад¹⁶⁵. Бо вучуди ин, пурра монанд донишони шартномаи консессионӣ ва шартномаи иҷора нодуруст аст¹⁶⁶. Мақсади бастании ин созишномаҳо баррасӣ намуда, Нигматуллина Ж.Р. ба хулоса меояд, ки шартномаи иҷора ҳангоме истифода мешавад, агар иҷорагир муваққатан ба молу мулк ниёз дорад ё наметавонад онро харидорӣ намояд, дар ҳоле ки ба иҷорадеҳ ин молу мулк зарур нест ё ӯ меҳақад барои ба даст овардани ғоида онро барои истифодаи муваққатӣ ба шахси дигар супорад. Шартномаи консессионӣ бошад, ба хоҳири истифодаи самараноки моликияти давлатӣ, беҳтар намудани сифати мол, кор ва хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон, ташкил ва азнавсозии иншоот аз ҳисоби сармоягузори хусусӣ баста мешавад¹⁶⁷.

Таҳлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки бо вучуди монандии мушаххас дар муносибатҳои консессионӣ ва иҷора фарқиятҳо вучуд доранд.

Якум, мақоми махсуси таркиби субъектии шартномаҳои консессионӣ. Мувофиқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ба сифати яке аз тарафҳои шартномаи консессионӣ ҳамеша давлат дар симои мақоми ваколатдори давлатӣ ва ё мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо, ки ба онҳо ҳуқуқи машғул шудан бо масъалаҳои консессия дода шудааст, баромад мекунанд. Дуюм, дар муқоиса аз шартномаи иҷора, ки мавзӯи онҳо метавонанд объектҳои оммавӣ ё хусусӣ бошанд, тибқи шартномаи консессионӣ танҳо иншооти

---

¹⁶⁴ Ниг.: Багдасарова Б.А. Ҳамон асар. – С. 24-25.

¹⁶⁵ Ниг.: Варнавский В.Г. Концессионный механизм партнерства государства и частного сектора. М., 2003. С. 36.

¹⁶⁶ Ниг.: Завьялов А.А. О квалификации концессионных соглашений и некоторых перспективах их применения. Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2007. – №1. – С. 25.

¹⁶⁷ Ниг.: Нигматуллина Ж.Р. Аренда или концессия: что выбрать? // Журнал «ЖКХ», №1. 2005. – С. 99.

моликияти давлатӣ, хусусан моликияти истисноии давлат ба истифодаи муваққатӣ дода мешаванд. Сеюм, шартномаи консессионӣ танҳо бо роҳи гузаронидани озмун ва ё дар ҳолатҳои истисноӣ тавассути гуфтушунидҳои мустақим, ки он низ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад, баста мешаванд, дар ҳоле ки шартномаи иҷора бо тартиби умумӣ ба имзо мерасад. Чорум, объекти моликияти давлатӣ, ки ба консессия дода мешавад, бояд аз ҳуқуқи шахсони сеюм озод бошад, дар ҳоле ки додани молу мулк ба иҷора, асос барои қатъ ё тағйир додани ҳуқуқи шахсони сеюм нисбат ба ин молу мулк шуда наметавонад. Панҷум, тибқи қонунгузориҳои маданӣ имконияти гузариши молу мулки ба кирои гирифташуда ба моликияти иҷорагир пас аз гузаштани муҳлат ё пеш аз анҷоми муҳлати он бо шартҳои пардохти нархи воқеии молу мулк аз қониби иҷорагир тибқи шартнома иҷозат дода мешавад. Вале, моҳияти шартномаи консессионӣ ба консессиядор умуман ҳуқуқи ба даст овардани объекти консессиониро иҷозат намедихад. Шашум, хусусияти ҳосили шартномаи консессионӣ ин аст, ки иншооти аз ҳисоби консессиядор дар давоми фаъолияти консессионӣ сохташуда дар оянда ба моликияти конседент мегузарад, дар ҳоле ки беҳбудҳои анҷомёфта нисбати моликият аз қониби иҷорагир моликияти ӯ махсуб меёбад, агар дар шартнома тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Аз ин бармеояд, ки новобаста ба баъзе монандиҳо, тафовутҳои мавҷудаи қиддӣ ба мо имкон намедиханд, ки шартномаҳои консессиониро ҳамчун намуди шартномаи иҷора баррасӣ намоем.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ оид ба ҳамшабеҳ будани шартномаи консессионӣ бо шартномаи консессияи тижоратӣ низ муҳокимаҳо вучуд доранд. Ақидаи олимони вобаста ба он ки дар фаъолияти консессионӣ барои консессиядор маҷмӯи ҳуқуқҳои истисноӣ ба вучуд меояд¹⁶⁸, дорои тавачҷуҳи махсус мебошад. Бо вучуди ин, ҳаммонанд қардани шартномаи консессионӣ бо шартномаи консессияи тижоратӣ бо сабаби умумияти истилоҳотии онҳо номуваффақ дониста мешавад. Қайд гардидааст, ки

---

¹⁶⁸ Ниг.: Муравьева К.М. Соотношения понятий «концессия» и «коммерческая концессия» // Законодательство и экономика. 2007. №8. С. 122.

ягона тавзеҳоте, ки ин мафҳумҳоро ба ҳам мепайвандад, калимаи лотинии «консессия» мебошад, ки дар номи ин шартномаҳо зикр шудааст¹⁶⁹.

Аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ, ҳамчунин қайд карда шудааст, ки шартномаи консессияи тиҷоратӣ аз шартномаи консессионӣ бо он фарқ мекунад, ки объекти шартномаи консессияи тиҷоратӣ ҳуқуқ ба номи фирмавӣ ва (ё) аломати тиҷоратӣ ва иттилооти тиҷоратии маҳфузшаванда буда, тибқи шартномаи консессионӣ объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ қитъаҳои замин, канданиҳои ғоиданоки табиӣ, дигар захираҳо ва моликият шуда метавонанд. Шартномаи консессияи тиҷоратӣ аз шартномаи консессионӣ, инчунин бо таркиби субъекти худ фарқ мекунад. Дар шартномаи консессионӣ ба сифати яке аз тарафҳо ташкилоти оммавӣ - ҳуқуқӣ баромад мекунад¹⁷⁰.

Дар воқеъ, мутобиқи шартномаи консессияи тиҷоратӣ як тараф (ҳуқуқдор) уҳдадор мешавад, ки ба тарафи дигар (истифодабаранда) бо пардохти подош барои муҳлати муайян ё бе зикри муҳлат барои дар фаъолияти тиҷоратии истифодабаранда истифода бурдани маҷмӯи ҳуқуқҳои истисноии ба ҳуқуқдор тааллуқдошта, аз ҷумла ҳуқуқ ба нишонаи тиҷоратии ҳуқуқдор, ба иттилооти ҳифзшавандаи тиҷоратӣ, инчунин ба дигар объектҳои ҳуқуқи истисноии дар шартнома пешбинишуда – номи фирмавӣ, тамғаи молӣ, сирри истехсолӣ (ноу – ҳау) ва ғайраро диҳад (моддаи 1132 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Дар фаъолияти консессионӣ бошад, консессиядор ҳуқуқи махсуси истисноиро ба даст меорад. Бар замми ин, дар доираи фаъолияти муайяни тибқи шартнома муқарраргардида амалигардонии ҳамин гуна фаъолият аз ҷониби соҳибмулки аслии ҳуқуқҳои истисноӣ, яъне конседент ва дигар шахсони сеюм иҷозат дода намешавад. Сарчашмаи ҳуқуқҳои истисноие, ки ба консессиядор дода мешавад, на мақоми конседент ҳамчун соҳиби

---

¹⁶⁹ Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 78.

¹⁷⁰ Ниг.: Бобоев Д.К. Договор коммерческой концессии по законодательству Республики Таджикистан. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. – С. 41-42.

моликияти консессионӣ, балки салоҳияти конседент ҳамчун мақоми ҳокимияти оммавӣ баромад мекунад¹⁷¹.

Вахтинская И.С. чунин мешуморад, ки хулоса ва ё ақида оид ба ҳуқуқи истисноии консессиядор тибқи шартномаи консессионӣ аҳамияти худро гум кардааст, зеро тибқи қонунгузорию Россия намудҳои фаъолият ва инҳисор, ки амалӣ намудани онҳо ба ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқӣ мансубанд, ба сифати объекти шартномаи консессионӣ баромад намекунанд¹⁷².

Таҳлили муқоисавию ҳуқуқии шартномаҳои баррасишаванда дар бораи фарқияти байни онҳо бо усули бастанӣ шартнома, таркиби субъект, тартиби гузариши ҳуқуқ ба шахсони сеюм ва ғайра далолат мекунад. Ҳамин тавр, тибқи қонунгузорию маданӣ, шартномаи консессияи тиҷоратӣ байни ташкилотҳои тиҷоратӣ ва шахрвандоне, ки дорои мақоми соҳибкори инфиродӣ мебошанд, бе гузаронидани озмун баста мешавад. Ҳамзамон, ҳамчун яке аз тарафҳои шартномаи консессионӣ ҳамеша шахси оммавӣ-ҳуқуқӣ баромад мекунад. Тибқи шартномаи консессияи тиҷоратӣ бошад, ба истифодабаранда имконият дода мешавад, ки дар асоси консессияи тиҷоратии фаръӣ ба шахсони дигар истифодаи маҷмӯи ҳуқуқҳои истисноии худ ё қисми ин маҷмӯро диҳад.

Таносуби шартномаи консессиониро бо шартномаи паймонкорӣ баррасӣ намуда, метавон ба андешаи Вахтинская И.С. рӯ овард, ки тибқи ақидаи ӯ, унсурҳои умумии ин шартномаҳо баъзе аз амалҳои мебошанд, ки ба мавзӯи онҳо дохил мешаванд, аз ҷумла истехсол ва беҳбудӣ дар ашёи инфиродию муайяншуда, яъне татбиқи қори мушаххас, ки дар арафаи анҷомёбӣ (моддӣ) қарор дорад¹⁷³. Таҳлили муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” аз соли 2011 нишон медиҳад, ки фаъолияти оид ба беҳтар намудан ва таҷдиди объектҳои шартномаи консессионӣ ба номгӯи уҳдадорихои консессиядор дохил намешаванд. Танҳо бо қабул гардидани Кодекси маданӣ уҳдадорихои консессиядор оид

¹⁷¹ Ниг.: Лисица В.Н. О проекте федерального закона «О концессионных договорах, заключаемых с российскими и иностранными инвесторами» // Законодательства и экономика. – 2002. – №9. – С. 28.

¹⁷² Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 186.

¹⁷³ Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 189.

ба бунёд ва ё таҷдиди объекти шартномаи консессионӣ ва риояи муҳлати он боадолатона ҳамчун шартҳои муҳими шартнома пешбинӣ гардид (моддаи 1170 Кодекси маданӣ).

Бо дарназардошти ин ва тибқи таҷрибаи ҷаҳонии бастанӣ шартномаҳои консессионӣ, инчунин ҷавҳари асосии ҳамкориҳои консессионии давлат ва бахши хусусӣ, ки маҳз бунёд ва азнавсозии объекти консессионӣ омили асосӣ ба шумор меравад, пешниҳод менамоем, ки ин масъалаҳои ҳалталаб бо дарназардошти таҷрибаи пешрафта дар Қонуни соҳавӣ баррасӣ ва ҳал гарданд. Уҳдадориҳои консессиядор оид ба тақмил ва азнавсозии объекти консессионӣ шартҳои муҳиме мебошад, ки конседент барои довталабони консессия муқаррар мекунад, дар ҳоле ки чунин фаъолият, аниқтараш иҷрои корҳо дар асоси шартномаи пудрат, ҳамчун мақсади асосии шартномаи мазкур ба шумор меравад.

Жданухина Д.Ю. қайд мекунад, ки таркиби ҳуқуқи шартномаи консессионӣ бештар ба шартномаи паймонкорӣ монанд аст, аммо фарқият аз шартномаи паймонкорӣ дар он аст, ки дар давоми амали шартномаи консессионӣ, консессиядор ба объекти консессия ҳуқуқи соҳибият пайдо карда, бо истифодабарии он даромад мегирад¹⁷⁴.

Зимни баррасии хусусиятҳои ба ҳам монанди шартномаҳои консессионӣ ва паймонкорӣ бояд қайд намуд, ки аз рӯи шакли классикии ин шартномаҳо, паймонкор ба монанди консессиядор уҳдадор аст, то кори муайянро бо шартҳои минбаъд ба моликияти давлатӣ супоридани натиҷаҳои он иҷро намояд. Аломати дигари монандии шартномаҳои баррасишаванда дар муайян кардани муҳлат ҳамчун шартҳои асосии шартнома буда, муайян намудани вазифаҳои назорати ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқӣ аз рафти иҷрои шартнома дар ҳарду шартнома дида мешавад. Пас, дар асоси қисми 1, моддаи 827 Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармоишгари шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ҳуқуқ дорад назорат ва санҷиши ҷараёни кор ва сифати он, риояи муҳлати иҷро, сифати маҳсулоти

---

¹⁷⁴Ниг.: Жданухин Д.Ю. Комментарий к Федеральному закону от 21.07.2005 г. №115-ФЗ «О концессионных соглашениях» // Агентство юридической безопасности ИНТЕЛЕКТ-С. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: // URL: www.intellectpro.ru (санаи муроҷиат: 12.12.2021).

фароҳамовардаи паймонкор, инчунин дурустии аз ҷониби паймонкор истифода бурдани маводи фармоишгарро бе даҳолат ба фаъолияти оперативию хоҷагидорӣи паймонкор анҷом диҳад. Ба ҳамин монанд, вазифаҳои назоратӣ бе даҳолат кардан ба фаъолияти иқтисодии консессиядор тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ба мақомоти консессионӣ низ дода шудааст.

Бо вучуди ин, таҳлили муқоисавию ҳуқуқии ин шартномаҳо дар бораи фарқиятҳои мавҷуда дар танзими чунин масъалаҳо, ба монанди додани ҳуқуқи моликият дар натиҷаи иҷрои қор, таркиби субъект, пардохт, мақсад, муҳлати ба имзо расонидан ва ғайра шаҳодат медиҳад. Бинобар ин, дар шартномаи консессионӣ объекти тибқи шартнома сохташаванда феврал ба моликияти конседент намегузарад ва мутаносибан ба консессиядор арзиши қорҳои иҷрошуда аз ҷониби ташкилоти оммавӣ ҳуқуқӣ пардохт карда намешавад. Ҳангоми бастанӣи шартномаи консессионӣ, консессиядор ба истифодаи дарозмуҳлати объекти молу мулки давлатӣ ва албатта, ба пардохти хароҷоти худ аз ҳисоби хизматрасониҳои гуногун тавассути объекти консессионӣ умед мебандад ва муқофотпулиро ба консессиядор шахсонӣ сеюм пардохт мекунад, ки ба хизматрасонии консессиядор эҳтиёҷ доранд. Аз рӯи шартномаи паймонкорӣ фармоишгар вазифадор аст қори иҷронамудаи паймонкорро қабул карда, арзиши онро пардозад. Андешае, ки тибқи он мақсади паймонкор дар гирифтани маблағ аз қори иҷронамудааш аст, дар ҳоле ки ҳадафи консессиядор истифодаи объекти сохташуда ва гирифтани даромад дар давоми муҳлати тулонӣ мебошад, қобили тавачҷуҳ аст¹⁷⁵. Хусусияти фарқкунандаи ин шартномаҳо инчунин таркиби субъективӣ мебошад, зеро яке аз тарафҳои шартномаи консессионӣ ҳамеша давлат дар шахсияти мақомоти салоҳиятдори он баромад мекунад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 муҳлати ниҳонӣ бастанӣи шартномаҳои консессионӣ нишон дода шудааст, ки мутаносибан 49 ва 99 солро вобаста ба хароҷоти лоиҳа ташкил медиҳад, ки дар хусуси

---

¹⁷⁵Ниг.: Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 191.

дарозмуҳлат будани ин шакли ҳамкорию давлат бо бахши хусусӣ шаҳодат медиҳад. Зиёда аз ин, шартномаи концессия назар ба шартномаи паймонкорӣ дорои сохтори мураккаб буда, усули ба имзорасонии он низ фарқ мекунад, ки дар муносибати озмунӣ барои интихоби концессиядор ба назар мерасад.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи қонунгузорӣ, дар баробари концессияҳо, «созишнома дар бораи тақсими маҳсулот» танзими ҳуқуқии мустақилро (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаҳои тақсими маҳсулот» аз 5 марти соли 2007) гирифт. Санади меъёрии ҳуқуқии мазкур муносибати давлатро аз як тараф ва сармоягузorro аз тарафи дигар дар натиҷаи амалӣ гардидани сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ барои иқтишоф ва истихроҷи канданиҳои фойданок дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи шартҳои созишнома дар бораи тақсими маҳсулоти истеҳсолшуда ба танзим мебарорад.

Аммо, дар илми ҳуқуқшиносӣ масъалаҳои таносуби шартномаи концессионӣ ва созишнома дар бораи тақсими маҳсулот низ баҳснок боқӣ мемонанд. Ҳамин тавр, баъзе олимон, аз қабиле Сосна С.А., Клюкин Б.Д., Золоева Я.О. дар қорҳои илмии худ созишнома дар бораи тақсими маҳсулотро ба категорияи созишномаҳои концессионӣ дохил мекунанд¹⁷⁶. Вале, дигар муаллифон, аз ҷумла Сокол П.В. ва Савинова О.Н. тарафдори мавқеи мебошанд, ки мавзӯи созишнома дар бораи тақсими маҳсулот дар муқоиса аз шартномаи концессионӣ танҳо тавассути додани ҳуқуқи истисноии давлат ба истифодаи захираҳои маъдан маҳдуд мебошад, бинобар ин, шартномаи концессионӣ маҳсуб намеёбад. Инчунин, илова карда мешавад, ки гарчанде ин шартномаҳо дорои табиати ҳуқуқии якхела бошанд ҳам, онҳо аз рӯи нишонаҳои муҳим фарқ мекунанд ва аз ҷониби

---

¹⁷⁶ Ниг.: Сосна С.А., Клюкин Б.Д. О развитии договорной основы пользования недрами // Государство и право. – 2004. – №9. – С. 50; Золоева Я.О. Концессионные и иные договоры с иностранными инвесторами в области добычи полезных ископаемых: дис. ... канд. юрид. наук. – М, 2003. – С. 98.

муаллифон ҳамчун намуди шаклҳои шартномавии шартномаи сармоягузори мебошанд¹⁷⁷.

Савелева В.М. чунин мешуморад, ки созишнома дар бораи тақсими маҳсулот бо дарназардошти он шакли қабулнамудае, ки дорад, навъи шартномаи консессионӣ доништа намешавад. Бо вучуди ин, бо дарназардошти хусусияти сармоягузори муносибатҳо ва ҳамроҳшавии давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ чунин созишномаро метавон ба мафҳуми консессия бо маънои васеъ, яъне ҳамчун шакли махсуси шартномавии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дохил намуд¹⁷⁸.

Далелҳои баъзе муаллифон дар хусуси он ки ин шаклҳои шартномавӣ ҳамчунин аз рӯи намуди пардохтҳои, ки ба давлат анҷом дода мешаванд, фарқ мекунанд, ғайрикофӣ арзёбӣ мегардад. Чунин ақида аз он бармеояд, ки тибқи созишнома оид ба тақсими маҳсулот, маҳсулоти истеҳсолшуда бояд тақсим карда шавад, зеро аз рӯи шартномаи консессионӣ тамоми маҳсулоти истеҳсолшуда ба моликияти консессиядор мегузарад, ки ӯ дар навбати худ ба конседент маблағи дар қонун ва шартнома пешбинишударо пардохт мекунад. Дар робита ба ин, нуқтаи назари Сосна С.А. холиби диққат мебошад, ки аз рӯи шартномаи консессионӣ давлат метавонад қисми андозҳо ва дигар пардохтҳои консессиядорро дар шакли табиӣ, яъне дар шакли канданиҳои фойданок гирад¹⁷⁹.

Таҳлили қонунгузори Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар он мафҳуми «пардохти консессионӣ» кушода нашудааст. Дар робита ба ин, пешниҳод менамоем, ки ба моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 қисми ҳафтум бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«пардохти консессионӣ – пардохте, ки аз тарафи консессиядор ба конседент дар давоми давраи истифодаи объекти шартномаи консессионӣ дар шакли маблағи муайян ё фоизи муайяни маҳсулот ё даромад ва ё дигар

¹⁷⁷ Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 80-81.

¹⁷⁸ Ниг.: Савелева В.М. Ҳамон асар. – С. 105.

¹⁷⁹ Ниг.: Сосна С.А. Ҳамон асар. – С. 39.

намудҳо, ки аз ҷониби тарафҳо дар доираи шартнома муқаррар карда шудаанд, пардохта мешавад».

Дар доираи таҳқиқи масъалаи баррасишуда қайд кардан ба маврид аст, ки дар муқоиса бо баъзе давлатҳои аъзои ИДМ, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қонҳои фойданокро ба сифати яке аз объектҳои имконпазир барои супоридан ба консессия мансуб менамояд. Дар иртибот ба таҳлили якҷояи созишномаҳо дар бораи тақсими маҳсулот ва шартномаи консессионӣ чунин таъкид менамоем:

- дар муносибатҳои танзимшаванда давлат ва сармоягузор баромад мекунад;

- ҳар ду шартнома ба фаъолияти сармоягузори асос ёфта, давлат ҳангоми имзои онҳо ба гирифтани фоида манфиатдор мебошад;

- объекти шартномаҳо моликияти давлатӣ мебошад, ки дар муомилот маҳдуд карда шудаанд;

- давлат ҳуқуқи истисноии худро дар ихтиёрдории объекти муайян татбиқ карда, онро барои истифода ба сармоягузор медиҳад, яъне барои гирифтани даромад имконият фароҳам меорад;

- ташаббускори ба вучуд омадани муносибатҳо давлат мебошад ва дар аксар маврид асосҳо барои ин надоштани имконияти мустақилона истифода бурдани иншоот бо сабаби набудани захираҳои кофӣ молиявӣ, техникӣ, технологӣ ва дигар захираҳо баромад мекунад;

- муносибатҳои тарафҳо хусусияти муздноқ дорад, яъне тарафҳо фоида ва даромади мутақобила ба даст меоранд. Аз ин бармеояд, ки созишномаҳо дар бораи тақсими маҳсулот як навъи шартномаи консессионӣ буда, минбаъд дар фаъолияти қонунҷодкунӣ бояд ба таври ягона баррасӣ шаванд.

Таҳлили масъалаҳои баррасишаванда нишон медиҳанд, ки консессия ва чунин муносибатҳо, ба монанди иҷора, паймонкорӣ ва муносибатҳои консессияи тижоратӣ дорои монандии зоҳирӣ буда, аз рӯи аломатҳои ҷузъӣ онҳо хеле гуногунанд. Ба ақидаи мо, шартномаҳои консессионӣ навъи дигари мустақили шартномавӣ мебошанд.

Бо дарназардошти таҳқиқи масъалаҳои дар параграфи мазкур пешбинишуда метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

1) Таҳлилҳои илмӣ ва муқоисавии ҳуқуқӣ оид ба таносуби шартномаҳои консессионӣ бо дигар шартномаҳои ба ин монанд ва мавқеу назарҳои гуногуни муҳаққиқон доир ба ин масъала собит менамоянд, ки баъзе шабеҳияти шартномаи консессионӣ бо шартномаҳои ичора, шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон, консессияҳои тичоратӣ ва ғайра мавҷуданд, аммо табиати ҳуқуқӣ ва моҳияти шартномаи консессионӣ аз мустақилияти ин таркиби шартномавӣ шаҳодат медиҳад.

2) Шартномаи консессионӣ аз шартномаи ичора аз рӯи таркиби махсуси субъектҳо, мавзӯи шартнома, усули интихоби контрагент, талабот ҷиҳати озод кардани объекти консессия аз ҳуқуқҳои шахсони сеюм, имконнопазирии гузаштани ҳуқуқи моликияти консессиядор ба объекти шартномаи консессионӣ, паҳншавии ҳатмии ҳуқуқи моликияти конседент ба объектҳои аз ҳисоби консессиядор дар давраи фаъолияти консессионӣ сохташуда ва ғайра фарқ дорад.

3) Ҳама гуна кӯшишҳои монанд донистани шартномаи консессионӣ бо шартномаи консессияи тичоратӣ аз ҳисоби умумияти истилоҳоти онҳо беасос ҳисобида мешаванд. Хусусияти махсуси ҳуқуқи истисноии консессиядор чунин аст, ки фаъолияти ҳамшабеҳи молики аввалаи ҳуқуқи истисноӣ, яъне конседент ва дигар ҷонибҳои сеюм дар ҳудуди фаъолияти муайяннамудаи шартнома роҳ дода намешавад. Таҳлили муқоисавию ҳуқуқии шартномаҳои баррасишаванда фарқияти байни онҳоро аз рӯи усули бастанӣ шартнома, таркиби субъективӣ, тартиби гузариши ҳуқуқ ба шахсони сеюм ва ғайра нишон медиҳад.

4) Новобаста ба ҳаммонандии шартномаи консессионӣ ва шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон дар самти мавзӯи онҳо, беҳтарнамоӣ ва азнавсозии объекти шартномаи консессионӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 ба доираи уҳдадорихои консессиядор дохил нагардидааст. Бо дарназардошти талаботи моддаи 1170 Кодекси маданӣ, зарурати такмили Қонуни зикршуда ба миён

омадааст, ки дар натиҷаи ниҳой метавонад ҳамчун шартӣ муҳими шартнома барои инъикоси симои воқеии ҳамкории консессионии давлат бо бахши хусусӣ баромад кунад. Зикр бояд кард, ки беҳтар ва ё азнавсозии объекти шартнома, аниқтараш иҷрои кор дар доираи иҷрои шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ҳадафи асосии ин шартнома ба ҳисоб меравад. Нишонаҳои дигари фарқкунандаи шартномаҳои баррасишавандаро вобаста ба масъалаҳои гузариши ҳуқуқи моликият дар натиҷаи корҳои анҷомдодашуда, таркиби субъективӣ, пардохт, мақсад, муҳлати ба имзо расонидан, усули интихоби контрагент ва ғайра мушоҳида намудан мумкин аст.

5) Масъалаи мутобиқати шартномаи консессионӣ ва созишнома оид ба тақсими маҳсулот баҳснок боқӣ мемонад. Андешае, ки мутобиқи он шаклҳои шартномавии мазкур боз аз рӯи намуди пардохти муайян ба давлат фарқдоранд, пурра асоснок намебошад, зеро тибқи шартномаи консессионӣ давлат метавонад қисме аз пардохти консессиядорро дар намуди аслий ба даст орад. Бо сабаби он ки мафҳуми «пардохти консессионӣ» дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон қушода нашудааст, пешниҳод карда мешавад, ки ба моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 қисми ҳафтум бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«пардохти консессионӣ – пардохте, ки аз тарафи консессиядор ба конседент дар давоми давраи истифодаи объекти шартномаи консессионӣ дар шакли маблағи муайян, фоизи муайяни маҳсулот ё даромад, ба моликияти конседент супоридани молу мулк, ки дар моликияти консессиядор қарор дорад ё дигар намудҳо, ки аз ҷониби тарафҳо дар доираи шартнома муқаррар карда шудаанд, пардохта мешавад».

б) Дар муқоиса ба қонунгузорию баъзе аз давлатҳои аъзои ИДМ, қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон қонҳои фойданокро яке аз объекти имконпазири ба консессия додан баррасӣ менамояд. Муқаррароти умумии шартномаи консессионӣ ва созишномаи тақсими маҳсулот, пеш аз ҳама дар он аст, ки дар муносибатҳои танзимшаванда давлат ва сармоягузор

баромад мекунанд, дуюм, ҳар ду шартномаҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ асос гирифта, давлат ҳангоми имзои онҳо ҳавасмандии худро дар ҷалби сармоя мебинад, сеюм, объекти шартнома моликияти давлат мебошад, ки дар гардиш маҳдуд шудааст, чорум, давлат бо татбиқи ҳуқуқи истисноии худ ҷиҳати ихтиёрдорӣ объекти муайян, онро барои истифодаи сармоягузор супорида, барои ба даст овардани фоидаи молу мулк имконият медиҳад, панҷум, ташаббускори ба вучуд омадани муносибатҳо давлат мебошад ва сабабҳои он дар имконнопазирии охирин барои мустақилона истифода бурдани объектҳои ба ӯ тааллуқдошта бинобар дар ҳаҷми кофӣ набудани захираҳои молиявӣ, техникӣ, технологӣ ва дигар захираҳо мебошад, шашум, муносибати тарафҳо хусусияти даромадноки дорад, яъне тарафҳо манфиат ва фоидаи мутақобила мегиранд. Ба ақидаи мо, созишнома оид ба тақсими маҳсулот як навъи шартномаи консессионӣ буда, минбаъд дар фаъолияти қонунгузорӣ онҳо бояд ягона баррасӣ шаванд.

БОБИ 3. ИҶРОИ УҲДАДОРИҶО ДАР ДОИРАИ ШАРТНОМАИ КОНСЕССИОНӢ

3.1 Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои шартномаи консессионӣ

Тавре маълум аст, муҳтавои уҳдадориҳои ҳама гуна шартномаҳои маданияту ҳуқуқиро ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо ташкил медиҳанд. Бо дарназардошти он ки далели ба имзорасонии шартномаи консессионӣ ҳамчун асоси ба вучуд омадани ҳуқуқи уҳдадориҳои қонунии конседент ва консессиядор баромад мекунад, ҳангоми таҳияи шартҳои шартнома ба инобат гирифтани тавозуни иқтисодӣ ва дигар манфиатҳои тарафҳои он муҳим мебошад.

Тавре Попов А.И. ба маврид зикр менамояд, мазмуни шартномаи консессиониро маҷмӯи тамоми шартҳо ва муҳтавои уҳдадориҳоро бошад ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи консессионӣ ташкил медиҳанд¹⁸⁰. Дар шартномаи консессионӣ уҳдадориҳои дучониба байни давлат ва консессиядор бо масъулияти мутақобилаи молумулкӣ вучуд дорад¹⁸¹ ва шартномаи консессионӣ хислати ба ҳарду ҷониб уҳдадоркунанда дошта, ҳам конседент ва ҳам консессиядор уҳдадориҳои муайянро ба зимма мегиранд ва дорои ҳуқуқҳои дахлдор мебошанд¹⁸².

Бояд қайд кард, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ дар қонун ба таври маҳдуд муайян гардида, дар амалияи консессионии Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи васеъ ва муфассали ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳои тарафҳо асосан дар ҳуди шартнома муқаррар карда шудаанд. Дар қисми 2, моддаи 1169 Кодекси маданӣ пешбинӣ гардидааст, ки нисбат ба муносибатҳои байни тарафҳои шартномаи консессионӣ дар қисмҳои дахлдор муқаррароти қонунгузори маданӣ оид ба шартномаҳо, ки ҷузъҳои онҳо дар шартномаи консессионӣ мавҷуданд, татбиқ мегарданд. Аз ин лиҳоз, тарафҳои шартномаи консессионӣ бо дарназардошти ба инобат гирифтани шартҳои муҳими шартнома ва

---

¹⁸⁰ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 90.

¹⁸¹ Ниг.: Конопляник А. Договор концессии: возможное место и роль в инвестиционном законодательстве России // Инвестиции в России. – 2002. – №1. – С. 10.

¹⁸² Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 110.

доираи ҳуқуқу уҳдадорихои тибқи қонунгузорӣ муайяншуда ҳангоми бастанӣ он аз принципи баробарӣ ва озодии шартнома бархӯрдор мешаванд.

Ҳамин тавр, дар асоси моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи концессияҳо” соли 2011 концессиядор дар давраи амали шартномаи концессионӣ ҳуқуқ дорад дар ҳудуди истифодашаванда бино, иморат, роҳҳо, хатҳои телеграфӣ ва телефонӣ бунёд намояд, дар мувофиқа бо конседент ва бо мавҷуд будани экспертизаи мусбати экологӣ, ба таркиби амвол тағйирот ворид созад, онро бо мақсади баланд бардоштани арзиши асли азнавсозӣ кунад, барои эҳтиёҷоти объекти концессионӣ ва кормандон таҷҳизот ва маводи зарурӣ ворид кунад, содироти маҳсулоти истеҳсолшударо ба роҳ монда ва ба амалҳои ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдори он ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ ба суд муроҷиат кунад.

Инчунин, қонунгузор доираи ҳуқуқ ва уҳдадорихои концессиядорро кушода боқӣ монда, ба ин васила ба концессиядор имконият фароҳам овардааст, ки аз дигар ҳуқуқҳои пешбиниамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода барад.

Илова бар ин, дар асоси моддаи 1171 Кодекси маданӣ ба концессиядор ҳуқуқ дода шудааст, ки бо розигии конседент молу мулки конседент, аз ҷумла объекти концессияро барои истифодабарӣ ба шахсони сеюм ба муҳлати амали шартномаи концессионӣ диҳад. Ҳамзамон, шартномаи концессиониро мустақилона ё мутобиқи шартҳои концессия бо ҷалби шахсони дигар иҷро намуда, ҳуқуқҳои истисноиро ба натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, ки аз ҳисоби худаш ба даст овардааст, ҳангоми иҷрои шартномаи концессионӣ ройгон истифода барад.

Дар ин маврид, зикр бояд намуд, ки ҳуқуқи концессиядор доир ба додани объекти концессия ба шахсони сеюм, бигузор бо шартҳои розигии конседент низ анҷом дода шавад, такмилталаб мебошад. Чунки, хусусияти хоси тартиби бастанӣ шартномаҳои концессионӣ, ки тариқи баргузори озмун амалӣ мегардад, тақозо менамояд то бо роҳи рақобати солим

консессиядоре интихоб гардад, ки аз лиҳози иқтидори молиявӣ, техникӣ ва зеҳнӣ имконияти сари вақт ва босифат иҷро намудани уҳдадориҳои худро дошта бошад. Чунин нуқтаи назари қонунгузор, бе зикри ягон шарт ва ё ба вучуд омадани вазъияти мушаххас, метавонад ҳолатеро ба бор орад, ки довталаби бевичдон бо роҳи вонамуд кардани иқтидори баланд ва пешниҳоди маълумоти бардурӯғ соҳиби консессия шуда, баъди имзои шартнома объекти консессияро ба дигар ҷонибҳо бо шартҳои ба худаш мувофиқ медиҳад. Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон, ки таҷрибаи бастанӣ шартномаҳои консессионӣ он қадар рушд накардааст, нисбати татбиқи ин меъёри қонунгузорӣ боэҳтиёт бояд буд.

Масъалаи ҳуқуқ ба моликият дар муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ аҳамияти хоса дорад ва чӣ тавре ки маълум аст, моҳияти шартномаҳои консессионӣ ба он равона шудааст, ки консессиядор танҳо ҳуқуқи соҳибият ва истифода бурдани объекти консессиониро пайдо менамояд.

Дар Тоҷикистон супоридани объектҳои моликияти давлатӣ ба консессия ба маънои ба консессиядор пешниҳод кардани ҳуқуқи ихтиёрдорӣ чунин объектҳо ва ё бемуҳлат вогузор кардани ҳуқуқи иҷроӣ вазифаҳои муайяни давлатро надорад (моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011). Дар робита бо бастанӣ шартномаи консессионӣ, конседент нисбат ба объекти муайяни моликияти худ ба истилоҳ «соҳибмӯлки маҳдуд» мегардад. Дар давоми муҳлати дар шартнома муайянгардида конседент ҳуқуқи доштан ва истифодаи объектро ба консессиядор дода, танҳо ҳуқуқи ихтиёрдорӣ он, яъне нисбат ба объекти шартномаи консессионӣ иҷро намудани амалҳои, ки сарнавишти онро муайян месозад, ба худ боқӣ мегузорад.

Таҳлили таҷрибаи консессионӣ дар Тоҷикистон нишон дод, ки дар асоси шартномаи консессионӣ, ба консессиядор ҳуқуқ дода мешавад, ки дороиҳои консессиониро бегона кунад. Масалан, мутобиқи зербанди 1, банди 2, қисми 4.2 Шартномаи консессияи системаи энергетикаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҷамъияти лоиҳавӣ (яъне, консессиядор - эзоҳи муаллиф) ба истисноӣ ҳолатҳои дар шартнома пешбинигардида

имконияти қонунии ба дигар кас додан ва ё бегона кардани ҳуқуқ ё ҳиссаи иштирок дар консессия ва дороии консессиониро, ки тибқи шартномаи консессионӣ ба ӯ дода шудааст, надорад. Дар зербанди (а), банди 2.1 Шартномаи мазкур бошад, меъёре пешбинӣ шудааст, ки ба консессиядор бегона кардани дороиҳои консессияро бо розигии хаттии Ҳукумат иҷозат медиҳад, бо шарте ки даромадҳои бо ин роҳ бадастомада аз нав ба системаи истеҳсолот, интиқол ва тақсимои нерӯи барқи ВМКБ сармоягузори карда шаванд.

Инчунин, фикру ақидаҳои вучуд доранд, ки ба консессиядор додани ҳуқуқи ихтиёрдорӣ кардани объекти консессия бо тартиби қонунӣ ва иҷозати дахлдори хаттии конседент пешбинӣ мегардад¹⁸³. Вале, мавқеи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ин масъала дуруст ва асоснокшуда маҳсуб меёбад, чунки чунин шарҳ дар шартномаи консессионӣ ба мазмуни қонун ва моҳияти аслии шакли консессионии ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ мувофиқат намекунад. Мутаносибан он метавонад дар оянда ба пурра бегона кардани объекти консессионӣ оварда расонад, ки бартарияти истифодаи молу мулки давлатиро дар асоси консессия, назар ба хусусигардониҳои минбаъдаи он зери шубҳа мегузорад.

Чӣ тавре ки таҷрибаи ҷаҳонии консессия нишон медиҳад, дар раванди татбиқи шартномаи консессионӣ натиҷаҳои гуногуни моликияти зеҳнӣ ба даст меоянд. Таҳлил нишон дод, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011 меъёрҳои танзимкунандаи ҳуқуқи моликият ба натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ, ки дар рафти татбиқи лоиҳаи консессионӣ ба даст омадаанд, пешбинӣ нагардидаанд. Аммо, дар шартномаи консессионии системаи энергетикӣи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон зикр шудааст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти дахлдори давлатӣ ҳуқуқ ба дороиҳои консессионӣ, аз ҷумла ҳар гуна маълумоти аз тарафи консессиядор дар давоми муҳлати амали шартнома гирифташударо доро мебошад (зербанди h, банди 4, қисми 2.2 Шартнома). Бо вучуди ин, ҳуқуқи моликияти консессиядор ба чунин

---

¹⁸³ Ниг.: Варнавский В.Г. Методологические вопросы становление концессионных отношений в России // Экономика строительства. – 2002. – №9. – С. 11.

иттилоот дар давоми татбиқи ин лоиҳаи консессия мушаххас карда нашудааст. Хушбахтона, тавре дар боло қайд гардид, талаботи моддаи 1171 Кодекси маданӣ ин холигири пурра карда, пешбинӣ менамояд, ки консессиядор ҳуқуқ дорад бо тартиби муқаррарнамудаи шартномаи консессионӣ ҳуқуқҳои истисноиро ба натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, ки аз ҳисоби худаш ба даст овардааст, ҳангоми иҷрои шартномаи консессионӣ ройгон истифода барад.

Бо вучуди ин, фикр менамоем, ки ин масъалаи муҳим бояд дар доираи меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” танзими худро пайдо намояд. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки қисми сеюми моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«3. Натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ, ки аз тарафи консессиядор дар давраи татбиқи шартномаи консессионӣ ба даст омадаанд, моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Консессиядор ҳуқуқи соҳибият ва истифода бурдани натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ дар давоми муҳлати амали шартномаи консессионӣ дорад, агар тартиби дигаре тибқи шартномаи консессионӣ пешбинӣ нашуда бошад.».

Ақидаи онро дорем, ки тартиби истифодаи натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ аз тарафи консессиядор бояд тавассути шартномаи консессионӣ муайян гардида, он ба консессиядор ҷиҳати иҷрои уҳдадориҳояш мусоидат намояд ва ҳамзамон шартҳои риояи махфияти иттилоотро низ дарбар гирад.

Дар баробари ин, фоидаи соф (дар шакли моликият ё ифодаи пулӣ), ки аз ҷониби консессиядор дар натиҷаи фаъолияти консессионӣ ба даст омадааст, ба андозаи муқаррарнамудаи шартномаи консессионӣ моликияти ӯ маҳсуб меёбад (моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011). Дар ин маврид, қонунгузор ба консессиядор имконияти пурраи содироти маҳсулоти истехсолнамудаи худро медиҳад, аммо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи истисноии хариди маҳсулоти истехсолнамудаи консессиядорро дорад. Чунин мавқеи

қонунгузор дуруст мебошад, зеро одатан ба концессия объектҳои муҳими моликияти давлатӣ супорида мешаванд, ки ғаъолияти онҳо бо сабаби мавҷуд будани манфиатҳои оммавӣ бевосита бо таъминоти самтҳои ҳаётан муҳими аҳоли алоқамандӣ доранд. Масалан, тибқи Шартномаи концессияи системаи энергетикаи Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон ба концессиядор тамоми системаи энергетикаи як вилояти ҷумҳурӣ дода шудааст. Аз ин рӯ, сарфи назар аз он, ки шартҳои ба даст овардани ғоида ба воситаи ғурӯши нерӯи барқ ба давлати ҳамсои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, ки аз нигоҳи соҳибкорӣ ҷолибтар мебошад, концессиядор уҳдадор аст, ки дар навбати аввал талаботи дохилиро ба нерӯи барқ қонеъ гардонад.

Қонунгузор ба концессиядор ҳуқуқ додааст, ки вобаста ба зарурати истеҳсоли ва дар мувофиқа бо конседент ба таркиби объекти концессия тағйирот ворид созад, корҳои азнавсозӣ, васеъкунӣ ва азнавтаҷҳизотонии техникаро, ки арзиши онро зиёд мекунад, гузаронад. Фаромӯш набояд кард, ки тамоми чунин амалҳо танҳо дар сурати мавҷуд будани экспертизаи мусбати экологӣ ва мавҷудияти нигаронии онҳо ба афзоиши арзиши иншооти концессионӣ қувваи ҳуқуқӣ пайдо мекунанд.

Дар аксар давлатҳо, объектҳои концессионӣ ба ғурӯҳи ашӯҳое дохиланд, ки аз муомилоти маданӣ пурра гирифта шудаанд ва ё ашӯҳое, ки барои чунин ғардиш маҳдуд карда шудаанд¹⁸⁴. Чунин ашӯҳо дар аксар ҳолатҳо барои қонеъ кардани талаботи тамоми ҷомеа равона шудаанд ва махсусан аҳамияти иҷтимоии онҳо дар навбати худ сабабгори аслии мусодираи чунин объектҳо аз моликияти хусусӣ ғардидааст. Аммо, дар баробари ин, боз ҳам барои қонеъ намудани манфиатҳои ҷамъиятӣ ва бобати истифодаи босамари ин гуна молу мулк, зарурати иҷро кардани амали муқобил ба вучуд меояд, яъне объекте, ки аз моликияти хусусӣ мусодира мешавад, бо пешбинии шартҳо ва дар муҳлати муайян ба шахси воқеӣ дода мешавад, ки дар илм он ҳамчун мафҳуми «мусодира кардан аз мусодира» маълум аст¹⁸⁵.

---

¹⁸⁴Ниг.: Вахтинская И.С. Ҳамон асар. – С. 157.

¹⁸⁵ Ниг.: Ландау Б.А. Концессионное право Союза ССР. – М., 1925. – С. 43.

Аз рӯи ақидаи Вахтинская И.С., бо сабаби хусусиятҳои объектҳои консессионӣ ҳамчун объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ, дар илм ба таври васеъ назария оид ба намуди ҳуқуқҳо, ки консессиядор ба онҳо нисбати объекти консессионӣ соҳиб мешавад, паҳн шудааст. Тибқи андешаи муаллиф, аксар муҳаққиқони рус, аз давраи то инқилоб ва то замони муосир ин ҳуқуқҳоро ба категорияи ҳуқуқҳои ашъӣ дохил кардаанд. Бо таҳлили мавқеи гуногуни илмӣ ва шарҳу тафсирҳо муаллиф дуруст ба хулоса меояд, ки сарфи назар аз баъзе монандиҳо бо ҳуқуқи ашъии маҳдуд, ҳуқуқи консессиядор хусусияти уҳдадорӣ-ҳуқуқӣ пайдо карда, ашъӣ намебошад. Мутаносибан консессиядор ҳуқуқ ба моликият, яъне ҳуқуқи ашъиро танҳо ба маҳсулот ва даромаде, ки аз амалигардонии фаъолияти тибқи шартномаи консессионӣ пешбинишуда ба даст омадааст, дорад ва инчунин ба молу мулк, ки ҳангоми иҷрои шартномаи консессионӣ сохта ё ба даст омадааст, вале объекти шартномаи консессионӣ намебошад ва он ҳам танҳо дар ҳолате, ки агар тартиби дигар дар шартномаи консессионӣ муқаррар нагардида бошад, яъне ин қоида худ дорои хусусияти диспозитивӣ мебошад¹⁸⁶.

Мутобиқи моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011, консессиядор уҳдадор аст, ки шартҳои шартномаи консессиониро риоя кунад, фаъолияти иқтисодиро мутобиқи қонунгузориҳои ҷорӣ ва шартномаи консессионӣ анҷом диҳад, бақайдгирӣ ва ҳисоботҳоро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ пеш барад, ба конседент амвол ва объектҳои, ки дар асоси шартнома ба ӯ дода шудаанд, дар муҳлати муқарраршуда баргардонад, инчунин бо амволи худ аз рӯзи ба охир расидани шартномаи консессионӣ ё бекор кардани он ихтиёрдорӣ кунад, қонунгузориҳои амалкунанда оид ба меҳнат, шӯғли аҳоли ва ҳифзи муҳити зистро риоя намояд ва дигар вазифаҳоро тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро кунад.

Дар ин маврид низ, қабули Кодекси маданӣ як қатор навгониҳои муҳимро рӯи қор оварда, дар муҳлати муқаррарнамудаи шартномаи консессионӣ бунёд ва ё таҷдиди объекти консессия ва ба таври ҳатмӣ

---

¹⁸⁶Ниг.: Вахтинская И.С. Ҷамон асар. – С. 158-173.

истифода бурдан ва ё кор фармудани объекти шартномаи концессияро ҳамчун ухдадории концессиядор муқаррар кардааст. Ин меъёри Кодекси мадани Чумхурии Тоҷикистон ҳамчун як таҳаввулотӣ судманд дар соҳаи концессияи кишвар баромад карда, мақсади асосии бастанӣ шартномаҳои концессиониро барои истифодаи босамари молу мулки давлатӣ инъикос менамояд. Ба таври мунтазам ва бетанаффус кор фармудани объекти концессия ба пешниҳоди хизматрасонии мутаассил ба истифодабарандагон робита дошта, моҳияти манфиати оммавиرو дар худ дарҷ менамояд ва чунин мавқеи қонунгузор баҳри ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои ҷомеа созгор арзёбӣ мегардад.

Ҳамчунин, Кодекси маданӣ пешбинӣ менамояд, ки концессиядор бояд фаъолияти пешбиниамудаи шартномаи концессиониро бе розигии конседент қатъ накунад ва объекти концессияро дар ҳолати коршоам нигоҳ дошта, аз ҳисоби худ таъмири дахлдор ва дигар хароҷоти ба нигоҳдории он вобастаро анҷом диҳад (моддаи 1171 Кодекси маданӣ).

Аз нигоҳи моҳияти амалияи классикӣ низ яке аз вазифаҳои асосии концессиядор бояд амалинамоии маҷмӯи чорабиниҳои бошад, ки ба тақмили таҷдид ва беҳсозии объекти концессионӣ равона шудаанд. Новобаста ба он ки чунин меъёр то қабули Кодекси маданӣ дар қонунгузорӣ пешбинӣ нашуда буд, мантиқи ба имзо расонидани шартномаҳои концессионӣ ба он нигаронида шудааст, ки давлат моликияти худро ба истифодаи муваққатӣ ва ройгон ба концессиядор супорида, пас аз гузаштани давраи муайяни вақт онро дар шакли сифатан наву таҷдидшуда, бе тағйир додани таъиноти истифодаи он ва қатъи фаъолияти функционалӣ бармегардонад. Аз ин рӯ, дар таҷрибаи концессионии Чумхурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар замимаи шартномаи концессионии системаи энергетикӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон нақшаҳои лоиҳавӣ тасдиқ карда шудаанд, ки дар он чорабиниҳои мушаххаси концессиядор оид ба беҳтар ва азнавсозии дороиҳои концессионӣ, ки барои баланд бардоштани самаранокӣ ва

сифатноки таъминоти барқ ба аҳолии ҷумҳурӣ равона гардидааст, ба таври муфассал тавсиф карда шудаанд.

Попов А.И. низ чунин мешуморад, ки шартномаи консессионӣ бояд дорои шартҳо дар хусуси уҳдадорихои консессиядор барои ташкил ё таҷдиди объекти шартномаи консессионӣ буда, инчунин амалӣ намудани фаъолияти пешбиниамудаи шартномаи консессиониро дарбар гирад¹⁸⁷.

Уҳдадории консессиядорро оид ба сохтан ё таҷдиди объекти шартномаи консессионӣ метавон дар қонунгузории Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар кишварҳо мушоҳида намуд. Ҳамин тавр, мутобиқи қонунгузории Федератсияи Россия ба сифати таҷдиди объекти шартномаи консессионӣ, чорабиниҳо оид ба таҷдиди объект бо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, механизатсия ва автоматикунонии истеҳсолот, таҷдид ва бо таҷҳизоти наву самаранок иваз намудани таҷҳизоти кӯҳна фарсуда, тағйир додани таъиноти технологӣ ё функционалии иншоот ва дигар чорабиниҳо, ки ба беҳтар намудани хусусият ва сифати истифодабарии объекти шартномаи консессионӣ равона шудааст, хеле қолиб мебошад.

Гузашта аз ин, зимни ба консессия додани объект, конседент бояд барои нигоҳдорӣ, истифодаи давомнок ва мақсадноки объект эътимод дошта бошад, зеро дар мавриди тасодуфан нобуд шудан ё тасодуфан вайрон кардани молу мулк, инчунин қатъ гардидани фаъолияти дахлдор консессиядор ҷавобгар мебошад. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” уҳдадорихои консессиядор оид ба беҳтар кардан ва азнавсозии иншооти консессионӣ, таъмини беҳатарии молу мулк ва фаъолияти мунтазам дар тамоми давраи амали шартнома, дар ҳолати хуб нигоҳ доштани иншоот ва ба зимма гирифтани талофи зарари тасодуфан нобуд шудан ё тасодуфан вайрон намудани объекти консессионӣ муайян карда шавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати иҷтимоиро татбиқ карда, ба аҳолии кишвар бастаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва имтиёзҳои муайяно дар

---

¹⁸⁷ Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 93.

соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти иқтисодӣ пешниҳод менамояд. Аз ин рӯ, ба консессия супоридани объекти моликияти давлатӣ, ки барои хизматрасонии муайяни давлатӣ ба аҳолии пешбинӣ шудаанд, набояд манфиатҳои шахсони имтиёздорро халалдор созад ва ба сиёсати иҷтимоии давлат таъсир расонад. Бинобар ин, қонун бояд консессиядорро уҳдадор намояд, ки ба табақаҳои алоҳидаи аҳолии имтиёзхоеро, ки қонунгузори Тоҷикистон муқаррар намудааст, аз ҷумла пардохти молҳо, қорҳо ва хизматрасониҳоро пешниҳод намояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳуди қонун ба таври дақиқ муайян кардани ҳуқуқ ва уҳдадорихои мушаххаси консессиядор то ҳадде моҳияти принципи умумиэтирофшудаи маданияи озолии шартнома ва баробарии тарафҳоро ҳангоми бастании шартнома халалдор менамояд. Ба андешаи Сосна С.А., муқаррароти ҳатмие, ки бо қонун муайян шуда, бояд ба таври ҳатмӣ ба шартнома ворид карда шаванд, ба муносибатҳои шартномавӣ сарҳади муайянро бунёд мекунанд¹⁸⁸. Аммо, уҳдадорихои консессиядор, ки тибқи қонунгузори консессионии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд, барои қонеъ кардани манфиатҳои оммавӣ муҳим буда, онҳоро наметавон мадди назар намуд. Дар дигар ҳолатҳо бошад, вазъи муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ тамоюли босурати наздикшавӣ ба қонунгузори маданиро дошта, мутаносибан шумораи зиёди меъёрҳои диспозитивӣ ба конседент ва консессиядор имкон медиҳанд, ки шартҳои муҳими татбиқи шартномаро озодона байни худ муайян намоянд.

Бояд қайд кард, ки дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” соли 2011 консессиядор уҳдадор мебошад, ки пардохтҳои консессионӣ, пардохт барои бақайдгирии давлатии шартномаи консессионӣ, инчунин андозҳо ва дигар пардохтҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро пардохт намояд. Дар ин маврид, мувофиқи мақсад аст, ки ҳуди мафҳуми “пардохтҳои консессионӣ” мавриди таҳлил қарор гирад, зеро қонунгузор ин мафҳум ва тартиби ҳисоб

---

¹⁸⁸ Ниг.: Сосна С.А. Российское законодательство о концессионных договорах с иностранными инвесторами // Российский ежегодник международного права: 1993-1994. – СПб. Россия-Нева, 1995. – С. 211.

кардани онро муайян накардааст. Дар доираҳои илмӣ ақидае вучуд дорад, ки тибқи он ва новобаста ба натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии концессиядор зарурати муайян намудани пардохтҳои ҳарсола пешбинӣ мешавад. Чунин андеша гӯё концессиядорро водор менамояд, ки фаъолияти худро дар сатҳи дахлдор, ки манфиатҳои иқтисодиашро халалдор намекунад, ба роҳ монад. Муайян намудани пардохтҳои иловагӣ ба буҷет вобаста ба ҳаҷми даромад низ имконпазир аст, аммо ин набояд кӯшишҳои концессиядорро бо таъя ба андешаи “истеҳсолот чӣ қадар баланд бошад, ҳамон қадар арзиши мутлақи ҳисобҳои андоз ба буҷет зиёдтар мешавад”, ҷиҳати боло бурдани даромаднокии истеҳсолот маҳдуд кунад¹⁸⁹.

Ба ақидаи Савинова О.Н., конседент бояд ба ташкили чунин тартиби пардохти мукофотпулие ҳавасманд шавад, ки ба принципи бехатарии иқтисодии истеҳсолоти концессионӣ ҷавобгӯ бошад. Истеҳсоли аз ҷиҳати иқтисодӣ бехатарии концессионӣ чунин ҳолатест, ки эҳтимолияти таъсири номатлуб ба он ва ба вучуд омадани зарари на он қадар калон буда, таъминоти мунтазами талабот дар истеҳсолоти аз ҷиҳати иқтисодӣ бехатар шартӣ ҳатмӣ ва зарурии фаъолияти концессия мебошад¹⁹⁰.

Дар фарқ аз Тоҷикистон дар қонунгузори Федератсияи Россия чунин шаклҳои имконпазири пардохтҳои концессионӣ муқаррар карда шудаанд:

1) дар ҳаҷми пардохтҳои муқарраршудаи устувор, ки мунтазам ё дар як вақт ба буҷети сатҳи дахлдор пардохт мешаванд;

2) саҳми муқарраршудаи маҳсулот ё даромаде, ки концессиядор дар натиҷаи фаъолият, тибқи тартиби дар шартнома пешбинишуда ба даст овардааст;

3) ба конседент додани молу мулк, ки дар моликияти концессиядор қарор дорад. Ба тарафҳо, инчунин ҳуқуқи дар шартномаи концессионӣ якҷоя кардани ин шаклҳои пардохтҳои концессионӣ пешниҳод карда шудааст.

---

¹⁸⁹ Ниг.: Котов В.В. Некоторые концептуальные предложения к закону о государственных и муниципальных концессиях / В.В. Котов // Экономика и строительство. – 2000. – №6. – С. 22.

¹⁹⁰ Ниг.: Савинова О.Н. Ҳамон асар. – С. 102.

Ба ақидаи мо, ду шакли аввали муқаррар кардани пардохтҳои консессионӣ, ки дар боло зикр шудаанд, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати иқтисодӣ муфидтар мебошанд. Пӯшида нест, ки ҳанӯз дар лаҳзаи интихоби консессиядор конседент бояд қобилияти пардохтпазирии контрагенти худро таҳлил ва ба он боварӣ ҳосил кунад ва аз ҷиҳати иқтисодӣ шакли муфиди ҳисобкунии пардохтҳои консессиониро муқаррар намояд. Аммо, вобаста ба ҳаҷми даромад ва ё зиёдшавии истеҳсоли маҳсулоти консессионӣ муқаррар кардани пардохтҳои иловагиро наметавон иқдоми бобарор арзёбӣ намуд, зеро метавонад консессиядорро ба пинҳонкунии даромади худ ва ё худдорӣ аз афзоиши минбаъдаи истеҳсоли консессионӣ водор намояд. Ба фикри мо, салоҳияти интихоб намудани шакли пардохтҳои консессиониро мебояд ба тарафҳои шартнома вогузор намуд ва муқаррар намудани он бо дарназардошти хусусиятҳои техникӣ ва таҳлили муфассали лоиҳаи консессионӣ ба мақсад мувофиқ буда, зарур аст, ки натиҷаи ниҳоии он, махсусан зимни ба консессия додани захираҳои табиӣ ҳатман ба давлат аз нуқтаи назари иқтисодӣ фоиданок бошад.

Номгӯй ва андозаи салоҳиятҳои пешбинишуда, инчунин уҳдадорихои ба зиммаи тарафҳои шартномаи консессионӣ вогузоршударо танзим карда, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар самти танзими уҳдадорихои конседент меъёрҳои танзимкунандаи пурра ва ҳама тарафaro доро намебошад. Аз ин бармеояд, ки дар ин сатҳ ба таври мустақилона танҳо ҳуқуқ ва уҳдадорихои консессиядор танзим шудаанд.

Тавре маълум аст, тибқи таълимоти ҳуқуқӣ шартнома ҳамчун созиши ду ё зиёда шахсон дар бораи муайян намудан, тағйир додан ва ё қатъи ҳуқуқ ва уҳдадорихо фаҳмида мешавад. Хусусияти шартнома дар шароити иқтисоди бозорӣ изҳори иродаи озоди ихтиёрии тарафҳое мебошад, ки шартномаро дар асоси принсипи «озодии шартнома» ба имзо мерасонанд¹⁹¹ ва махсусан «дар замири субъект ташаккул ёфтани қарори устувори ба таври муайян амал намудан, дар аксар маврид аз намунавӣ

---

¹⁹¹ Ниг.: Менглиев Ш.М. Договор как средство регулирования общественных отношений // Государство и право. – Душанбе. – 1999. – №2. – С. 52.

будани санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои дахлдор вобаста мебошад¹⁹².

Ба ақидаи Богдасарова А.В. хусусияти институти концессия дар он низ ҳаст, ки дар як вақт ду манфиатро дар худ фаро мегирад. Аз ҷумла, хусусӣ, ки дар нияти концессиядор ҷиҳати ба даст овардани даромад аз иштирок дар концессия зоҳир мегардад ва оммавӣ, ки дар ғамхорӣи давлат бобати босифат амалӣ шудани фаъолияти концессиядор баҳри қонеъ гардонидани манфиатҳои аҳолии инъикос меёбад¹⁹³.

Ҳамин тавр, давлат дар муносибатҳои концессионӣ баромад намуда, аз як тараф ҳамчун субъекти шартнома ва аз тарафи дигар ҳамчун дорандаи ҳокимияти давлатӣ муаррифӣ мешавад. Аз ин бармеояд, ки зарурати аз ҳам ҷудо кардани ваколатҳои конседент ҳамчун тарафи шартномаи концессионӣ ва ваколатҳои мақоми концессионӣ ҳангоми татбиқи концессия мубрам мебошад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо» соли 2011 танҳо салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти концессионӣ дар соҳаи муносибатҳои концессионӣ муқаррар карда шудааст. Ба салоҳияти Ҳукумат, асосан муайян намудани мақомоти концессионӣ ва таҳияи барномаҳои самти афзалиятноки фаъолияти концессионӣ, ташкили тартиби гузаронидани экспертизаи давлатии лоиҳаҳо ва барномаҳои концессионӣ, тартиби бақайдгирии шартномаҳои концессионӣ ва ташкили назорати иҷрои онҳо, инчунин номгӯи объектҳои, ки бояд ба концессия супорида нашаванд, ё супоридани онҳо маҳдуд карда шудааст ва албатта, ба таври шартномаҳои концессионӣ нисбат ба объектҳои дахлдор дохил мешавад. Омӯзиши номгӯи ваколатҳои Ҳукумат, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақоми концессионӣ нишон медиҳад, ки онҳо асосан барои ҳалли масъалаҳои ташкилӣ дар соҳаи концессия равона гардидаанд.

---

¹⁹² Ниг.: Менглиев Ш.М. Проблемы применения норм Гражданского кодекса // Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан. – Душанбе: «Ирфон», 2009. – С. 226

¹⁹³ Ниг.: Багдасарова Б.А. Ҳамон асар. – С. 77.

Бояд кайд кард, ки муносибати ҳуқуқӣ байни тарафҳои шартномаи консессионӣ пас аз бастанӣ он ва дар давоми тамоми муҳлати амали шартнома ба вучуд меоянд. Ба назар чунин мерасад, ки муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ қисми фаъолияти консессионӣ буда, мутаносибан он масъалаҳое, ки ҳалли онҳо ба салоҳияти мақомоти болоӣ дода шудааст, дар асл ба соҳаи консессия дахл доранд. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки дар қонуни мазкур салоҳияти мақомоти номбаршударо на ба соҳаи муносибатҳои консессионӣ, балки ба соҳаи консессия марбут донем.

Дар доктрина ақидае вучуд дорад, ки ҳуқуқҳои ба консессиядор додешаванда бо уҳдадории конседент чиҳати ба консессиядор пешниҳод кардани чунин ҳуқуқҳо ва монеа нашудан чиҳати татбиқи онҳо тавҷам мебошанд. Инчунин, ба уҳдадориҳои мавҷудаи консессиядор ҳуқуқи конседент чиҳати дастрасӣ ба иҷрои ҳатмии уҳдадориҳои консессиядор мувофиқ аст¹⁹⁴.

Уҳдадории асосии конседент дар доираи шартномаи консессионӣ бояд сари вақт ва пурра додани объекти консессионӣ ва фароҳам овардани тамоми шароити мусоид барои татбиқи ҳуқуқҳои консессиядор, муҳимтар аз ҳама, вайрон накардани ҳуқуқҳои ба консессиядор додешуда ва монеа нашудан чиҳати иҷрои онҳо мебошад. Таъмини ҳуқуқи моликият ба объекти консессия ба андозае, ки дар шартнома нишон дода шудааст, барои консессиядор дар раванди иҷрои уҳдадориҳои шартномавии худ хеле муҳим ба шумор меравад. Масалан, дар шартномаи консессионии системаи энергетикӣи ВМКБ нишон дода шудааст, ки агар дороиҳои консессионӣ дар тавозуни Ҳукумат, мақомоти маҳаллии идоракунӣ ё ШСХК “Барқи тоҷик” бошад, пас Ҳукумат (яъне, конседент) тамоми кӯшишҳои оқилонаро чиҳати таъмини ҳуқуқ барои ихтиёрдорӣ, назорат ва истифодаи чунин дороиҳо ба чамъияти лоиҳавӣ дар муҳлати амали шартнома анҷом медиҳад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ омадааст, ки аз лаҳзаи ба консессиядор додани ҳуқуқи соҳибият, истифодаи молу мулк, инчунин ҳуқуқ ба таъсиси

---

¹⁹⁴ Ниг.: Савинова О.Н. Ҷамон асар. – С. 113.

моликияти нав ва истифодаи минбаъдаи он, уҳдадории конседент қатъ мегардад, вале ҳамзамон муносибатҳои ҳуқуқии нисбӣ идома меёбанд¹⁹⁵.

Таҷрибаи консессионии кишварҳои хориҷӣ ҳолати иштироки бевоситаи давлатро дар лоиҳаи консессионӣ тавассути ба зиммаи худ гирифтани қисми маблағгузории лоиҳа истисно намекунад ва чунин таҷрибаро метавон дар қонунгузории Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар давлатҳо мушоҳида намуд. Аз рӯи ақидаи Попов А.И. иштироки бевоситаи молиявии давлат дар лоиҳаҳои консессионие, ки одатан самараи паст ё миёнаи тиҷоратӣ доранд, вале дар як вақт дорои аҳамияти муҳими иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ-стратегӣ ва экологӣ мебошанд, ҷой доранд. Ҳангоми чунин консессияҳо пардохти пурраи хароҷот аз ҷониби истеъмолкунандагони ниҳой ба инобат гирифта намешаванд¹⁹⁶.

Бо вучуди ин, на дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ва на дар шартномаҳои консессионии имзошуда ҳолатҳои маблағгузории муштараки давлат пешбинӣ нагардидааст ва чунин муносибати қонунгузор дар ин марҳилаи рушди иқтисодӣ, ки зарурати ҷалби бештари воситаҳои бахши хусусӣ эҳсос мешавад, ба назари мо асоснок мебошад.

Новобаста ба он ки давлат дар маблағгузории муштараки лоиҳаҳои консессионӣ иштирок намекунад, дар амал бо мақсади мусоидати дахлдор ба консессиядор ва бо сифати баланд амалӣ гардидани лоиҳаи консессионӣ, ба ӯ кӯмакҳои гуногуни давлатӣ расонида мешавад. Масалан, боби алоҳидаи шартномаи консессионии системаи энергетикӣи ВМКБ ба кӯмак аз ҷониби Ҳукумат бахшида шудааст, ки дар он ба таври муфассал номгӯи хизматрасониҳои давлатӣ ба консессиядор, аз ҷумла расонидани кӯмак барои гирифтани маблағгузорӣ аз Ташкилоти байналмилалии рушд тавассути фиристодани мактуби дахлдор, таъмин намудани тамоми ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳии давлатӣ, мусоидат дар гирифтани ҳуқуқи гузариш,

---

¹⁹⁵ Ниг.: Савинова О.Н. Право концессионера по концессионному договору // Будущее России: перспективы и стратегии развития. Материалы Всероссийской научно-практической конференции: в 5-ти томах. – Казань, 2005, Т.3. – С. 311.

¹⁹⁶ Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 106.

раводиди меҳнатӣ барои мутахассисони хориҷӣ ва ғайра пешбинӣ гардидаанд. Ба назар чунин мерасад, ки маблағгузори муштараки лоиҳаи консессионӣ аз тарафи консессиядор ва конседент бояд бо лоиҳаҳои гаронарзиш ва дорои сармояи калони консессионӣ амалӣ карда шаванд. Бо дарназардошти имкониятҳои молиявии конседент ва тавассути маблағгузори муштараки лоиҳаи консессионӣ метавон масъалаҳои зерин, аз ҷумла мушкилиҳои консессиядорро ҷиҳати зудтар ба истифода супоридани объекти консессионӣ сабук намояд, дуюм, конседент метавонад дар паст кардани нархи хизматрасоние, ки консессиядор тибқи шартнома мерасонад, таъсиргузор бошад ва ба ин васила манфиатҳои ҷамъиятиро самаранок қонеъ гардонад.

Дар робита бо аҳамияти оммавии шартномаҳои консессионӣ, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои назоратии иҷроӣ шартномаи консессиониро муайян намудааст, ки ба салоҳияти мақомоти консессионӣ дахл дорад (моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011). Бо вучуди ин, доираи ваколати назоратбарии риояи шартномаи консессионӣ дар санади меъёрии қонунӣ мушаххас нашудааст, ки ба андешаи мо метавонад васеъ тафсир шуда, боиси дахлати беасос ба фаъолияти иқтисодии консессиядор гардад.

Мувофиқи мақсад аст, ки Ҳукумати Тоҷикистон тартиби назорати риояи шартномаҳои консессиониро муқаррар намояд, зеро таҷриба нишон медиҳад, ки чунин масъалаҳо асосан дар шартномаҳои консессионии басташуда танзим шудаанд. Барои мисол, муҳтавои банди 3.7 Шартномаи консессияи системаи энергетикӣи ВМКБ пешбинӣ менамояд, ки Ҳукумат бо ирсоли огоҳиномаи пешакӣ дар ҳар вақти дилхоҳ ҳуқуқи мавриди санҷиш қарор додани рафти сохтмон, лоиҳа ва фаъолияти консессияро бо мақсади таъмини иҷроӣ он дошта, назорат мебарад, ки ширкатҳои лоиҳавӣ, пудратчиён ва дигар тарафҳои дахлдор кори худро тибқи талаботи шартнома, нақшаҳои мушаххас ва қонунгузори ҷорӣ ба роҳ монанд. Аз ин бармеояд, ки Ҳукумат дорои салоҳияти пурраи мавриди санҷиш қарор додани фаъолияти консессиядорро дар тамоми самтҳои

пешбиниnamудаи қонунгузори Қумхурии Тоҷикистон доро мебошад. Инчунин, Ҳукумат дорои ҳуқуқи даҳлат кардан ва ба зиммаи худ гирифтани масъулияти пешбурди фаъолияти консессия ва дороиҳои консессиониро аз ҳисоби консессиядор дорад, агар ширкати лоиҳавӣ фаъолиятро боз дорад ё дороиҳои консессиониро дар маҷмуъ ба муҳлати 15 рӯз пай дар пай қатъ намояд ва чунин таваққуф бо ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ва рафънопазир вобаста набошанд.

Ба ақидаи мо, давлат ҳангоми ба амал баровардани вазифаҳои назоратии худ набояд дорои ҳуқуқи бемаҳдуди даҳлати беасос ба фаъолияти хоҷагидории консессиядор, махсусан дар ошкор намудани сирри тижоратӣ ё дигар иттилооти дастрасиаш маҳдуди консессиядорро дошта бошад. Бо вучуди ин, доираи татбиқи фаъолияти назоратӣ аз тарафи давлат, мавзӯ, тартиби ташкил ва татбиқи он, инчунин номгӯи ваколатҳои мақомоти назоратиро бояд тибқи санади меъёрии ҳуқуқии Қумхурии Тоҷикистон тасдиқ намуд.

Бо така ба натиҷаи масъалаҳои мавриди омӯзишу таҳлил қароргирифта ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст:

1) қонуни Қумхурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 вобаста ба муайян намудани андозаи ваколат ва уҳдадорихои конседент дорои танзими хеле маҳдуд мебошад. Ҳамзамон, номгӯи ҳуқуқ ва уҳдадорихои консессиядор низ қушода боқӣ монда, дар як вақт аз озодии шартнома ва имкониятҳои васеи тарафҳои шартнома ҷиҳати мустақилона пурра намудани мундариҷаи шартнома шаҳодат медиҳад ва ҳамоҳангсозиро, аз ҷумла бо муқаррароти Кодекси маданияи Қумхурии Тоҷикистон таъмин менамояд. Ҳамзамон, қабули Кодекси маданӣ бо танзими меъёрии худ доираи ҳуқуқу уҳдадорихои консессиядорро пурра ва мушаххас намуд. Ҳамин тавр, қонунгузори дохилӣ ва таҷрибаи консессионии мавҷуда нишон медиҳад, ки номгӯи асосии ваколат ва уҳдадорихои тарафҳои шартнома дар ҳуди шартномаи консессионӣ муқаррар карда мешаванд. Ҳамзамон, баъзан меъёрҳои пешбиниnamудаи Қонуни Қумхурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” вобаста ба ҳуқуқу

ухдадорихои консессиядор ва конседент бо дарназардошти меъёрҳои Кодекси маданӣ, инчунин меъёрҳои алоҳидаи ин Кодекс, махсусан ҳуқуқи консессиядор бобати ба шахсони сеюм барои истифодабарӣ додани объекти консессия ва дигар молу мулки тибқи шартномаи консессионӣ аз ҷониби конседент ба ӯ додашуда бояд таҷдиди назар карда шаванд;

2) новобаста ба он ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ба консессиядор танҳо ҳуқуқи доштан ва истифода бурдани объекти консессионӣ пешбинӣ гардидааст, тибқи шартномаи консессионии системаи энергетикӣи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба консессиядор ҳуқуқи бегона кардани дороии консессионӣ дода шудааст. Чунин тафсир дар шартномаи консессионӣ ба фикри мо беасос ҳисобида мешавад ва метавонад дар оқибат ба пурра бегона кардани объекти консессионӣ оварда расонад, ки самаранокӣ ва афзалияти истифодаи моликияти давлатиро дар асоси додани он ба консессия назар ба хусусигардонии минбаъдаи чунин объектҳо зери шубҳа мегузорад;

3) Масъалаҳои вобаста ба натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ, ки дар раванди татбиқи лоиҳаи консессионӣ ба даст омадаанд, пурра ба танзим дароварда нашудаанд, аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки ба моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 қисми сеюм бо мазмуни зайл илова ворид карда шавад:

«3. Натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ, ки аз тарафи консессиядор дар давраи татбиқи шартномаи консессионӣ ба даст омадаанд, моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Консессиядор ҳуқуқи доштан ва истифода бурдани натиҷаҳои моликияти зеҳнӣро дар давоми муҳлати амали шартномаи консессионӣ дорад, агар тартиби дигаре тибқи шартномаи консессионӣ пешбинӣ нашуда бошад»;

4) бо мақсади таъмини манфиатҳои оммавӣ, мавқеи қонунгузор дар хусуси нигоҳ доштани ҳуқуқи истисноии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хариди маҳсулоти истеҳсолкардаи консессиядор, новобаста ба он ки фуруши чунин маҳсулот дар хориҷи кишвар барои охирин аз нуктаи

назари иқтисодӣ фоидаи бештар ҳам оварад, асоснок ҳисоб карда мешавад. Ин мавқеи қонунгузор дар навбати аввал, бо зарурати ташкили имконияти қонунӣ ва васеътари давлат дар ҳолати ба вучуд омадани талаботи афзалиятнок дар бозори дохилӣ дар дурнамои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат асоснок карда мешавад. Ҳамзамон, ин нуқтаи назари қонунгузор ҳамчун фишанги иловагии мусбӣ барои дуруст пеш бурдани фаъолияти иқтисодӣ ва баъзан сиёсӣ баромад мекунад;

5) пешниҳод мешавад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” ба номгӯи уҳдадорихои консессиядор - уҳдадорихоро ба монанди андешидани маҷмӯи чорабиниҳо оид ба такмил ва азнавсозии объекти консессионӣ, уҳдадории ҳифзи молу мулк ва таъмини фаъолияти бетанаффус дар тамоми давраи амали шартнома, дар ҳолати хуб нигоҳ доштани объект ва масъулият барои тасодуфан нобуд шудан ва ё тасодуфан вайрон шудани объекти консессионӣ ворид карда шавад;

б) бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои шахрвандон ва ҳифзи моҳияти иҷтимоии сиёсати давлатӣ мувофиқи мақсад мешуморем, ки консессиядор дар раванди пардохти молу кор ва хизматрасониҳо он имтиёзҳоеро, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати табақаи муайяни аҳоли пешбинӣ намудааст, ҳамчун уҳдадории қонунӣ татбиқ намояд;

7) азбаски Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 тартиби ҳисобкунии пардохтҳои консессиониро муайян накардааст, мутаносибан интихоби шакл ва усулҳои онро мебояд бо розигии якҷоя ва дар асоси ба инобат гирифтани манфиатҳои якдигар, баҳогузори маҷмӯи нишондиҳандаҳои лоиҳаи консессионӣ ва албатта, имкониятҳои тарафҳо баррасӣ намуд. Яъне, интихоб тарзе бояд амалӣ гардад, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ва методологӣ барои ҷонибҳо қобили қабул бошад;

8) мо бо ақидаи мавҷуда дар хусуси ҷорӣ намудани пардохтҳои иловагӣ вобаста ба андозаи даромадҳои консессиядор розӣ нестем, зеро чунин таҷриба метавонад консессиядорро ба пинҳон кардани даромади худ

ва паст намудани ҳавасмандиаш барои рушди истеҳсоли консессионӣ водор намояд;

9) бо дарназардошти он ки давлат дар муносибатҳои консессионӣ аз як тараф ҳамчун субъекти шартнома ва аз ҷониби дигар ҳамчун ҳомии ҳокимияти давлатӣ баромад мекунад, зарурати дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 муқаррар намудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои конседент ҳамчун тарафи шартномаи консессионӣ ва ваколатҳои мақоми консессионӣ ҳангоми татбиқи консессия ба миён меояд;

10) ваколатҳои ҳукумат, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти консессионӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 муқаррар шудаанд, асосан барои ҳалли масъалаҳои ташкилӣ дар соҳаи консессия нигаронида шудаанд. Бинобар ин, чунин мешуморем, ки дар қонун салоҳияти мақомоти дар боло номбаршуда на дар доираи муносибатҳои консессионӣ, балки дар соҳаи консессия муайян карда шавад;

11) ба назар чунин мерасад, ки давлат дар иҷрои вазифаҳои назоратии худ набояд дорои ҳуқуқи мудохилаи беасос ба фаъолияти хоҷагидорӣ бошад ва аз ин беш сирри тиҷоратӣ ё дигар иттилооти дастрасиаш маҳдуди консессиядорро ифшо намояд. Дар баробари ин, доираи татбиқи вазифаҳои назоратбарии давлатӣ, мавзӯ, тартиби ташкил ва татбиқи он, инчунин номгӯи ваколатҳои мақомоти назоратӣ бояд тавассути санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мушаххас карда шаванд.

3.2. Кафолати ҳуқуқҳо тибқи шартномаи консессионӣ

Масъалаҳои кафолати ҳуқуқ дар адабиёти ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари гуногун мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Дар маҷмӯъ таркиби сохтори кафолатҳои ҳуқуқӣ ва фарқи дақиқ байни ин муносибатҳо, ки дар робита бо онҳо сохта мешаванд, ба назар намерасад. Бо вучуди ин, аксари афкор бо хусусияти иҷтимоӣ, моддӣ ва мурофиавии кафолатҳои ҳуқуқӣ

тавсиф карда мешаванд. Пас, замоне кафолатҳои ҳуқуқӣ дар асоси моҳияти иҷтимоии онҳо, таҷассумгари ғояи амали мувофиқашудаи ҳуқуқҳо ва давлат баромад мекарданд, дар ҳоле ки баъзе шаклҳо, самтҳо ва вазифаҳои танзим ва фаъолияти давлатӣ-ҳуқуқӣ дар баробари ин ҳамчун механизми муҳофизатӣ барои дигарон ва баръакс хизмат мекунанд.¹⁹⁷ Вазифаи давлати муосир низ маҳз аз дуруст муайян кардани манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, ҷустуҷӯи масири муносиби ҳамгирии онҳо ва муайян намудани шартҳои муносиби ҳуқуқӣ ва кафолати татбиқшавӣ иборат мебошад¹⁹⁸.

Муҳтавои кафолатҳои ҳуқуқӣ, инчунин дорои воситаҳои махсуси ҳуқуқӣ ин роҳҳое мебошад, ки тавассути он дастгоҳи давлатӣ фаъолият карда, ҳокимияти давлатӣ амал мекунад ва татбиқ мегардад, ҳуқуқ ва озодиҳо ҳифз ва ҳимоя шуда, вайрон кардани онҳо пешгирӣ ва ҳуқуқҳои вайроншуда барқарор карда мешаванд¹⁹⁹.

Омӯзиши масъалаҳои умумии назариявии кафолат нишон медиҳанд, ки баъзе муаллифон онҳоро ба ҳуқуқӣ ва ғайриҳуқуқӣ ҷудо мекунанд²⁰⁰, дигарон бошанд, кафолатро ҳамчун иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ баррасӣ мекунанд²⁰¹. Мавқеи дуҷуми олимони бештар бо фаъолияти сармоягузори субъектҳои муносибати ҳуқуқии маданӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳо вобастагӣ дорад, ки бояд бо иродаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва албатта, ҳуқуқии кишвари қабулқунанда омезиш меёбад.

Бобоев У.Х. мувофиқи мақсад мешуморад, ки тибқи аломатҳои умумиэътирофшуда кафолатҳои ҳуқуқӣ танҳо ба он субъектоне дода шавад, ки дар фаъолияти судманди онҳо давлат манфиатдор мебошад. Муаллиф қайд менамояд, ки рисолати кафолатҳои ҳуқуқӣ ин фароҳам овардани шароити воқеие мебошад, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои худро ба манфиати худ ва дар доираи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ

---

¹⁹⁷Ниг.: Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М., 1990. – С. 60-61.

¹⁹⁸ Ниг.: Богатырева А.Г. Гармонизация частных и публичных интересов: Сборник научных статей. Серия Право России: новые подходы. Выпуск 2 / Под.ред. М.В. Немытиной, В.А. Хохлова, В.Д. Рузановой, А.А. Тарасова. – Саратов: Научная книга, 2005. – С. 62.

¹⁹⁹Ниг.: Баиева Н.А. Юридические гарантии российского социального государства: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2005. – С. 94.

²⁰⁰ Ниг.: Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М.: Норма-Инфра-М, 2001. – С. 534-535.

²⁰¹Ниг.: Менглиев Ш.М. Защита имущественных прав граждан. – Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 17.

истифода баранд ва дар ҳолати вайрон гардидани онҳо ба ҳимояи зарурӣ дастрасӣ дошта бошанд²⁰². Тавре дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ қайд карда шудааст, зери мафҳуми кафолат андозаҳои муайяне фаҳмида мешаванд, ки аз тарафи давлат муқаррар шуда, сармоягузorro аз вайронкуниҳои эҳтимолии ҳуқуқҳои ӯ ҳифз ва ҳимояи пурраи онҳоро дар ҳолатҳои вайронкунӣ, аз ҷумла таъмини субот дар қонунгузорӣ кафолат медиҳад²⁰³.

Братус С.Н. хусусияти ҳуқуқӣ ва моҳияти кафолатҳои ҳуқуқиро баррасӣ карда, қайд намуда буд, ки кафолатҳои ҳуқуқӣ ҳам дар ҳуди меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки ҳадафи онҳо танзим кардан тавассути муқаррар намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихои муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад ва ҳам дар он меъёрҳое, ки дар доираи онҳо воситаҳои ҳуқуқӣ ҳангоми вайрон кардани ин вазифаҳо амалӣ гардида, ҳамзамон ба воситаи маҷбуркунии давлатӣ татбиқи ҳуқуқи субъекти моддӣ ва иҷрои уҳдадории вайроншуда ва ё нав анҷом дода мешаванд, ба назар мерасад²⁰⁴.

Андешаи Воеводин Л.Д. ҷолиб мебошад, ки мутобиқи он кафолат купруки бозътимод мебошад, ки гузариши дахлдорро дар асоси мақоми ҳуқуқии шахсият аз умумӣ ба шахсӣ таъмин мекунад, аз ҷумла дар қонун таҳияшударо ба воқеият табдил медиҳад. Таъкид мешавад, ки зери мафҳуми кафолатҳо шарт ва воситаҳои таъмини шароити мусоиди татбиқкунандаи ҳифзи воқеӣ ва ҳамаҷонибаи ҳуқуқу озодиҳои ҳар як шахс фаҳмида мешавад. Ба гуфтаи муаллиф, зери мафҳуми «шартҳо» бояд ташкили вазъи мусоид барои истифодаи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ ва иҷрои вазифаҳо ва зери мафҳуми «воситаҳо» - дастгоҳи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракунии маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳуди шаҳрвандон дар мубориза барои амалӣ намудани ҳуқуқу озодиҳои асосӣ фаҳмида шаванд²⁰⁵.

Дар маънои васеъ зери мафҳуми “кафолат” низоми шартҳо, восита ва усулҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилӣ фаҳмида

---

²⁰²Бобоев У.Х. Ҳамон асар. – С. 119.

²⁰³Ниг.: Бозоров Р.Б. Гарантии защита прав человека-инвестора // Государство и право. – 2007. – №1. – С. 48.

²⁰⁴Ниг.: Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – М., 1978. – С. 91.

²⁰⁵ Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. – М., 1997. – С. 221-229.

мешавад, ки имконияти баробари шахсиятро барои амалӣ намудани ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои худ фароҳам меорад²⁰⁶.

Ҳамин тавр, табиати кафолатҳои ҳуқуқӣ аз рӯи меъёрҳои ҳуқуқ, восита ва усулҳои муайян, тадбирҳои масъулият ва муҳофизатӣ баррасӣ мешавад. Дар робита ба ин, ба андешаи мо мебояд ақидаеро, ки дар адабиёти ватании ҳуқуқӣ вомехӯрад, дастгирӣ намуд, ки тибқи он кафолатҳои ҳуқуқӣ асосан, тавассути тадбирҳои ҷавобгарӣ ва ҳифз баррасӣ мешаванд.

Вобаста ба ин, ақидаи Менглиев Ш.М. дар хусуси он ки кафолатҳои ҳуқуқӣ аз маҷмӯи меъёрҳои дар ҳуқуқ, озодӣ ва ҷавобгарии шахрвандон эълоншуда иборат буда, тартиби мавҷудияти онҳоро дар воситаҳои ҳуқуқӣ муайян сохта, татбиқ ва ҳифзи онҳоро таъмин, ҷавобгарии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони мансабдорро оид ба ҳифзи озодиҳои шахрвандон муайян ва усулҳои мушаххаси ҳифзро ба хоҳири барқарор кардани ҳуқуқҳои моликият ба воситаи татбиқи чораҳои ҷавобгарӣ ё ҳифз муқаррар месозад, асоснок мешуморем²⁰⁷.

Дарвоқеъ, ҳангоми эълон кардани ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорихо дар меъёрҳо имконияти татбиқи бомуваффақият ва ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва дар баробари ин, иҷрои одилонаи шартнома пайдо мешавад. Ба ибораи дигар, кафолатҳои ҳуқуқӣ, махсусан кафолат аз рӯи шартномаи консессия бояд на тасаввуротӣ, балки хусусияти воқеӣ на танҳо дар меъёрҳои ҳуқуқ, балки дар ҳуди ҳамон шартнома бошад. Аз рӯи моҳият ҳама гуна шартномаи музднок, чӣ тавре ки дар илми ҳуқуқ дуруст қайд карда шудааст, ба манфиатҳои молумулкӣ ва ё тадбирҳои хоҷагидорӣ соҳибкорон вобастагӣ дорад²⁰⁸, ки аз он метавонад консессиядор низ бархӯрдор бошад.

Суҳан дар бораи он аст, ки консессия яке аз шаклҳои мураккаби шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ махсуб меёбад, зеро он гузоштани сармояи назарраси бахши хусусӣ, инчунин уҳдадорихои консессиядорро

---

²⁰⁶Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. – Саратов, 1996. – С. 168.

²⁰⁷Ниг.: Менглиев Ш.М. Избранные труды по гражданскому праву. – Душанбе, 2011. – С. 280.

²⁰⁸ Ниг.: Рахимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. – Душанбе, 2007. – С. 73.

барои сохтмон, таҷдид, азнавтаҷҳизонии техникӣ ва идоракунии объекти дахлдори консессия дарбар мегирад. Нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳои давлат ва бахши хусусӣ омили муҳими самараноки дар амал татбиқи гардидани институти ҳуқуқии консессия мебошад ва дар ин занҷира кафолатҳои давлатии консессиядор нақши муҳим дошта, он ба рушди муносибатҳои консессионӣ мусоидат менамояд.

Ҳамзамон бо ин, зимни тавсифи кафолатҳои ҳуқуқӣ дар доираи шартномаи консессионӣ, баррасӣ намудани танҳо кафолати ҳуқуқӣ ва манфиатҳои қонунии яке аз тарафҳои шартнома масъаларо нопурра мегардонад. Чунки, ҳадафи ташкили кафолатҳои ҳуқуқӣ ин таъмини манфиатҳои мутақобилаи давлат ва сармоягузори хусусӣ дар амалисозии фаъолияти муштарак мебошад. Аз ин лиҳоз, дар санади қонунӣ ба таври мустақим муайян намудани кафолатҳои ҳуқуқ, махсусан барои консессиядор, ҳамчун омили мусбат дар роҳи рушди муносибатҳои консессионӣ баромад мекунад. Дар робита ба ин, мавқеи қонунгузории Россия ҷолиб арзёбӣ мегардад, ки мувофиқи он кафолатҳои ҳуқуқии консессиядор дар қонун муқаррар шудааст²⁰⁹.

Бо дарназардошти он ки ба имзорасонӣ ва татбиқи шартномаҳои консессионӣ, махсусан ба ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ дар соҳаҳои хусусияти иҷтимоидоштаи фаъолияти давлатӣ ва идоракунии самараноки молу мулки давлатӣ нигаронида шудааст, чунин мешуморем, ки нисбат ба консессиядор бояд номгӯи кафолатҳои дар қонунгузории сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршуда тавсеа гарданд. Аз ин рӯ, хусусияти хоси қонунгузории миллии консессия дар он аст, ки қонунгузор дар баробари салоҳияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ дар соҳаи танзими муносибатҳои консессионӣ кафолатҳоеро муқаррар мекунад, ки ба консессиядори пеш аз ҳама ба сифати сармоягузор баромадкунанда дахлдоранд.

---

²⁰⁹ Ҳамин тариқ кафолатҳои ҳуқуқи озодона амалӣ намудани фаъолияти консессионӣ дар доираи шартнома, кафолати баробарҳуқуқии консессиядорҳо ва кафолати ҳуқуқи консессиядор зимни тағйироти қонунгузории барои ӯ ногувор дар боби 2 Қонуни ФР «Дар бораи созишномаҳои консессионӣ» пешбинӣ гардидаанд // Система «Гарант». Энциклопедия российского законодательства. Специальный выпуск, апрель 2009. DVD-версия.

Ҳамин тавр, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 12 майи соли 2012 як қатор кафолатҳои ҳифзи сармоягузорӣ ва ҳуқуқҳои сармоягузoronро муқаррар менамояд. Аз ҷумла, кафолати баробарҳуқуқии сармоягузор, кафолатҳо ва тадбирҳои иловагии ҳимояи сармоягузoron, кафолати ҳуқуқи истифодаи даромадҳо, кафолати ҳуқуқҳои гузаронидани амалиёти асъорӣ, аз ҷумла мубодилаи озоди асъори миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дигар асъори мубодилашаванда, инчунин хариди асъори хориҷӣ барои пардохти амалиёти берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, кафолати иштироки сармоягузор дар хусусигардонии моликияти давлатӣ, ошкорбаёнӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ нисбат ба сармоягузoron ва дастрасӣ ба иттилооти марбут ба татбиқи фаъолияти сармоягузорӣ, кафолатҳои ҳуқуқҳои сармоягузор ҳангоми экспроприатсия, реквизиция ва ғайраҳо.

Илова бар ин, дар доираи талаботи Қонуни зикршуда ба даст овардани ҳуқуқи консессия яке аз шаклҳои амалӣ намудани сармоягузории хориҷӣ муайян гардидааст. Вале, набояд фаромӯш кард, ки амалӣ намудани ҳуқуқи консессия аз ҷониби шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ татбиқ мегардад ва дар моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» пешбинӣ шудааст, ки ҳуқуқҳои ба сармоягузoron пешниҳодшуда дар мавриди консессия тибқи шартномаи консессионӣ, ки дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» баста шудааст, амалӣ мегарданд.

Далелҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳангоми фаъолияти консессионӣ, тарафҳои шартнома ҳуқуқдоранд, аз кафолатҳои дар боло номбаршуда бо дарназардошти моҳияти консессия дар шакли классикии худ истифода намоянд. Таҳлилҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ нишон медиҳанд, ки қаблан дар Тоҷикистон муносибатҳои ҳуқуқии сармоягузорӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи инвеститсияҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» танзим карда мешуданд. Чунин ҳолат, дорои зарурати объективии худ буд, зеро давлат дар даврони аввали ба даст овардани истиқлоли худ барои ҷалби ҳар чӣ зиёдтари маҳз сармоягузории хориҷӣ ба

иқтисодиёти миллӣ ниёзи бештар дошт. Мутаносибан, ин санади меъёрии ҳуқуқӣ ба сармоягузори хориҷӣ имконият ва ҳуқуқҳои васеъ ва кафолатҳои зиёдро пешниҳод карда, бо ин роҳ сармоягузори ватаниро дар вазъи нобаробар мегузошт. Чунин ҳолат дар аксар давлатҳои пасошӯравӣ ба мушоҳида мерасид.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчунин қайд мегардад, ки ҳангоми қиёси шартҳои фаъолияти сармоягузори хориҷӣ ва ватанӣ таассуроти нобаробарии ҳуқуқӣ эҳсос мегардад ва сабабаш дар он зоҳир мегардад, ки дар асоси низоми ҳуқуқии қонунгузори миллӣ сармоягузори хориҷӣ ва ташкилоти тижоратӣ бо сармояи хориҷӣ назар ба субъектҳои ватанӣ аз кафолат ва имтиёзҳои иловагӣ бештар баҳравар мебошанд²¹⁰.

Бо вуҷуди ин, рушди минбаъдаи ҳаёти иқтисодии кишвар ва ислоҳоти дурнамо ҳамчун заминаҳои объективӣ водор намуданд, ки манбаъҳои нави сармоягузорӣ дар дохили кишвар ҷустуҷӯ гардад ва такмили қонунгузорӣ дар қаринаи мавқеи баробарии сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ амалӣ гардад. Мутаносибан, дар вазъияти кунунӣ, сармоягузори ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла дар доираи шартномаи консессионӣ дорои имконияти баробарии истифодабарӣ қариб аз ҳамаи ҳуқуқҳо, имтиёзҳо ва кафолатҳои аз тарафи қонунгузори миллӣ пешбинишуда мебошанд.

Тавре қайд гардид, тибқи моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ба консессиядор як қатор ҳуқуқҳо, аз ҷумла дар ҳудуди мавриди истифодааш сохтани биною иншоот, роҳҳои фаръӣ, роҳҳои васеи мошингард ва хатҳои алоқаи телеграфу телефон, ворид намудани тағйирот ба таркиби молу мулк, содир кардани маҳсулоти худ, бо тартиби судӣ шикоят кардан аз амалҳои ғайриқонунии мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор ва ғайра дода шудаанд.

Омӯзиши таҷрибаи беҳтарини консессия нишон медиҳад, ки имтиёз ва кафолатҳои бо қонун барои консессиядорон муқарраршуда, барои ҷалби сармоягузори чихати сармоягузори молиявӣ, техникӣ, технологӣ ва дигар воситаҳои худ дар беҳтар намудани молу мулки давлатӣ хизмат

---

²¹⁰ Ниг.: Платонов Н.Л. Законодательное регулирование иностранных инвестиций в экономику России // Гражданское право. – 2000. – №6. – С. 45.

мекунанд. Таҷрибаи миллии консессионӣ низ нишон медиҳад, ки сарфи назар аз набудани меъёрҳои ҳуқуқии дахлдор дар самти ба консессиядор пешниҳод кардани кафолатҳо, масъалаҳои ба ин монанд байни тарафҳои шартномаи консессионии басташуда танзим карда шуданд. Ҳамин тавр, дар асоси моддаи 4 Шартномаи системаи энергетикаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз номи худ ва ҳамаи мақомоти худ эътимод, кафолат ва уҳдадорихоро чиҳати дар асоси талаботи қонун имзо намудани шартнома, бартараф кардани тамоми ихтилофот, ки ба бастани шартнома монеа мешаванд, аз ҷумла қабули санадҳои дахлдор, набудани баҳсҳои судӣ ва ҳуқуқӣ нисбат ба дороиҳои консессионӣ, кафолати даҳолат накардани мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба фаъолияти консессиядор чиҳати гирифтани ҳуқуқи пурра ва истисноии сохтмони лоиҳа (объекти консессионӣ), идоракунии консессия ва иҷрои уҳдадорихои пешбиниамудаи шартномаи консессионӣ ва барои монеа нашудан ва ҳалалдор насохтани консессиядор дар татбиқи консессия медиҳад. Аз ин бармеояд, ки муқаррарот дар бораи кафолатҳои консессиядор дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ хеле масъалаи муҳим буда, набудани тафсири ҳуқуқии он дар қонун ҳамчун холигии ҷиддӣ дар қонунгузории миллии ҳисобида мешавад.

Таҳлили гузаронидашудаи кафолатҳои консессиядорон дар доираи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва танзими ҳуқуқҳои консессиядор нишон медиҳад, ки аксари ин ҳуқуқҳо бо кафолатҳои фаро гирифта шудаанд, ки ба консессиядорон мутобиқи меъёрҳои моддӣ ва мурофиавии қонунгузорӣ дода шудаанд. Ба фикри мо, кафолатҳои ҳуқуқии консессиядоронро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан зарур аст:

- 1) кафолатҳои моддӣ;
- 2) кафолатҳои, ки бо мақсади ҳифзи ҳуқуқҳои моликияти консессиядор муқаррар карда шудаанд (кафолатҳои мурофиавӣ);
- 3) кафолатҳои истисноии ҳуқуқӣ²¹¹.

---

²¹¹ Ниг.: Бобоев У.Х. Организационно-правовые формы совместной хозяйственной деятельности (международно-частноправовой аспект). – Душанбе, 2004. – С. 119.

Ба гурӯҳи якум он кафолати ҳуқуқҳоеро бояд дохил намуд, ки тибқи онҳо аз рӯи қоидаҳои умумии милликунонӣ, мусодира, реквизиатсияи молу мулки консессиядор, ки ба муассисаи консессионӣ гузошта шудааст, иҷозат дода намешавад ва шартҳои шартнома бошанд, бо тартиби яктарафа дар асоси ягон фармон ё санади мақоми давлатии ваколатдор тағйир дода намешавад.

Гурӯҳи дуюми кафолатҳо он кафолатҳоеро пешниҳод мекунад, ки мутобиқи он консессиядор ҳуқуқ дорад дар сурати иҷро накардани (ба таври зарурӣ иҷро накардани) уҳдадорӣ аз ҷониби контрагентҳо ба суд муроҷиат намояд. Дар маҷмӯъ ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст.

Ба гурӯҳи сеюми кафолатҳо масъалаҳо вобаста ба суботи қонунгузорӣ мансуб буда, моҳиятан дар ҳамаи кишварҳо амалӣ мегардад. Сухан на танҳо дар бораи нигоҳ доштани ҳолати мавҷудаи тарафҳои шартномаи консессионӣ меравад, ки тибқи он ба ягон шакли муносибати таъбизӣ роҳ дода намешавад, ҳамзамон, масъалаҳоеро фаро мегирад, ки ба қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии вазнинкунандаи ҳолати ҳуди субъектҳои консессия вобастаанд. Ба ҳамин монанд, таҷрибаи татбиқи меъёрҳои санадҳои байналмилалии хусусияти дуҷонибадошта, ки ба пешгирии андозбандии дукаратаи субъектҳои соҳибкорӣ равона шудаанд, фарқ мекунад. Бо вучуди ин ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» принципҳои мушаххасе муқаррар нагардидаанд, ки тибқи онҳо ва ҳангоми тағйир ёфтани қонунгузорӣ ҳимояи консессиядор пешбинӣ карда шавад. Дар ҳоле, ки конседент аз рӯи манфиатҳои оммавии худ ва бо истифода аз салоҳияти ҳукмфармоиаш метавонад қароре қабул намояд, ки дар оқибати татбиқ ҳолати консессиядорро вазнин менамояд. Дар асоси талаботи қонунгузори сармоягузорӣ метавон натиҷагирӣ намуд, ки дар сурати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба он ки боиси бадшавии шартҳои амалишавии фаъолияти сармоягузорӣ мегарданд, сармоягузороне, ки сармоягузори дарозмуҳлатро амалӣ мекунанд, дар давоми 10 сол аз рӯзи интишори расмии чунин тағйирот, барои интиҳоби

шароити мусоид ҳуқуқ доранд. Албатта, қонунгузор дар ин маврид он тағйиру иловаҳоеро ба қонунгузорӣ, ки ба масъалаҳои амнияти миллӣ, тандурустӣ, ҳифзи муҳити зист, одобу ахлоқ алоқаманд ҳастанд, истино менамояд (моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ»).

Бо вучуди ин, муҳлати муқарраршудаи 10 сола дар қонунгузори сармоягузорӣ ба моҳияти шартномаҳои консессионӣ ҷавобгӯ нест, зеро одатан чунин ҳамкори байни давлат ва бахши хусусӣ муҳлати тӯлонӣ, ҳатто чанд даҳсолаҳо ро фаро мегирад. Чунин андешарониҳо дар таҳқиқотҳои олимони Россия низ мушоҳида кардан мумкин аст. Барои мисол, Сосна С.А. пешниҳод намуд, ки дар сурати паҳншавии «тавзеҳоти бобой» ба консессиядорони хориҷӣ бояд амали он дар давоми на камтар аз 10 сол тамдид карда шавад²¹².

Беш аз ин, чӣ тавре ки таҷрибаи миллии консессионӣ нишон медиҳад, дар шартномаи консессионӣ пешбинӣ шудааст, ки ягон тағйирот дар қонунгузорӣ пас аз санаи ба имзо расонидани шартнома наметавонад ҳуқуқ ва уҳдадорихои конседент ва тарафҳои маблағгузorro тағйир диҳад.

Вобаста ба масъалаи милликунонӣ ва реквизиция қайд менамоем, ки он дар шароити ислоҳоти иқтисоди бозорӣ ва ҳолате, ки дар бозори истеҳсоли мол, хизматрасонӣ ва иҷрои корҳои субъектҳои муносибати консессионӣ фаъолият карда, сармояи худро ба ин ё он соҳаи фаъолияти иқтисодӣ гузоштаанд, дорои оқибатҳои манфӣ мебошад. Дар баробари ин, фаромӯш набояд кард, ки консессиядорон, аз ҷумла консессиядорони хориҷӣ ба муносибатҳои шартномавӣ дохил шуда, дар як вақт таҳти таъсири низоми миллӣ қарор мегиранд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ низ қайд шудааст, ки низоми миллӣ ба сармоягузори хориҷӣ шароити муайяни баробарро бо сармояҳои миллӣ кафолат медиҳад ва ҳамчун стандарти ҳадди ақали байналмилалӣ баромад мекунад.

Дар маҷмӯъ, кафолати ҳуқуқҳои консессиядор, аз ҷумла тибқи шартномаи консессионӣ дар меъёрҳои байналмилалӣ собит шуда, баъдан

---

²¹² Ниг.: Сосна С.А. Концессионное соглашение: теория и практика / С.А. Сосна. – М.: ООО «Нестор Академик Паблишерз», 2002. – С. 210-211.

дар қонунгузории дохилии ҳар як кишвар дарҷ мегардад. Ҳамин тавр, чанде пеш то қабули Кодекси намунавии маданияи давлатҳои аъзои ИДМ конвенсияи махсус дар самти ҳифзи ҳуқуқҳои сармоягузор қабул карда шуд. Меъёрҳои моддаи 9 Конвенсияи ИДМ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои сармоягузор» аз 28 март соли 1997²¹³, ҳифзи сармоягузорию аз милликунонӣ, реквизиция, инчунин қарорҳо ва амали (ё беамалии) мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдор, ки ҳуқуқҳои сармоягузоро вайрон мекунанд, кафолат медиҳад. Тибқи ҳамин меъёр, сармоягузори набояд милликунонӣ ва реквизиция шавад, ба истисноии ҳолатҳои, ки (офати табиӣ, садамаҳо, эпидемияҳо ва дигар ҳолатҳои хусусияти фавқулоддадошта) тибқи қонунгузории дохилии тарафҳои конвенсия пешбинӣ шудаанд ва ин тадбирҳо барои манфиатҳои ҷамъиятӣ андешида мешаванд, ки дар қонунҳои асосӣ (конститутсия)-и кишварҳои қабулкунанда пешбинӣ гардидаанд.

Қиҳати иҷрои ин муқаррарот ва талаботи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои пешбиникунандаи тартиби реквизиция (моддаи 312 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), мусодира (моддаи 313) ва милликунонӣ (моддаи 314) муқаррар карда шудааст. Бояд тазаққур дод, ки ин меъёрҳои Кодекси мазкур дорои хусусиятҳои хос буда, бо тартиби ҳатмӣ ва ҳолатҳои истисноӣ истифода бурда мешаванд.

Реквицияи молу мулкҳои консессиядор танҳо дар ҳолатҳои офати табиӣ, садама, эпидемия, эпизоотия ва ҳолатҳои дигари дорои хусусияти фавқулодда иҷозат дода мешавад. Дар ин маврид, молу мулк тибқи қарори мақомоти ваколатдори давлатӣ метавонад аз молик бо тартиб ва тибқи шартҳои муқаррарнамудаи қонун ба моликияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба манфиати ҷомеа гирифта шуда, ба молик арзиши молу мулк пардохт карда шавад.

Дар баъзе мавридҳо, ба хоҳири пешгирии оқибатҳои манфии имконпазир ҳангоми татбиқи экспертизаи объектҳо ва таъсири манфии

---

²¹³Ниг.: Международное право в документах. Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011. – С. 561.

онҳо ба саломатии инсон, захираҳои табиӣ, ҳифзи муҳити зист, бехатарии экологии ҷомеа, аз ҷумла пешгирии зарари расонидашуда аз ҷониби онҳо хангоми пешбурди фаъолияти маъмурӣ, иқтисодӣ, сармоягузорӣ ва дигар фаъолият тибқи қонунгузорӣ талабот оид ба экспертизаи давлатии экологии ҳатмӣ муқаррар карда шудааст.

Ҳамин тавр, мавриди арзёбии экспертизаи экологии давлатӣ лоиҳаҳои барномаю нақшаҳои, ки пешгӯӣ ва татбиқи онҳо ба истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд аст ва ё метавонанд ба муҳити зист таъсир расонанд, қарор мегиранд (моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи экологӣ»).

Мутобиқи моддаи 314 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи милликунонӣ аз моликияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба моликияти давлатӣ табдил додани молу мулк бо ҷуброни арзиши молу мулк ва дигар зиёне, ки вобаста ба милликунонӣ ба шахс расонида мешавад, иҷозат дода мешавад. Бинобар он ки милликунонӣ ҳамчун чораи истисноӣ баррасӣ мегардад ва қарор дар бораи он аз тарафи мақоми олии қонунбарори кишвар қабул мегардад, ин худ як навъ қафолат аст²¹⁴.

Тибқи қонунгузори Тоҷикистон пешбинӣ мегардад, ки мусодира ҳамчун асос барои қатъ гардидани ҳуқуқи моликият мебошад (қисми дуюми моддаи 306 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Мусодира ҳамчун чораи маҷбурӣ тибқи моддаи 313 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст. Қафолати ҳуқуқи консессиядор ба ҳолати умумии мусодираи молу мулк - танҳо дар асоси санади судӣ, ҳамчунин ҳолатҳои дахл дорад, ки агар молу мулк бо тартиби маъмурӣ (қисми 2, моддаи 313 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) мусодира карда шавад.

Бо вучуди ин, ба инобат гирифта мешавад, ки милликунонӣ ва реквизиция, ҳамчун чораи истисноӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои қонунгузори кишвари қабулқунанда татбиқ гардида, бе пардохти ҷуброни дахлдор ба сармоягузор аз ҷониби тарафҳои шартнома анҷом дода

---

²¹⁴ Ниг.: Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. – М.: БЕК, 1996. – С. 79.

намешавад. Ягона ҳолате, ки аз нуқтаи назари қонунгузор дур мондааст - қоидаҳое аст, ки тибқи он бояд танҳо зиён ба молу мулк ё фоидаи аздастрафта низ ҷуброн карда шавад, муайян нагардидааст.

Ба консессиядор, ҳамчунин ҳуқуқи ҷуброни зиёне, ки ба ӯ тавассути қабули қарорҳо ва амали (беамалии) мақомоти давлатӣ ё аз ҷониби шахсони мансабдор расонидашуда, ки ба қонунгузори кишвари қабулкунанда ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифат мекунад, кафолат дода мешавад.

Ҳамчун ҷузъи муҳими пешниҳоди кафолат ба консессиядорон - меъёри қонунгузорӣ дар бораи ҳалли баҳсҳо байни конседент ва консессиядор мебошад. Богуславский М.М. дуруст қайд мекунад, ки тарафҳо дар ҳама гуна муносибатҳои иқтисодӣ бояд эътимод дошта бошанд, ки онҳо дар ҳолати ба вучуд омадани баҳс барои ҳифзи манфиатҳои худ тавассути мақомоте, ки қобилияти баррасии чунин баҳсҳо доранд, имкон доранд²¹⁵.

Бояд қайд кард, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 назар ба қонуни соли 1997 қабулшуда ҳуқуқи конседентро бо тартиби яктарафа бекор кардани шартномаи консессионӣ пешбинӣ намекунад, ки воқеан ҳамчун кафолати махсуси ҳуқуқи консессиядор баромад мекунад. Бо вучуди ин, тартиби ҳалли баҳсҳо, ки байни конседент ва консессиядор дар доираи фаъолияти консессионӣ ба вучуд меояд, такмили минбаъдaro талаб мекунад.

Тафсири духӯраи муайян намудани тартиби баррасии баҳсҳо байни сармоягузор ва давлати қабулкунанда, ки дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дарҷ шудаанд, метавонад ба тафсири нодурусти меъёрҳои ҳуқуқ оварда расонад. Пас, дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» баҳсҳои сармоягузори байни иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ тибқи шартҳои дар шартнома пешбининамуда байни тарафҳо ҳал карда мешаванд. Дар сурати мавҷуд набудани чунин

---

²¹⁵ Ниг.: Богуславский М.М. Ҳамон асар. – С. 193.

шартномаҳо, баҳсҳои сармоягузори байни иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ то ҳадди имкон ба василаи мулоқоти тарафҳо ва дар сурати ғайриимкон будан, дар судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, судҳои ҳакамӣ, суди байналмилалӣ арбитражӣ ва арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ мутобиқи қонунгузори милли ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳал карда мешаванд. Моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 пешбинӣ менамояд, ки баҳсҳои байни консессиядор ва конседент дар асоси қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегардад, агар дар шартномаи консессионӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Дар ҳолати ҳал нашудани баҳсҳои тарафҳо ҳуқуқдоранд, ки бо тартиби пешбинишуда ба суд муроҷиат намоянд. Яъне, дар ин ҳолат ба таври қонунӣ ҳуқуқи тарафҳо ҷиҳати шикоят кардан ба арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ ва судҳои ҳакамӣ наомадааст. Аз ин рӯ, мавқеи қонунгузори сармоягузорӣ, ба фикри мо бештар бомуваффақият ва ҷавобгӯ ба талаботи воқеии тарафҳои шартномаи консессионӣ, алалхусус консессиядор оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ҳисобида мешавад. Ин мавқеъ, бо он асоснок карда мешавад, ки дар таҷрибаи консессионии милли тибқи шартномаи басташуда мурофияи ҳакамӣ баҳсҳои тибқи қоидаҳои арбитражи Палатаи байналмилалӣ савдо, ки қароргоҳи он дар Женева аст, пешбинӣ шудааст, дуҷум арбитажи байналмилалӣ тиҷоратӣ дорои таҷрибаи калони андӯхташуда буда, имкон дорад баҳсҳои мушкили давлатӣ-хусусиро дар сатҳи касбӣ мавриди баррасӣ қарор диҳад.

Бар замми ин, ба тасвиб расидани Конвенсия оид ба танзими баҳсҳои сармоягузорӣ байни давлатҳо ва шахсони ҳуқуқии давлатҳои дигар, ки аз талаботи кишварҳои музокирот оид ба дохил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумичаҳонӣ савдо (СУС) бармеояд, аз иродаи сиёсии давлат ҷиҳати ба баррасии Маркази байналмилалӣ ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ додани баҳсҳо ва ҳамчун имконоти нави ҳифзи ҳуқуқи моликияти сармоягузoron-консессиядoron далолат медиҳад.

Дар мавриди мақомоти консессионӣ, инчунин онҳое, ки ба сифати тарафҳои муносибатҳои консессионӣ баромад мекунанд, кафолатҳои ҳуқуқҳои онҳо дар асоси муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба таъмини ҳуқуқи фаъолияти онҳо нигаронида шудаанд, асос ёфтааст. Аз ҷумла, кафолатҳои алоҳидаи ҳуқуқҳои мақомоти консессионӣ дар моддаҳои 7 ва 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 муқаррар шудаанд.

Мақомоти консессионӣ, тарафҳои шартномаи консессионӣ дар шахсияти мақомоти идоракунии давлатӣ, мақомоти идоракунии ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо ҳуқуқ доранд натавонанд назорати риояи шартҳои шартномаи консессионӣ, балки мониторинги фаъолияти консессионии онҳоро амалӣ намоянд. Мақомоти идоракунии давлатӣ дар соҳаи дахлдори консессияҳо барои назорати фаъолияти корхонаҳои консессионӣ ваколатдоранд.

Ҳамин тавр, ҳангоми таҳлили масъалаи кафолати ҳуқуқҳо оид ба шартномаи консессионӣ метавон чунин хулоса намуд:

1) таҷрибаи консессионӣ нишон медиҳад, ки имтиёзҳо ва кафолатҳои ҳуқуқи консессиядорон, ки дар сатҳи қонун мустаҳкам шудаанд, ба ҳавасмандии бештари сармоягуздорон чиҳати сармоягузориҳои молиявӣ, техникӣ, технологӣ ва дигар воситаҳои худ ба беҳтар намудани молу мулкҳои давлатӣ хизмат мекунанд. Бо вучуди ин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 меъёрҳои ба таври пурра танзим намудани кафолатҳои консессиядорон вучуд надорад, ки метавонад барои иҷрои самараноки шартномаи консессионӣ монеа шуда, низоми ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳоро ноқомил гардонад;

2) дар асоси таҳлили боло метавон кафолатҳои ҳуқуқиро дар доираи шартномаи консессионӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

- а) кафолатҳои моддии ҳуқуқҳо;
- б) кафолатҳои муурофиавии ҳуқуқҳо;
- в) ҳуқуқҳои истисноӣ.

3) дар робита ба аҳамияти махсуси танзими масъалаҳои кафолатҳои ҳуқуқии консессиядорон дар қонунгузори милли ва дар маҷмуъ пешниҳод мешавад, ки ба қонунгузори милли махсус ба таври мушаххас кафолатҳои давлатии ҳифз ва таъмини молу мулки консессиядорон ва риояи ҳуқуқҳо ба моликият ва манфиатҳои қонунии онҳо ворид карда шавад. Бо ин мақсад ду усули ҳалли масъала пешниҳод мегардад:

а) дар боби алоҳидаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ба танзим даровардани кафолатҳои ҳуқуқӣ ва манфиатҳои қонунии консессиядор, ҳамзамон модда ба модда таҳия намудани номгӯи кафолатҳои ҳуқуқии зарурӣ барои татбиқи самаранок ва бемонеаи фаъолияти консессиядорон;

б) ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 илова кардани моддаи 18¹ бо ном ва мазмуни зерин:

«Моддаи 18¹. Кафолати ҳуқуқҳои консессиядор

1. Ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии консессиядор тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, кафолат дода мешавад.

2. Кафолатҳои бо қонунгузори сармоягузори пешбиниамуда метавонад ба субъектҳои, ки ба сифати консессиядор дар шартномаи консессионӣ баромад мекунанд, тавсеа гардад».

Дар асоси принципи баробарҳуқуқии консессиядорони ватанӣ ва хориҷӣ чунин навоарӣ бо иҷрои самараноки шартномаи консессионӣ бо мақсади таъмини ҳавасмандгардонӣ, азнавсозӣ ва фаъол намудани фаъолияти субъектҳои консессионӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои асосӣ ва манфиатҳои қонунии тарафҳои шартномаи консессионӣ равона мегардад;

4) танзими ҳуқуқии кафолатҳои ҳуқуқ ва манфиатҳои консессиядорон бояд тарзе ташаккул ёбанд, ки консессиядорони ватанӣ ва хориҷӣ барои истифодабарии тамоми ҳуқуқҳо, имтиёзҳо ва кафолатҳои бо қонунгузори дохилӣ пешбинишуда имкониятҳои баробари ҳуқуқиро дошта бошанд;

5) дар қонунгузорӣ дарҷ нагардидани принципи устувории шартҳои шартномаи консессионӣ метавонад боиси вайрон шудани ҳуқуқҳои консессиядорон гардад. Пешниҳод мегардад, ки тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” соли 2011 чунин принцип пешбинӣ карда шавад;

б) аз эътибор соқит донишони меъёри ҳуқуқие, ки тибқи он конседент ҳуқуқи бо тартиби яктарафа қатъ намудани шартномаи консессиониро дошт, ҳамчун кафолати махсуси ҳуқуқҳои консессиядор баромад мекунад. Бо вучуди ин, тартиби ҳалли баҳсҳое, ки байни конседент ва консессиядор дар доираи фаъолияти консессионӣ ба вучуд меояд, такмили минбаъдаро талаб мекунад. Бо дарназардошти ин, пешниҳод мешавад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” соли 2011 имконпазирии баррасии баҳсҳо байни конседент ва консессиядор дар суди ҳакамӣ ё арбитражи байналмилалӣ тижоратӣ мустаҳкам карда шавад. Чунин мавқеъ аввал бо мавҷуд будани таҷрибаи консессионии миллӣ асоснок карда шуда, зимнан имконпазирии баррасии баҳсҳо дар арбитражи байналмилалӣ тижоратӣ, ки дорои таҷрибаи ғании баррасии баҳсҳои соҳавӣ мебошад, метавонад ҳавасмандии сармоягузoronро ба эътимоди кафолатҳои ҳуқуқӣ ва зиёд намудани сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои консессионӣ ҳидоят намояд.

3.3 Ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ барои иҷро накардани уҳдадорихо

Бинобар хусусияти таркиби субъективии шартномаҳои консессионӣ, ки ба ҳайси яке аз тарафҳо ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқӣ баромад мекунад, баррасии масъалаҳои ҷавобгарии тарафҳо барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорихои шартномавӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Таҳлили назария нишон медиҳад, ки новобаста ба таълифи корҳои зиёди илмӣ мушкилоти ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳамчун яке аз масъалаҳои ҳалталаб ва муҳим дар илми ҳуқуқшиносӣ боқӣ мемонад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ – падидаи гуногунчанба, гуногунҷиҳат ва

бисёрҷонибаи ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳамчун кафили ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои оммавӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ баромад мекунад²¹⁶.

Ҷавобгарӣ ҳамчун категорияи мустақил аз нуқтаи назари фалсафӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ омӯхта мешавад. Назарияҳои илмии мавҷуда, аз ҷумла оид ба табиати ҳуқуқии ҷавобгарӣ, ба чунин хусусиятҳои он асос мегирад, ки бо низоми тадбирҳои маҷбурӣ, пешгирикунанда ё чораҳои муҳофизатӣ алоқаманданд. Ҷавобгарӣ бо мафҳумҳои маҷбуркунӣ, муҷозот ё маҳрум сохтан ҳамрадифанд, ки вайронкунанда ё шахсе, ки уҳдадорҳои худро иҷро накардааст, бояд тоқат кунад ва қонуну шартнома роиё намояд.

Дар назарияи ҳуқуқ, ҷавобгарӣ тавассути маҷмӯи зиёди хусусиятҳои ба ҳам муқобил баррасӣ карда мешавад. Аз як тараф ҷавобгарӣ ба сифати муҷозот барои ҳуқуқвайрокуни пешниҳод мешавад, вале ин ҷо низ на ҳар як чора ба сифати масъулият баромад мекунад, балки танҳо он ки барои субъекти ҳуқуқвайронкуни сарбории иловагӣ меорад (Иоффе О.С., Красавчиков О.А., Матвеев Г.К., Малейн С.Н. ва дигарон).

Нуқтаи назари Тархова В.А. фарқ дорад, ки тибқи он ҷавобгарӣ ҳамчун ташаббускорона иҷро намудани уҳдадорӣ, дарки як навъи қарз дар назди ҷомеа (давлат) ба назар мерасад.²¹⁷ Бино ба ақидаи дигар муаллифон, ҷавобгарӣ дар ҳуди шакли умумӣ ҳамчун низоми воситаҳои ҳуқуқӣ ва ба истилоҳ «вазифаи замми ҷавобгарӣ» ба назар мерасад, ки мутобиқи он метавон ба таври дақиқ андоза, муҳлат, хусусиятҳои натиҷаро ба даст оварда, босуръат ба самараи дилхоҳ расид²¹⁸.

Таҳлили ҳаматарафа нишон дод, ки намудҳои гуногуни ҷавобгарӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ баррасӣ мешаванд, аз ҷумла ҷавобгарии ахлоқӣ, сиёсӣ, оилавӣ, ҳуқуқӣ ва ғайраҳо дар якҷоягӣ аз ҷавобгарии иҷтимоӣ сарчашма мегиранд.

Рисолати ҷавобгарии ҳуқуқӣ бошад, баҳри таъмин намудани иҷрои вазифаҳое, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ва шартномавӣ мавҷуданд, зоҳир

---

²¹⁶ Ниг.: Романова В.В. Юридическая ответственность государства: дис. ... канд. юрид. наук. – Тольяти, 2007. – С. 12.

²¹⁷ Ниг.: Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов, 1973. – С. 3-25.

²¹⁸ Ниг.: Алексеев С.С. Теория права. – Москва, 1995. – С. 248.

меёбад. Бо таваҷҷуҳ ба мавқеи чунин олимон, аз қабили Байтин М.И., Лейст О.Э., Корнилов А.Р., ки онҳо зери мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ натиҷаи содиршавии ҳуқуқвайронкуниро зикр мекарданд, дигар олимон, махсусан Кудрявцев В.Н., Хачатуров Р.Л., Ягутин Р.Г. зери мафҳуми мазкур ягонагии диалектии мусбат ва манфӣи ҷанбаҳоро мефаҳмиданд²¹⁹.

Ҷанбаҳои манфӣ ва мусбати ҷавобгарии ҳуқуқиро баррасӣ намуда, Романов В.В. ба хулоса меояд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ мафҳуми ягона буда, дар худ ҷавобгариро барои рафтори оянда (ҷавобгарии мусбат) ва барои рафтори ғайриҳуқуқии гузашта (ҷавобгарии манфӣ) инъикос менамояд ва дар он имконияти татбиқи ҷанбаи манфӣ як навъ воситаи таъмини ҷанбаи мусбат мебошад²²⁰. Одатан ҷавобгарӣ ба сифати оқибати манфӣ барои шахси ҷавобгар пешниҳод карда мешавад.

Таҳлили қонунгузории миллӣ нишон медиҳад, ки ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, муқаррароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтавои онро пурратар намуд.

Масъалаи ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ ба таври алоҳида дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ мавриди баррасӣ қарор дода нашудааст. Бо вучуди ин, аксари ҷанбаҳои шартномавӣ-ҳуқуқии иҷрои ухдадорӣ дар боби 26, қисми якуми Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд.

Тибқи қисми 1, моддаи 356 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ухдадорӣ бояд ба таври матлуб мутобиқи шартҳои ухдадорӣ ва талаботи қонунгузорӣ иҷро карда шаванд ва ҳангоми набудани чунин шарту талабот мутобиқи одатҳои муомилоти корӣ (моддаи 5 ҳамин Кодекс) ё талаботи маъмулан пешниҳодшуда анҷом дода шаванд.

---

²¹⁹ Ниг.: Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух всков). – Саратов: СГАП, 2001. – С. 195; Корнилов А.Р. Правовые процедуры института юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 2000. – С. 7; Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. – М.: Наука, 1986. – С. 286; Хачатуров Р.Л., Ягутин Р.Г. Юридическая ответственность. – Тольяти: Изд-во МАБиБД, 1995. – С. 51-58.

²²⁰ Ниг.: Романова В.В. Юридическая ответственность государства: дис. ... канд. юрид. наук. – Тольяти, 2007. – С. 19.

Қонунгузор натавҳо меъёро муқаррар намуд, ки тибқи он уҳдадорихо бояд ба таври матлуб иҷро карда шаванд, балки тартиб, талабот ва шартҳои иҷрои уҳдадорихоро мушаххас намуд, ки аксари онҳо ба шартномаҳои консессионӣ марбут мебошанд. Тарафҳои шартномаи консессионӣ дорой ҳуқуқ ва уҳдадорихо буда, дар сурати иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорихои худ дорой масъулият мебошанд.

Моддаи 1173 Кодекси маданӣ бошад, ба таври мушаххас пешбинӣ менамояд, ки тарафҳои шартномаи консессионӣ барои иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадорихои вобаста ба шартномаи консессионӣ ҷавобгарии молумулкӣ доранд. Бар замми ин, қисми 2 моддаи мазкур муқаррар менамояд, ки ҷуброни зиён ва пардохти ноустуворона ба ҳеч ваҷҳ тарафҳоро аз иҷрои уҳдадорӣ дар шакли асл озод намекунад.

Шарти муҳим ҳангоми пайдо шудани ҷавобгарӣ, аз ҷумла дар ташкили муносибатҳои консессионӣ, асосҳои ҳуқуқии ҷавобгарӣ буда, вобаста ба тарафҳои шартномаи консессионӣ он дар асоси қонун ва ҳуди шартнома пайдо мешавад.

Ба мо миқёси дуҷум зарур мебошад, зеро тарафҳо аз шартнома ҳамчун воситаи танзими муносибатҳо истифода бурда, имкони пурраи дар он муайян намудани тамоми шартҳои ҷавобгарӣ, ба монанди пардохти ҷарима ва ҷуброни зарарро доранд.

Ҳамин тавр, дар ин ҳолат вайрон кардани шартнома ҳамчун асоси умумии тибқи моддаи 7.4.1. Принципиҳои “УНИДРУА” ба ҷавобгарӣ дар шакли зарар ҷалб намудан, хизмат мекунад²²¹.

Дарвоқеъ, ба муҳтавои шартномаи консессионӣ ворид намудани муқаррарот дар бораи ҷавобгарӣ барои пешгирии натавҳо камбудии қарздор, балки ҳамчун асоси қонунӣ барои татбиқи ҷавобгарӣ аз ҷониби қарздиҳанда (кредитор) мусоидат мекунад. Қарздори ноқом уҳдадор мешавад, тибқи шартҳои шартнома на ба таври худкор пас аз вайрон кардани шартнома, балки дар мавриди мавҷуд будани ҷунин шартҳо ба

---

²²¹ Ниг.: Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА / Под ред. А.С. Комарова. – М., 1996. – С. 272.

монанди далели вайрон кардани шартнома, зарар ва алоқамандии байни онҳо ҷавобгар бошад. Аз ин рӯ, дар бисёр ҳолат ҳамчун асоси ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ рафтори ғайриқонунӣ, алоқаи сабабӣ, гуноҳ ва бегуноҳӣ эътироф шудаанд. Бе тафсилоти ҷузъии асосҳои ҳуқуқӣ, қайд бояд кард, ки баъзеи онҳо аҳамият ва мубрамият пайдо карда, боқимонда бо андозаи такмили таъминоти меъёрию ҳуқуқии муносибатҳои консессионӣ маънои худро гум мекунанд. Бо вучуди ин, мушкилоти ҷавобгарӣ аз рӯи нуқтаи назари мазкур ҳалношуда боқӣ мемонад.

Дар муносибатҳои консессионӣ дарк кардани тафовути байни озодие, ки қонунгузор таъмин кардааст ва озодие, ки аз моҳияти шартнома бармеояд, муҳим аст. Аз рӯи қоидаи умумӣ, уҳдадорихои тарафҳои шартнома, ки дар санадҳои қонунгузорӣ ва дар шартнома муқаррар карда шудаанд, бояд дар асоси принципҳои баробарии тарафҳо, ҷавобгарии онҳо аз рӯи уҳдадорихои қабулгардида ва шартҳои устувори шартнома дар давоми тамоми муҳлати амали шартнома иҷро карда шаванд²²². Тамоми шартномаҳо танҳо барои иҷро гардидан ба имзо мерасанд ва иҷрои онҳо шартҳои асосии шартнома мебошад. Зимнан, тарафҳои шартномаи консессионӣ низ бояд ба таври матлуб уҳдадорихои худро иҷро намоянд.

Бояд қайд кард, ки он уҳдадорихои консессиядор, ки ба иҷрои дурусти онҳо равона шудаанд ва ҳамзамон, ҷавобгарии онҳо барои ба таври дахлдор иҷро накардани шартномаи консессионӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 ба таври кофӣ ба танзим дароварда нашудаанд.

Яке аз мушкилот, ин бекор кардани шартномаи консессионӣ, ки ҳам бо иродаи тарафҳо ва ҳам бо сабабҳои берун аз иродаи онҳо ба амал меояд, ба ҳисоб меравад. Чунки ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ дар чунин ҳолатҳо аз байн меравад. Озодкунӣ аз ҷавобгарӣ, ки бо сабаби қувваи рафънопазир маҳдуд мегардад, дар ташаккули муносибатҳои консессионӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

---

²²² Ниг.: Попов А.И. Ҳамон асар. – С. 90.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» ҷавобгарии тарафҳо оид ба иҷро накардани уҳдадорихо шартҳои муҳими шартномаи консессионӣ мебошад ва муқаррароти мазкур ба он ишора мекунад, ки ҳамаи ҷанбаҳои ҷавобгарӣ барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорихо, инчунин оқибатҳои он бо тартиби ҳатмӣ бояд бо таъя ба муқаррароти асосии Қонун тавассути меъёрҳои шартнома танзим карда шаванд. Риоя накардани шартҳои асосии шартнома боиси аз даст додани эътибори шартномаи басташуда мегардад. Чунин мавқеи қонунӣ, ба фикри мо асоснок ҳисобида мешавад. Дар баробари ин, аз тарафи қонунгузор пурра ё қисман гузашт кардани ҳуқуқи уҳдадорихо консессиядор ба шахсони сеюм пешбинӣ шудааст. Дар чунин гузариш шарҳи қонунгузорӣ вобаста ба масъалаҳои ҷавобгарии тарафҳои сеюм вучуд надорад. Фикр мекунем, ки ҳангоми қисман гузаштани ҳуқуқ ва уҳдадорихо консессиядор ба шахсони сеюм, консессиядор барои иҷрои уҳдадорихо шартномаи консессионӣ дар назди конседент пурра ҷавобгар аст.

Сосна С.А. инчунин боварӣ дорад, ки дар доираи шартномаи консессионӣ ба консессиядор ҳуқуқ дода шавад, ки амалиномаи фаъолияти шартномавии худро тавассути ҳама гуна воситаҳои қонунӣ мутобиқи шартҳои шартнома ба роҳ монад. Бо вучуди ин, консессиядор набояд уҳдадорӣ ва ҷавобгарии худро дар назди конседент бо шахси дигар тақсим кунад, яъне ӯ ягона тарафи ҷавобгар дар шартнома боқӣ мемонад²²³.

Яке аз уҳдадорихо консессиядор дар доираи талаботи моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 риояи шартҳои шартномаи консессионӣ, инчунин иҷрои фаъолияти хоҷагидорӣ бо риояи қатъии қонун ва шартномаи консессионӣ мебошад. Тибқи меъёри мазкур консессиядор вазифадор аст, ки баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳиро мутобиқи тартибе, ки дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, амалӣ намояд. Консессиядор вазифадор аст, ба мақомоти

---

²²³ Сосна С.Н. Ҳамон асар. – С. 234.

консессионӣ молу мулк ва объектҳоеро, ки ба ӯ дар асоси шартнома супорида шудаанд, баргардонад ва молу мулки худро пас аз санаи қатъ гардидани шартномаи консессионӣ ва ё бекор кардани он ихтиёрдорӣ кунад ва вазифаҳои дигари пешбиниамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро иҷро намояд.

Дар ин ҷо каме дар хусуси уҳдадорӣҳои консессиядор, ки иҷро накардани онҳо боиси ҷавобгарӣ мегардад, андешаронӣ мекунем. Яке аз шарти муҳим, ки ба консессиядор дахл менамояд риоя кардани шартномаи консессионӣ мебошад. Риояи шартномаи консессионӣ маҷмӯи тадбирҳо дар бар мегирад, ки дар раванди иҷрои шартнома аз ҷониби тарафҳо заруранд. Андозаи ҳуқуқи тарафҳо ва шартҳои шартнома мумкин аст тағйир ёбад, вале талаботи асосии истифодаи объекти консессионӣ, шакли шартнома, уҳдадорӣҳои пардохт, талаботи экологӣ, пешбурди бехатарии кор ва ҳифзи захираҳои маъданӣ бетағйир боқӣ мемонад.

Дигар шарти муҳими шартномаи консессионӣ, ки аз консессиядор талаб карда мешавад, иҷрои ғайриқонунии ҳоҷагидорӣ тибқи риояи қатъии қонун мебошад. Ба консессиядор ҳуқуқи истифодаи муваққатии чунин объектҳо, ба монанди молу мулк, қитъаи замин, захираҳои зеризаминӣ, инчунин дигар захираҳои табиӣ дода мешавад ва консессиядор вазифадор мебошад, ки дар асоси шартнома маблағи истифодаи чунин объектҳо пардохт намояд. Чун анъана, объектҳои консессионӣ дар давраи татбиқи шартномаи консессионӣ истифодабарии эҳтиёткорона ва мақсаднокро тақозо менамоянд. Вобаста ба муҳлати консессия, тарафҳои шартнома ин объектҳо сармоягузори мекунанд ва консессиядор вазифадор аст талаботи санадҳои соҳавии меъёрии ҳуқуқиро ҷиддӣ риоя кунад.

Ҷавобгарии давлат дар назди консессиядор дорои хусусияти ҷавобии молумулкӣ мебошад. Ҳамчун қоида, зарари моддӣ ва дигар хароҷоте, ки ба консессиядор бо сабаби қабули қарорҳои ғайриқонунӣ, амалҳои (беамалии) мақомоти давлатӣ расонида шудааст, ҷуброн карда мешаванд. Айнан, бо чунин тарз консессиядор дар назди давлат ҷавобгар мебошад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд карда шудааст, ки дар шартномаи

консессионӣ ухдадориҳои дучонибаи байни давлат ва консессиядор оид ба ҷавобгарии молумулкӣ вучуд доранд²²⁴.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҷавобгарӣ падидаи ҳуқуқие мебошад, ки ҳам ба ҳуқуқи хусусӣ ва ҳам ба ҳуқуқи оммавӣ маълум аст²²⁵. Дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқии давлат барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани ухдадориҳо мо дар рисолаи илмии мазкур таваҷҷуҳи худро ба ҷавобгарии давлат дар муносибатҳои ҳуқуқи хусусӣ равона месозем. Чунки ба масъулияти давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ байналмилалии оммавӣ машғул аст²²⁶.

Тавре ки маълум аст, қонунгузориҳои маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироки давлатро дар муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ ба танзим дароварда, принсипи баробарии ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқиро бо дигар иштирокчиёни муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дастгирӣ мекунад. Аз ин бармеояд, ки мақоми давлат дар муносибатҳои хусусию ҳуқуқӣ баробар бо контрагентҳо гузошта мешавад. Ҳамин тавр, амалан баробар кардани мақоми ҳуқуқии давлат ба шахсони ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки ҷавобгарии онҳо низ маҳдуд карда шавад.

Мебояд таваҷҷуҳро ба он раван кард, ки мутобиқи шакли классикии консессионии ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ, аз номи давлат ҳамчун тарафи шартномаи консессионӣ - мақомоти ваколатдор баромад мекунанд, ки шахсони ҳуқуқӣ-оммавӣ мебошанд. Аз ин рӯ, таносуби байни ҷавобгарии ҳуқуқии давлат ва ҷавобгарии ҳуқуқии мақомоти давлатӣ нисбат ба консессиядор аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Мутобиқи моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012, №828 зери мафҳуми мақомоти идоракунии давлатӣ - мақомоти давлатие фаҳмида мешаванд, ки вазифаҳои идоракунии умумиро дар соҳаи муайяни фаъолият тибқи принципҳои идоракунӣ амалӣ мекунанд. Мутаносибан, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, шакли ташкилии

---

²²⁴ Сосна С.Н. Ҳамон асар. – С. 78.

²²⁵ Ниг.: Бобров Р.Л. Основные проблемы теории международного права. – М.: Международ. Отношения. 1968. – С. 264.

²²⁶ Ниг.: Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. – М.: Наука, 1975. – С. 5.

амалӣ намудани идоракунии давлатӣ мебошад, ки дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, амал менамояд.

Дар хусуси муайян кардани мақоми ҳокимияти давлатӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ нуқтаҳои назари гуногун мавҷуданд. Нуқтаи назари аз ҳама ҷолиб, ба андешаи мо ақидаи муайянкунандаи мақоми ҳокимияти давлатӣ ҳамчун қонунан асосноккардашуда, қисми ташкилӣ ва иқтисодии механизми давлатии иборат аз хизматчиёни давлатии дорои салоҳияти давлатӣ-ҳокимиятӣ ва дигар захираҳои моддӣ барои дар доираи салоҳияти худ иҷро кардани вазифаҳо ва функцияҳои муайяни давлат мебошад²²⁷. Аз мафҳуми мазкур хусусиятҳои хоси зерини мақомоти ҳокимияти давлатӣ бармеоянд:

- тартиби ташаккули мақомоти давлатӣ натиҷаи тартиби ҳуқуқӣ мебошад, ки аз тарафи давлат муайян ва амалӣ гардида, онҳо дар асоси ҳуқуқӣ ташкил карда мешаванд;

- мақомоти давлатӣ қисми муайяни ташкилию иқтисодии механизми давлатиро ташкил медиҳанд;

- онҳо аз хизматчиёни давлатӣ иборат буда, дар доираи ваколати муайян ба онҳо салоҳият ҷудо карда шуда, вазифаҳои давлатро дар соҳаҳои алоҳида иҷро мекунанд.

Маҳз тавассути мақомоти ҳокимияти давлатӣ, дар маҷмӯъ функцияҳо ва вазифаҳои давлат ҳалли худро ёфта, иродаи давлат аз ҷониби мақомот ва мансабдорони он ифода карда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки дар доираи муайяннамудаи қонун, мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз номи давлат дар муносибатҳои хусусӣ баромад карда, мутаносибан давлат ба онҳо ҳуқуқи дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ иштирок карданро дода, ихтиёран иродаи сиёсӣ ва ҳуқуқии худро доир ба масъулият доштан барои амал ё беамалии онҳо нишон медиҳад.

Тавре аз муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум мегардад, ба сифати конседент аз номи давлат ҳукумат ё мақомоти

---

²²⁷ Ниг.: Теория государства и права. Курс лекции / Под.ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2 изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – С. 99.

ичроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баромад мекунад, ки ваколатҳои худро тавассути мақомоти дахлдори давлатӣ амалӣ месозанд. Қисмати мантиқӣ дар ин вазъият он мебошад, ки консессиядор дар муносибати ҳуқуқии консессионӣ иштирок карда, боварӣ ҳосил мекунад, ки ӯ аз рӯи ухдадорихои худ дар назди давлат, новобаста ба он ки кадом мақоми ваколатдори давлатӣ шартнома ро ба имзо расонад, ҷавобгар мебошад. Мутаносибан, консессиядор ба инобат мегирад, ки давлат бо вай дар муносибатҳои ҳуқуқии хусусӣ иштирок карда, то андозае аз масъуният ва дахлнопазирии худ даст мекашад ва барои амал ё беамалии мақомоти дахлдори давлатӣ ҷавобгариро ба зимма дорад.

Новобаста ба он ки чунин муқаррарот расман дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дарҷ нашудааст, муҳтавои шартномаи консессионии системаи энергетикӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба сифати ухдадории давлат иҷрои амалҳои муайянро аз ҷониби мақомоти давлатӣ пешбинӣ менамояд, ки ба зудтар додани объекти консессия ба моликият ва истифодаи консессиядор, инчунин аз байн бурдани ҳар гуна монеаҳои эҳтимолӣ барои идоракунии самараноки дороиҳои консессионӣ ва иҷрои дурусти ухдадорихои худ аз ҷониби консессиядор равона шудааст. Бо дарназардошти ин ва назарияи умумиэътирофшуда дар бораи мафҳуми таҳаюлии давлат метавон ба хулосае омад, ки сарфи назар аз мақомоти давлатӣ, ки шартномаи консессиониро ба имзо расонидааст, конседент ҳамеша Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, ки аз масъулияти шартномавии пурраи давлат дар назди консессиядор далолат мекунад.

Ҳолати он ки давлат зимни ворид шудан ба муносибатҳои консессионӣ бо мақсади ба даст овардани фоида амал менамояд, дар асоси қонун асоснок карда мешавад. Мутаносибан, давлат ҳангоми бастанӣ шартномаи консессионӣ ва дар ҳоли доштани мақсадҳои тиҷоратӣ ё қонунгардонидани манфиатҳои оммавӣ, ба истилоҳе ба шахси ҳуқуқӣ баробар мешавад ва ҳеҷ шарт нест, ки аз дахлнопазирии судӣ ва масъуният, масъулияти таъмини пешакии даъво ва ё маҷбуран иҷро кардани қарор

истифода барод. Зимни иштирок дар муносибатҳои консессионӣ давлат бояд қоидаҳои муқаррарнамудаи худро риоя намояд ва аз истифодаи имтиёзҳои ҳокимиятӣ дар худсарона тағйир додани меъёрҳои қонунгузори консессионӣ бояд маҳдуд бошад²²⁸.

Ғайр аз ин, вайрон кардани ҳуқуқ ё иҷро накардани уҳдадориҳо дар доираи шартномаи консессионӣ, андешидани тадбирҳо оид ба ҷавобгарии молумулкиро дар назар дорад, зеро дар муносибатҳои мадании дохилидавлатӣ шахсони ҳуқуқии оммавӣ аз масъулияти судӣ маҳрум мебошанд²²⁹.

Таҳлили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 шаҳодат медиҳад, ки дар он ба таври мустақим дар бораи радкунии давлат аз ҷавобгарии худ нисбат ба консессиядор қайд нагардидааст. Бо вучуди ин, моддаи 23 Шартномаи консессионии системаи энергетикӣи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон пурра ба масъалаи даст кашидан аз масъулият бахшида шудааст. Тибқи он тарафҳои шартнома розӣ мешаванд, ки ба имзо расонидан, супоридан ва иҷрои шартномаи мазкур амали оммавӣ ё давлатӣ набуда, моҳияти хусусӣ ва тижоратиро дорад. Ҳамин тавр, тарафҳо дар масъалаи ҳади иҷозатдодаи қонун розӣ мешаванд, аз ҳама гуна ҳуқуқи масъулият даст кашанд, ки дар ихтиёрдоранд ё метавонанд дар оянда ба даст оранд²³⁰. Тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, таҷрибаи миллии бастанӣ шартномаҳои консессионӣ муқарраротеро талаб мекунад, ки рад кардани давлат аз масъулияти худро пешбинӣ менамояд, ки метавонад ба рушди минбаъдаи муносибатҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат кунад.

Натиҷаи тадқиқот оид ба ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ зимни иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ имконият медиҳад, ки чунин хулосаҳо барорем:

²²⁸ Ниг.: Попов А.И Ҳамон асар. – С. 78.

²²⁹ Ниг.: Ким В.Д. Государства как субъект права собственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2005. – С. 45.

²³⁰ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июни соли 2002, №251. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: АДЛИЯ: Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Намуди 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2022. - 1 диски опт. электронӣ. (CD-ROM). (санаи муроҷиат: 17.12.2021).

1) Масъалаи ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессионӣ ба таври алоҳида дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ баррасӣ нагардида, инчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 пурра ба танзим дароварда нашудааст. Бо вучуди ин, меъёрҳои Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамоянд, ки аксар ҷанбаҳои иҷроӣ шартномавӣ-ҳуқуқие, ки аз иҷроӣ ухдадорихои қонунгузори маданияи бармеоянд ва махсусан иҷроӣ дахлдори ухдадориро мутобиқи шарту талаботи қонун, шартнома ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ ва ғайра пешбинӣ менамояд, метавонанд ба шартномаҳои консессионӣ тавсеа гарданд;

2) Тарафҳои шартномаи консессионӣ, ки дорои ҳуқуқ ва ухдадорихо мебошанд, дар ҳолати иҷро накардан ё нодуруст иҷро гардидани ухдадорихои худ, ки аз қонун ва шартнома бармеоянд, пурра ҷавобгарӣ доранд. Мавқеи қонунгузорӣ оид ба мансуб донишҷӯи ҷавобгарии тарафҳо барои иҷро накардани ухдадорихои худ ҳамчун шартҳои муҳими шартномаи консессионӣ, ба назари мо асоснок буда, сари вақт дар муқаррароти Кодекси маданияи ворид шудаанд;

3) Ба ақидаи мо, ҳангоми дар доираи талаботи қонунгузорӣ ва шартҳои шартнома пурра ё қисман гузашт намудани ҳуқуқҳои худ ба шахсони сеюм, консессиядор барои иҷроӣ саривақтӣ ва босифати ухдадорихо дар доираи шартномаи консессионӣ худаш дар назди конседент ҷавобгарии пурра дорад;

4) Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироки давлатро дар муносибатҳои хусусӣ ба танзим дароварда, принципи баробарии созишҳои оммавӣ-ҳуқуқиро бо дигар иштирокчиёни муносибатҳои маданияи-ҳуқуқӣ дастгирӣ мекунад. Ҷавобгарии ҳуқуқии давлат ва ҷавобгарии ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатиро дар назди консессиядор таносуб карда, метавон ба хулосае омад, ки новобаста ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки шартномаи консессиониро ба имзо расонидааст, конседент ҳамеша Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз ҷавобгарии пурраи шартномавӣ доштани давлат дар назди консессиядор далолат мекунад;

5) Давлат зимни ворид шудан ба муносибатҳои консессионӣ бо мақсади ба даст овардани фоида ё қонунгардонидани манфиатҳои оммавӣ, воқеан ба шахси ҳуқуқӣ баробар мешавад. Аз ин рӯ, масъалаҳои то ҳол ба таври қонунӣ ҳалношуда вобаста ба рад кардани ҷавобгарии худ аз тарафи давлат тибқи шартномаи консессионӣ мубрам мегарданд. Новобаста ба он ки ҳолати мазкур дар доираи муқаррароти қонун танзими ҳуқуқии худро пайдо накардаанд, таҷрибаи миллии консессионӣ, аз ҷумла моддаи 23 Шартномаи консессияи системаи энергетикаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон пурра ба масоили даст кашидан аз масъулияти давлат бахшида шудааст. Баррасии масъалаҳои ҳуқуқии даст кашидани давлат-консидент аз масъулияти судӣ, масъулияти пешакии таъмини даъво, инчунин аз маҷбуран иҷро намудани қарор метавонад омили муҳими рушди муносибатҳои ҳуқуқии консессионӣ дар Тоҷикистон гардад.

ХУЛОСА

Дар асоси таҳлили гузаронидашудаи шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муайян кардани дурнамои минбаъдаи рушди он метавон хулосаҳои зеринро баровард:

1. То ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти ҳамаҷониба ва бунёдии масъалаҳои ҳуқуқии механизми консессионии ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ оид ба идоракунии самараноки моликияти давлатӣ гузаронида нашудааст.

Қобили зикр аст, ки тавсеаи бомароми шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар шароити муосир шаҳодати дар ҷумҳурии мо ташаккул ёфтани як мавқеи мустаҳками сиёсӣ ва концептуалӣ дар мавриди дарки аҳамияти чунин ҳамкориҳо буда, барои амалигардонии лоиҳаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ барои давлат муҳим ва аз лиҳози иқтисодӣ барои бахши тиҷорат манфиатовар заминагузор мегардад.

Ҳамзамон бо ин, таҷрибаи давлатҳои пешрафта гувоҳи он аст, ки ҳамгироии давлат ва бахши хусусӣ дар доираи шарикии давлативу хусусӣ ба ҷалби мақсадноку босамари сармояи хусусӣ хос буда, метавонад ба сифати василаи манфиатбахши истифодаи оқилонаи моликияти давлатӣ, инчунин роҳ надодан ба истифодаи ғайрмақсадноки маблағҳои буҷети давлатӣ баромад намояд.

Дар раванди таҳлилу ҷамъбасти асосҳои назариявии рушди муносибатҳои консессионӣ, заминаҳои таърихӣ пайдоиш ва тавсеаи консессия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушаххас гардида, афзалиятҳо ва танзими ҳуқуқии муносибатҳои консессионӣ муайян карда шуданд ва пешниҳод гардидааст, ки амалигардонии фаъолу босурати концепсияи ҳамкориҳои мутақобилан судманди давлат ва бахши хусусӣ, ки ҷолибияти худро дар соҳаҳои гуногуни фаъолият собит кардааст, идома дода шавад.

Тадқиқот нишон дод, ки заминаи объективии ба вучуд омадани заминаҳои таърихӣ объективонаи рушди консессия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хусусиятҳои зерин алоқаманд мебошанд:

а) ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва гузариши иқтисодиёт ба шакли бозории хочагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

б) барасмиятдарории шаклҳои нави ҳуқуқии шарикии давлативу хусусӣ, баҳогузории самаранокӣ ва зарурати рушди минбаъдаи он;

в) мавҷудияти захираҳои табиӣ дар қаламрави мамлакат ва дурнамои чалби сармояи хориҷӣ бо мақсади коркарди минбаъдаи онҳо;

г) истифодаи оқилонаи захираҳои обии дар кишвар мавҷудбуда бо мақсади баланд бардоштани иқтидори энергетикӣ, ки ба ҳалли мушкилоти норасоии нерӯи барқ дар асоси консессия, хусусан дар фасли зимистон равона шудааст.

Вале, новобаста аз мавҷудияти имкониятҳои ояндадор, таҷрибаи миллии консессионӣ тавассути баимзорасонии шартномаҳои дахлдор рушди босуръат надошт, ки сабабҳои онро метавон чунин шарҳ дод:

а) ҳодисаҳои марбут ба ҷанги таҳмилии шахрвандӣ, ки ба имиджи давлат таъсиргузор буда, боварии сармоягузори хориҷиро барои анҷоми фаъолияти сармоягузорӣ дар кишвари мо ба таври ҷиддӣ коҳиш дод;

б) кӯшишҳои аввалини таҷрибаи дар амал татбиқшудаи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ, ки баҳогузории тавакалҳо ва таҳлили самаранокиро тақозо менамояд;

в) ба мушоҳида расидани дигар монеаҳо дар сатҳи қонунгузорӣ ва мушкилоти татбиқи шартномаҳои консессионӣ ва ғайра.

Биноан, кӯшишҳои то ин замон барои бастании шартномаҳои консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷомёфта аз лиҳози ҷолибияти иқтисодӣ ва манфиатнокӣ воқеан муваффақ арзёбӣ мегарданд.

2. Таҳқиқот исбот намуд, ки эҳёи ҳавасмандии ҷамъиятию давлатӣ дар масъалаҳои консессионӣ, ки дар солҳои 90-уми асри XX оғоз гардид, ба он мусоидат намуд, ки давлат дар баробари хусусигардонӣ роҳи усулҳои самарабахши идоракунии ва истифодаи молу мулки худро дарёфт намояд. Ин дар навбати худ ба вусъат ёфтани шарикии давлат ва бахши хусусӣ тавассути бастании шартномаҳои консессионӣ замина гузошта, боиси тавсеаи сармоягузори ширкатҳои хусусӣ ба соҳаҳои гуногуни

иктисодиёти миллӣ, беҳбудии инфрасохтор ва рушди иқтисодии кишвар гардид. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо» ҳамчун санади асосии танзимкунандаи фаъолият дар соҳаи концессия баромад карда, тартиби амалигардонии онро дар қаламрави кишвар муайян менамояд. Ин қонун заминаи ҳуқуқиро барои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои муҳиму стратегии иқтисодиёт муқаррар намуда, ба бахши хусусӣ имкон медиҳад, ки барои истифодаи иншооти инфрасохторӣ бо шартҳои муайян ҳуқуқ пайдо намоянд. Татбиқи имкониятҳои дастрас бо истифода аз муқаррароти санади мазкур ба рушди инфрасохтор, ҷалби технологияҳои нав, муносибгардонӣ ва таъмини самаранокии фаъолияти корхонаҳои давлатӣ ва тижоратӣ мусоидат намуда, ҷиҳати танзими пурраи ҳуқуқӣ дар соҳаи концессия якҷанд санадҳои зерқонунӣ қабул гардиданд.

Дар идомаи такмили қонунгузори соҳавӣ ва бо дарназардошти мушкилоте, ки зимни амалияи концессионии кишвар муайян гардида буданд, соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо» дар таҳрири нав қабул гардида, то дараҷае ба талаботи замони муосир мувофиқ гардонида шуд. Вале, идомаи ислоҳоти қонунгузорӣ дар ин самт то ҳанӯз амри ногузир ҳисобида мешавад.

Асосҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои концессиониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози даврони соҳибистиклолӣ то имрӯз метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

- ба гурӯҳи якум (умумӣ) - Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 13), Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», кодексҳои замин, об, ҳаво, андоз ва санадҳои қонунгузориро дар соҳаи сармоягузорӣ метавон дохил намуд;

- ба гурӯҳи дуюм (махсус) дар навбати аввал Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо» соли 2011 ва як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати кишвар, ки барои татбиқи Қонуни мазкур қабул гардидаанд, инчунин Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мегарданд.

Ташаккули қонунгузории консессионии махсус дар танзими муносибатҳои давлат ва бахши хусусӣ муҳим буда, такмил ва ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ сохтани он ба тавсеаи босуръати фаъолияти консессионӣ ва дар маҷмуъ рушди мутаассили соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Таҳқиқот ба хулосаи воқеие меоранд, ки новобаста ба имконияти ҳуқуқии бастанӣ шартномаҳои консессионӣ нисбат ба қитъаҳои замин, захираҳои табиӣ, об ва ҳаво меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи масъалаҳои консессия дар санадҳои қонунгузории соҳаҳои болозикршуда ё вучуд надоранд ва ё ба таври ҷиддӣ такмилталаб мебошанд. Бахусус, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ нишон дод, ки ҳуҷҷатгузории меъёрию ҳуқуқии соҳаи баррасишаванда бо зиёдшавии монеаҳо ва мавҷуд будани холигиҳои ҷузъӣ ва муҳолифати дохилинизомӣ, назариявӣ ва ҳуқуқӣ вобаста аст.

3. Муаллиф ақидаи қаблан баёншударо вобаста ба мазмуну мундариҷаи васеъ доштани мафҳуми “консессия” нисбат ба мафҳуми “шартномаи консессионӣ” дастгирӣ мекунад. Бо мақсади таъмин намудани уҳдадорҳои консессиядор ҷиҳати беҳсозии объекти консессионӣ ва танзими ҳуқуқи консессиядор ба объекти навтаъсис, ки ба моликияти конседент мегузарад, пешниҳод мегардад, ки мафҳуми “консессия” дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 такмил дода шавад.

Хусусиятҳои хоси консессия дар Тоҷикистон инҳо ба шумор мераванд:

1) муносибати консессионӣ бо шартнома ба расмӣ дароварда мешаванд;

2) молу мулк ва иншоот барои истифодаи муваққатӣ ва бо шартҳои муайян ба консессиядор супорида шуда, бо сипарӣ шудани муҳлати муқарраргардида консессиядор вазифадор аст, ки онро ба конседент баргардонад;

3) қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи консессиядорро ба моликияти нави аз ҳисоби консессиядор таъсисёфта ва натиҷаҳои

моликияти зеҳнӣ, ки дар раванди татбиқи лоиҳаи консессионӣ ба даст омадаанд, танзим накардааст;

4) мутобиқи шартномаи консессионӣ ҳуқуқ ба амалӣ намудани фаъолияти инҳисории давлатӣ метавонад ба консессия дода шавад ва ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолият бо истифодаи молу мулки давлатӣ ҳамчун объекти мустақили консессия баромад мекунад.

4. Ба сифати тарафҳои шартномаи консессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон консендент ва консессиядор баромад мекунанд. Зимнан, новобаста ба он ки кадом мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои бастанӣ шартномаи консессионӣ аз ҷониби давлат ваколатдор мешавад, он ҳамеша аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, ки дар хусуси ҷавобгарии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди консессиядор шаҳодат медиҳад. Мавқеи қонунгузор ҷиҳати манъи ба сифати консессиядор баромад кардани ташкилоту муассисаҳои давлатӣ, асоснок ҳисобида мешавад. Вале, пешниҳод мегардад, ки имконияти якҷо ба сифати консендент баромад кардани якҷанд мақомоти манфиатдори давлатӣ фароҳам оварда шавад.

Пешниҳод мегардад, ки ба сифати консессиядор на ҳамаи шахсони воқеӣ, балки танҳо онҳое муқаррар карда шаванд, ки дорои мақоми соҳибкори инфиродӣ бошанд. Инчунин зарур аст, ки тибқи Қонуни соҳавӣ ба он субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, ки дар асоси шартномаи фаъолияти якҷоя амал менамоянд, имконияти қонунии консессиядор будан дода шавад. Дар иртибот ба ин, тақлиф дорем, ки мафҳуми консессиядор дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«**консессиядор** - соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, ба истиснои муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои тижоратӣ, ки дар доираи шартномаи фаъолияти якҷоя (ширкати оддӣ) амал карда, дорои ҳуқуқи консессионӣ тибқи шартномаи консессионӣ мебошанд;».

Мутамарказонидани масъалаҳои ба консессия додани моликияти давлатӣ дар салоҳияти мақоми ваколатдори давлатӣ мақсаднок дониста мешавад. Роҳандозии он чунин имкониятҳоро метавонад фароҳам оварад:

1) дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ таҳлили мунтазам ва мониторинги доимии вазъи истифодаи молу мулки давлатӣ гузаронида шавад;

2) дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ соҳаҳои фаъолияте, ки ба сармоягузори хусусӣ, махсусан дар шакли консессия эҳтиёҷ доранд, муайян карда шавад;

3) дар натиҷаи таҳлилҳо лоиҳаҳои консессионии барои иқтисодиёт ҷолиб сари вақт таҳия ва барои ба консессия супоридан пешниҳод карда шаванд;

4) мушкилоти соҳаи консессияи милли сари вақт ошкор ва баҳри бартараф намудани онҳо пешниҳодҳои таъсирбахш манзур гарданд.

5. Муаллиф дар асоси таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки беҳтарин роҳи ташаккули муносибатҳои консессионӣ ин дар асоси озмуни кушода ва бо риояи қатъии принципи шаффофият интихоб намудани консессиядор мебошад, ки дар навбати худ дар қонунгузори Тоҷикистон инъикос ёфтаанд. Риояи қатъии принципи интихоби озмуниро дастгирӣ менамоем, зеро чунин равиш аввал, барои боз ҳам самарабахш идора намудани молу мулки давлатӣ мусоидат мекунад, дуюм, он аз талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои байналмилалӣ ҳангоми интихоби консессиядор бармеояд. Бо дарназардошти он ки бе усули озмун ба консессия супоридани объектҳо танҳо дар ҳолатҳои таъмини амнияти давлат, манфиати мудофиавии давлат ё замоне, ки барои иштирок дар озмун танҳо як дархост ворид шудааст, имконпазир мебошад, пешниҳод мегардад, ки бо санади алоҳидаи меъёрии ҳуқуқӣ номгӯи объектҳо дар соҳаи мудофиа ва тартиботи ҳуқуқии давлат тасдиқ гардад ва ё меъёрҳои дақиқ, ки тавассути он метавон ҳолати ба вучудомадаро ҳамчун таъсиркунанда ба амнияти давлат ё қобилияти мудофиавии он баҳогузорӣ мекунанд, мушаххас карда шаванд.

Бо мақсади рушди қонунгузории миллии консессионӣ, муаллиф мувофиқи мақсад медонад, ки шартномаҳои намунавии консессионӣ дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт бо дарназардошти талаботи моддаи 489 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул шаванд, ки метавонад ба таври назаррас ба таъмини суръати гуфтушунид бо консессиядорони эҳтимолӣ мусоидат намуда, муҳлати таҳияи шартномаҳои консессиониро тезонанд. Дар навбати худ, муҳтавои чунин шартномаҳои намунавӣ бояд хусусияти тавсиявӣ дошта бошанд.

Бо мақсади такмили минбаъдаи қонунгузорӣ диссертант пешниҳод менамояд, ки қисми якуми моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«1. Додани объектҳо ба консессия дар асоси озмунҳои кушода ва пӯшида амалӣ мегардад, ки тартиб ва шартҳои гузаронидани он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад.».

Мутаносибан қисми сеюми ҳамин модда бо мазмуни мазкур ифода карда шавад:

«3. Гузаронидани озмун бо шакли пӯшида дар мавриде иҷозат дода мешавад, ки маълумот дар бораи объекти шартномаи консессионӣ сирри давлатиро ташкил диҳад ё шартномаи консессионӣ вобаста ба объекте ба имзо расад, ки аҳамияти муҳими стратегӣ дорад.».

Дар ин сурат, ба ақидаи муаллиф, зарурати муайян кардани номгӯи молу мулки давлатии дорои аҳамияти стратегӣ ба вучуд меояд.

6. Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки новобаста ба баъзе монандиҳои шартномаи консессионӣ бо шартномаҳои иҷора, шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон, консессияҳои тиҷоратӣ ва ғайра, табиати ҳуқуқӣ ва моҳияти шартномаи консессионӣ дар хусуси мустақилияти ин таркиби шартномавӣ шаҳодат медиҳад. Хусусияти фарқкунандаи шартномаи консессионӣ аз шартномаи иҷора аз рӯи таркиби субъект, мавзӯи шартнома, усули интихоби контрагент, талабот ҷиҳати озод кардани объекти консессия аз ҳуқуқҳои шахсони сеюм, имконнопазирии гузаштани ҳуқуқи моликияти консессиядор ба объекти шартномаи консессионӣ,

тавсеаи ҳатмии ҳуқуқи моликияти конседент ба объектҳои аз ҳисоби консессиядор сохташуда дар давраи фаъолияти консессионӣ ва ғайра мебошад. Инчунин, фарқияти мушаххаси илмию ҳуқуқии шартномаи консессионӣ аз шартномаи консессияи тиҷоратӣ ва шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон оварда шудаанд. Вале, бо дарназардошти мавҷудияти танзими қонунӣ ва имконпазирии ба консессия додани канданиҳои ғоиданок, ба инобат гирифтани лаҳзаҳои зиёди ба ҳам монанди онҳо, муаллиф кӯшиши муайян кардани созишномаи тақсимои маҳсулотро ҳамчун гуногуннамудии шартномаҳои консессионӣ анҷом дода, якҷоя баррасӣ кардани онҳоро дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии минбаъда ба мақсад мувофиқ медонад.

7. Муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 вобаста ба андозаи ваколат ва уҳдадорихои конседент аз нигоҳи танзими ҳуқуқӣ маҳдуд буда, ҳамзамон номгӯи ҳуқуқ ва уҳдадорихои консессиядорро кушода мегузорад, ки аз озодӣ ва имкониятҳои васеи тарафҳои шартнома ҷиҳати мустақилона муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихои худ шаҳодат медиҳад. Мавқеи мазкур як навъ мутобиқати ҳамоҳангшударо, аз ҷумла бо муқаррароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маҷмӯъ принципи зеринро таҳким мебахшад, ба миён меорад. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам таҷрибаи консессионӣ нишон медиҳад, ки номгӯи асосии ваколат ва уҳдадорихои тарафҳои шартнома, дар ҳуди шартномаи консессионӣ муқаррар шудааст. Гузашта аз ин, ҳангоми ба консессия супоридани объект, конседент бояд барои нигоҳдорӣ, истифодаи давомнок ва мақсадноки объект эътимод дошта бошад, зеро дар мавриди нобудшавии тасодуфӣ ва ё тасодуфан вайрон кардани молу мулк консессиядор ҷавобгар мебошад. Аз ин рӯ, диссертант зарур мешуморад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” доираи уҳдадорихои консессиядор вобаста ба андешидани маҷмӯи ҷорабиниҳо оид ба такмил ва азнавсозии объекти консессионӣ, уҳдадорӣи ҳифзи молу мулк ва таъмини фаъолияти бетанаффус дар тамоми давраи амали шартнома, дар ҳолати хуб нигоҳ

доштани объект ва масъулият барои хатари тасодуфан нобуд шудан ва ё тасодуфан вайрон шудани объекти концессионӣ, инчунин ба шахсони бо қонун муайянгардидаи аҳоли пешниҳод намудани имтиёз, аз ҷумла вобаста ба пардохти молҳо, хизматрасониҳо ва корҳо пурра карда шаванд.

Зикр бояд намуд, ки ваколатҳои ҳукумат, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти концессионӣ, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд, асосан барои ҳалли масъалаҳои ташкилӣ дар соҳаи концессия равона мегарданд. Аз ин рӯ, мувофиқи мақсад шуморида шудааст, ки дар қонунгузорӣ салоҳияти мақомоти номбаршуда на дар соҳаи муносибатҳои концессионӣ, балки дар соҳаи концессия муайян карда шавад. Ҳамчунин, пешниҳод мешавад, ки дар қонун мутаносибан ҳуқуқ ва вазифаҳои конседент ҳамчун тарафи шартномаи концессионӣ дар алоҳидагӣ аз ваколатҳои мақомоти концессионӣ дар татбиқи концессия мушаххас гарданд.

Муқаррароти Шартномаи концессионии системаи энергетикии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ки ба концессиядор ҳуқуқи бегона кардани дороии концессиониро медиҳад, беасос буда, метавонад ба минбаъд пурра бегона кардани объектҳои концессионӣ оварда расонад ва самаранокии истифодаи молу мулки давлатиро дар асоси супоридани он ба концессия назар ба хусусигардонии минбаъдаи чунин иншоот зери шубҳа гузорад.

Ҳамзамон, пешниҳод мешавад, ки танзими масъалаҳои ҳаммаблағгузории давлатии лоиҳаҳои концессионӣ, ки метавонад сарбории молиявии концессиядорро сабук карда, раванди мавриди истифода қарор додани объектро суръат бахшанд, мавриди баррасӣ қарор гирад. Ин иқдом ба конседент имконият медиҳад, ки дар оянда то андозае барои танзими нарх таъсиррасон ва ба ин васила таъмини манфиати иҷтимоӣ ва давлатии ҷомеа ро назорат барад.

8. Диссертант ба хулосае меояд, ки имтиёз ва кафолатҳои маҳз дар сатҳи қонун барои концессиядорон пешбинишаванда, барои ҳавасмандии аз ин зиёдтари сармоягузoron ҷиҳати сармоягузории молиявӣ, техникӣ,

технологӣ ва дигар воситаҳояшон ба беҳтарнамоии молу мулки давлатӣ хизмат мекунад. Бо вучуди ин, дар қонунгузории миллии соҳавӣ танзими пурра ва фарогири ҳуқуқии кафолатҳои консессиядорон вучуд надошта, он метавонад дар раванди татбиқи босамари шартномаҳои консессионӣ монеа шуда, низоми ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳоро ноқомил гардонад.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки кафолатҳои давлатии нигоҳ доштани молу мулки консессиядор ва таъмини риояи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва манфиатҳои қонунии онҳо таҳким дода шуда, барои баррасӣ ду роҳи ҳалли масъала манзур мегардад. Дар боби алоҳидаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” соли 2011 ба танзим даровардани кафолатҳои ҳуқуқӣ ва манфиатҳои қонунии консессиядор, ҳамзамон модда ба модда таҳия намудани номгӯи кафолатҳои ҳуқуқии зарурӣ барои татбиқи самаранок ва бемонеаи фаъолияти консессиядорон ё ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 илова кардани моддаи нави 18¹ бо ном ва мазмуни зерин:

«Моддаи 18¹. Кафолати ҳуқуқҳои консессиядор

1. Ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии консессиядор тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, кафолат дода мешаванд.

2. Кафолатҳои бо қонунгузории сармоягузорӣ пешбинишуда метавонад ба субъектҳои, ки ба сифати консессиядор дар шартномаи консессионӣ баромад мекунанд, тавсеа гардад.».

Муаллиф эътимод дорад, ки роҳандозии принципи баробарҳуқуқии консессиядорони ватанӣ ва хориҷӣ ба иҷрои самараноки шартномаи консессионӣ бо мақсади таъмини ҳавасмандгардонӣ, азнавсозӣ ва фаъол намудани фаъолияти субъектҳои консессионӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои асосӣ ва манфиатҳои қонунии тарафҳои шартномаи консессионӣ мусоидат мекунад. Пешниҳод гардидааст, то муҳлате, ки дар доираи он сармоягузор-консессиядор ҳуқуқи интиҳоб намудани шароити мусоидро барои худ

зимни тағйири қонунгузорӣ дорад, аз 10 сол зиёд муқаррар карда шавад. Ба ақидаи муаллиф, бекор кардани меъёри дахлдоре, ки ҳуқуқи конседентро бо тартиби яктарафа бекор кардани шартномаи консессионӣ пешбинӣ мекард, ҳамчун кафолати махсуси ҳуқуқҳои консессиядор баромад мекунад. Бо вучуди ин, пешниҳод мешавад, ки тартиби ҳалли баҳсҳое, ки байни конседент ва консессиядор дар доираи фаъолияти консессионӣ ба вучуд меояд, такмил дода шавад. Бо дарназардошти ин, пешниҳод мешавад, ки дар қонун баҳсҳои консессионӣ дар суди ҳакамӣ ё арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ баррасӣ карда шаванд. Диссертант мавқеи худро сараввал бо мавҷуд будани амалияи консессионии миллӣ асоснок карда, дуюм, бо обрӯю нуфузи арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ, ки дар доираи таҷрибаи андӯхтаи худ метавонад баррасии касбии баҳсҳои консессиониро амалӣ намояд, асоснок намудааст;

9. Диссертант баррасии масъалаи ҷавобгарии тарафҳои шартномаи консессиониро барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ, бо дарназардошти хусусияти таркиби субъективии ин гуна шартнома махсусан мубрам арзёбӣ менамояд. Ишора мешавад, ки масъалаи ҷавобгарии тарафҳо тибқи шартномаи консессионӣ, дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ ба таври алоҳида баррасӣ нагардидааст ва мутаносибан дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 низ пурра танзими ҳуқуқии худро пайдо накардааст. Бо вучуди ин, бо дарназардошти хусусиятҳои хоси табиати ҳуқуқии шартномаҳои консессионӣ муқаррароти қонунгузории маданӣ, аз ҷумла иҷрои матлуби уҳдадориҳо тибқи шартҳо ва талаботи қонун, шартномаҳо, дигар санадҳои ҳуқуқӣ ба шартномаи консессионӣ тавсеа мегардад. Ҳамин тавр, қонунгузории маданӣ меъёреро таҳия намуд, ки тибқи он уҳдадориҳо, аз ҷумла шартномаҳои консессионӣ бояд бо тартиби муайян иҷро карда шаванд. Тарафҳои шартномаи консессионӣ дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳо мебошанд ва дар сурати иҷро накардан ё ба таври матлуб иҷро накардани уҳдадориҳо ҷавобгар мебошанд. Ҳангоми бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ пурра ё қисман ба шахсони сеюм гузашт кардани ҳуқуқу

ухдадориҳои консессиядор, охирин оид ба ухдадориҳои шартнома худаш дар назди конседент пурра ҷавобгарӣ дорад.

Муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011, ки ҷавобгарии тарафхоро барои иҷро накардани ухдадориҳо ҳамчун шарти муҳими шартномаи консессионӣ вобаста меонад, бори дигар дар бораи хусусияти маданӣ-ҳуқуқии чунин шартнома далолат мекунад. Метавон ба хулосае омад, ки ҳамаи ҷанбаҳои ҷавобгарӣ барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани ухдадориҳо, инчунин оқибатҳои он бо тартиби ҳатмӣ бояд тавассути меъёрҳои шартнома танзим карда шаванд. Чунин мавқеъ, ба фикри мо асоснок ҳисобида мешавад.

Масъалаҳои ҷавобгарии тарафхоро аз рӯи шартномаи консессионӣ баррасӣ карда, мақоми баробари давлат дар муносибатҳои хусусӣ бо дигар субъектҳои муносибати ҳуқуқи маданӣ муайян карда мешавад. Бо дарназардошти доктринаи мавҷуда ва бо мақсади рушди минбаъдаи таҷрибаи консессионии миллӣ даст кашидани давлат аз масъулияти худ зимни иҷрои шартномаи консессионӣ ба рушди соҳа мусоидат менамояд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Аз натиҷаи таҳқиқоти мазкур чиҳати такмили қонунгузориюи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи консессия пешниҳод мегардад:

1. Бо мақсади таъмин намудани уҳдадорихоюи консессиядор чиҳати беҳсозии объекти консессионӣ ва танзими ҳуқуқи консессиядор ба объекти нафтаъсис, ки ба моликияти конседант мегузарад, пешниҳод мегардад, ки мафҳуми “консессия” дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар таҳрири зерин ифода шавад:

“**консессия** (ичозат, гузашт кардан) - (минбаъд - консессия) дар асоси шартномаи консессионӣ ва бо мақсади беҳтарсозӣ ва таъмини истифодаи босамар ба соҳибият ва истифодабарии муваққатӣ додани моликияти давлатӣ, замин бо ҳуқуқи истихроҷи канданиҳои фойданок, об ва фазои ҳаво, олами набототу ҳайвонот ва дигар захираҳои табиӣ, ки қонунгузориюи Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, инчунин ҳуқуқи аз ҳисоби консессиядор сохтани иншооти нав ва супоридани минбаъдаи он ба давлат бо шарт ба консессиядор мондани ҳуқуқи соҳибият ва истифодабарӣ мебошад;”.

2. Пешниҳод мегардад, ки мафҳуми консессиядор дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«**консессиядор** - соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, ба истиснои муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои тижоратие, ки дар доираи шартномаи фаъолияти якҷоя (ширкати оддӣ) амал карда, дорои ҳуқуқи консессионӣ тибқи шартномаи консессионӣ мебошанд;».

3. Бо мақсади кушодани мафҳуми «пардохти консессионӣ» ба моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” қисми ҳафтум бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«**пардохти консессионӣ** – пардохте, ки аз тарафи консессиядор ба конседант дар давоми давраи истифодаи объекти шартномаи консессионӣ

дар шакли маблағи муайян ё фоизи муайяни маҳсулот ё даромад ё дигар намудҳо, ки аз ҷониби тарафҳо дар доираи шартнома муқаррар карда шудаанд, пардохт карда мешавад».

4. Бо мақсади мушаххас кардани ҳолатҳои бе усули озмун ба консессия супоридани объектҳо пешниҳод мегардад, ки бо санади алоҳидаи меъёрии ҳуқуқӣ номгӯи объектҳо дар соҳаи мудофия ва тартиботи ҳуқуқии давлат тасдиқ гардад ва ё меъёрҳои дақиқ, ки тавассути он метавон ҳолати ба вучудомадаро ҳамчун таъсиркунанда ба амнияти давлат ё қобилияти мудофиявии он баҳогузорӣ мекунанд, мушаххас карда шаванд.

5. Шартномаҳои намунавии консессионии дорой хусусияти тавсиявӣ дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт бо дарназардошти талаботи моддаи 489 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул шаванд, ки метавонад ба таври назаррас ба суръати гуфтушунид бо консессиядорони эҳтимоли мусоидат намуда, муҳлати таҳияи шартномаҳои консессиониро тезонанд.

6. Бо мақсади танзими масъалаҳои вобаста ба натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ, ки дар раванди татбиқи лоиҳаи консессионӣ ба даст омадаанд, ба моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» қисми сеюм бо мазмуни зайл илова ворид карда шавад:

«3. Натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ, ки аз тарафи консессиядор дар давраи татбиқи шартномаи консессионӣ ба даст омадаанд, моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Консессиядор ҳуқуқи доштан ва истифода бурдани натиҷаҳои моликияти зеҳниро дар давоми муҳлати амали шартномаи консессионӣ дорад, агар тартиби дигаре тибқи шартномаи консессионӣ пешбинӣ нашуда бошад».

7. Қисми якуми моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«1. Додани объектҳо ба консессия дар асоси озмунҳои кушода ва пӯшида амалӣ мегардад, ки тартиб ва шартҳои гузаронидани он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад». Мутаносибан қисми сеюми ҳамин модда бо мазмуни мазкур ифода карда шавад:

«3. Гузаронидани озмун бо шакли пӯшида дар мавриде ичозат дода мешавад, ки маълумот дар бораи объекти шартномаи консессионӣ сирри давлатиро ташкил диҳад ё шартномаи консессионӣ вобаста ба объекте ба имзо расад, ки аҳамияти муҳими стратегӣ дорад».

Дар ин сурат, зарурати муайян кардани номгӯи молу мулки давлатии дорои аҳамияти стратегӣ ба вучуд меояд.

8. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз соли 2011, моддаи 10¹ дар таҳрири зерин илова карда шавад:

«Моддаи 10¹. Талабот ба молу мулке, ки ба консессия дода мешавад.

1. Молу мулке, ки ба консессия дода мешавад, бояд ба талаботи зерин мутобиқ бошад:

- дар моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад;

- аз ҳуқуқҳои тарафи сеюм озод бошад (набояд ба ичора, гарав супорида шуда бошад ва бо дигар маҳдудиятҳо вобаста бошад).

2. Дар натиҷаи ба имзо расонидан ва иҷрои шартномаи консессионӣ набояд таъиноти мақсадноки молу мулки ғайриманқуле, ки ба консессия дода мешавад тағйир ёбад.».

9. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” доираи ухдадорҳои консессиядор вобаста ба андешидани маҷмӯи чорабиниҳо оид ба такмил ва азнавсозии объекти консессионӣ, ухдадории ҳифзи молу мулк, таъмини фаъолияти бетанаффус дар тамоми давраи амали шартнома, инчунин ба шахсони бо қонун муайянгардидаи аҳоли пешниҳод намудани имтиёзҳои дахлдор пурра карда шаванд.

10. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” ваколатҳои ҳукумат, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти консессионӣ на дар соҳаи муносибатҳои консессионӣ, балки дар соҳаи консессия муайян карда шаванд. Ҳамчунин, пешниҳод мешавад, ки дар қонун мутаносибан ҳуқуқ ва вазифаҳои конседент ҳамчун тарафи шартномаи консессионӣ дар алоҳидагӣ аз ваколатҳои мақомоти консессионӣ дар татбиқи консессия мушаххас гарданд.

11. Ба моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” қисми 3 бо мазмуни зайл илова карда шавад:

«3. Дар сурате, ки агар консессиядор ширкати саҳомӣ бошад ва саҳмдорон дар бораи азнавташкилкунӣ қарор қабул кунанд, гузариши ҳуқуқ ва уҳдадориҳо бо шартӣ мутобиқати шахси ҳуқуқии азнавташкилшуда ё дар натиҷаи азнавташкилдихӣ пайдошуда ба талаботҳое, ки бо қарор дар бораи бастанӣ шартномаи консессионӣ муқаррар гардида буд, амалӣ карда мешавад.»

12. Бо мақсади баргараф намудани амалҳои гуногуни беасос, хусусан, ҳолатҳои беадолатонаи азнавташкилдихӣ, пешниҳод карда мешавад, ки ба моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» қисми 4 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«4. Гузариши ҳуқуқ ва уҳдадориҳои консессиядор, ки шахси ҳуқуқӣ мебошад, дар сурати азнавташкилдихӣ он ба шахси ҳуқуқии дигар танҳо бо шартӣ мутобиқ будани шахси ҳуқуқии азнавташкилёфта ва ё дар натиҷаи азнавташкилдихӣ шахси ҳуқуқӣ ба миён омада, ба қароре, ки барои бастанӣ шартномаи консессионӣ асос шудааст, амалӣ мегардад.»

13. Бинобар вучуд доштани манфиатҳои оммавӣ дар шартномаи консессионӣ ва давомнокии муҳлати амали онҳо ба моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» қисми 4 бо мазмуни зайл илова карда шавад:

«4. Шартномаи консессионӣ пас аз бақайдгирии давлатӣ, ки тартиби он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, эътибор пайдо мекунад.»

14. Дар боби алоҳидаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консессияҳо” соли 2011 ба танзим даровардани кафолатҳои ҳуқуқӣ ва манфиатҳои қонунии консессиядор, ҳамзамон модда ба модда таҳия намудани номгуӣ кафолатҳои ҳуқуқии зарурӣ барои татбиқи самаранок ва бемонеаи фаъолияти консессиядорон ё ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» соли 2011 илова кардани моддаи нави 18¹ бо ном ва мазмуни зерин:

«Моддаи 18¹. Кафолати ҳуқуқҳои консессиядор

1. Ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии консессиядор тибқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, кафолат дода мешаванд.

2. Кафолатҳои бо қонунгузори сармоягузори пешбинишуда метавонад ба субъектҳои, ки ба сифати консессиядор дар шартномаи консессионӣ баромад мекунанд, тавсеа гардад.».

15. Дар қонунгузори муҳлате, ки дар доираи он сармоягузор-консессиядор ҳуқуқи интихоб намудани шароити мусоидро барои худ зимни тағйири қонунгузори дорад, аз 10 сол зиёд муқаррар карда шуда, пешбини гардад, ки баҳсҳои консессионӣ дар суди ҳақамӣ ё арбитражии байналмилалӣ тижоратӣ баррасӣ карда шаванд.

16. Даст кашидани давлат аз масъунияти худ дар доираи шартномаи консессионӣ бо тартиби қонунгузори мавриди баррасӣ қарор гирад.

17. Бо мақсади истифодаи босамари моликияти давлатӣ ва пайваста хабардор кардани довтолабон аз маҷмуи талаботҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ иҷтимоӣ ба консессия гирифтани чунин моликият қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳисобҳои пешакӣ ва арзёбии лоиҳаҳои объектҳои консессионӣ” қабул карда шуда, пешбурди ин самти фаъолият тавассути фаъол намудани сомонӣ дахлдор ба Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994, бо тағйири иловаҳои солҳои 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.
2. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аз 24 декабри соли 2022 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) аз 30 июни соли 1999 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].
4. Кодекси граждании ҶТ қисми II аз 11 декабри соли 1999 –// Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].
5. Кодекси граждании ҶТ қисми III аз 1 марти соли 2005 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].
7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 –// Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].
8. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].
9. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 ноябри соли 2000 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 26 декабри соли 2011 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаҳо оид ба таксими маҳсулот» аз 5 марти соли 2007 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 3 августи соли 2018 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» аз 20 июли соли 1994 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» аз 28 феввали соли 2004 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусигардони моликияти давлатӣ» аз 16 майи соли 1997 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 16 апрели соли 2012 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» аз 29 ноябри соли 2000 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи металҳои қимматбаҳо ва сангҳои қимматбаҳо» аз 12 майи соли 2001 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бӯчи давлатӣ» аз 28 феввали соли 2004 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 17 майи соли 2004 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

22. Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи консессияҳо» аз 7 июли соли 2006 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

23. Дар бораи тасдиқ намудани Тартиб ва шартҳои гузаронидани озмуну музоядаҳо чихати додани консессияҳо / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2000, №503 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

24. Дар бораи тасдиқ кардани Номгӯи объектҳои, ки ба консессия супорида намешаванд ва объектҳои, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба консессия супорида мешаванд / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 феввали соли 2000, №49 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

25. Дар бораи бақайдгирии давлатии шартномаҳои консессионӣ / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2000, №154 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

26. Дар бораи Номгӯи объектҳои, ки ба консессия дода намешаванд ё ба консессия додани онҳо маҳдуд карда шудааст / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январи соли 2014, №34 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

27. Дар бораи лоиҳаи Шартномаи консессияи Нерӯгоҳи барқи ҳароратии «Шӯроб» байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати "HOS Powertech International SDN BHD" / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, №789 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

28. Дар бораи шартномаи консессияи системаи барқии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июни соли 2002, №251 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

29. Дар бораи Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015 / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03 декабри соли 2004, №469 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM].

30. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.04.2010 сол. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj> (санаи мурочиат: 12.12.2021).

31. Кодекси граждании Ҷумҳурии Беларус: ба ҳолати 15.10.2004. [Текст]. – Минск: Амалфея, 2004. – 672 с.

32. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Қазоқистон. (Особенная часть). Комментарий (постатейный) [Текст]: в 2-х кн. Кн. 1 /отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2006. – 712 с.

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, луғат

33. Актуальные проблемы развития законодательства Республики Таджикистан: история и современность [Текст]. Вып. 2. – Душанбе, 2002. – 152 с.

34. Алексеев, С.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности [Текст]: учеб. пособие / С.В. Алексеев. – М., 2004. – 502 с.

35. Алексеев, С.С. Проблемы теории права [Текст]: курс лекций в двух томах. Том 1. / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – 396 с.

36. Андреев, Ю.Н. Участие государства в гражданско-правовых отношениях [Текст] / Ю.Н. Андреев. – СПб: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 355 с.

37. Богуславский, М.М. Международное частное право [Текст] / М.М. Богуславский. – М., 1999. – С. 225.

38. Богуславский, М.М. Международное частное право [Текст] / М.М. Богуславский. – М.: Юрист, 1998. – С. 161.
39. Богуславский, М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование [Текст] / М.М. Богуславский. – М.: БЕК, 1996. – С. 79.
40. Бобоев, У.Х. Организационно - правовые формы совместной хозяйственной деятельности [Текст] / У.Х. Бобоев. – Душанбе, 2004. – С. 107-108.
41. Бернштейн, И.Н. Очерк концессионного права СССР [Текст] / И.Н. Бернштейн. – М., 1930. – С. 18.
42. Бизнес: толковый словарь: англо-русский [Текст]. – М.: ИНФРА-М; Весь мир, 1998. – 760 с.
43. Бухарин, Н.И. Избранные произведения [Текст] / Н.И. Бухарин. – М., 1988. – С. 28.
44. Братусь, С.Н. Юридическая законность и ответственность (Очерк теории) [Текст] / С.Н. Братусь – М., 1976. – 215 с.
45. Блинков, О.Е. Договор финансовой аренды недвижимости: Монография [Текст] / О.Е. Блинков. – М.: Издательства группа «Юрист», 2001. – С. 71.
46. Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. Договорное право: общие положения [Текст] / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 1997. – С. 67.
47. Братусь, С.Н. Субъекты гражданского права [Текст] / С.Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – 367 с.
48. Баженов, А.В. Использование механизма государственно частного партнерства как катализатора антикризисного потенциала развития инфраструктуры // Государственно – частное партнерство. Пути совершенствования законодательной базы. Москва, 2009. [Захираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: <http://www.ebrd.com/downloads/legal/concessions/framework.pdf> (санаи мурочиат: 20.01.2022).

49. Базылев, Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) [Текст] / Б.Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. –120 с.
50. Бозоров, Р.Б. Инвестиционное право [Текст] Учебник. / Р.Б. Бозоров. – Душанбе: ТГНУ, 2008. – С. 331.
51. Большая энциклопедия [Текст]. Т.11 / Под ред. С.Н. Южакова. СПб.: "Просвещение", 1903. – С. 299.
52. Варнавский, В.Г. Партнерства государства и частного сектора: формы. Проекты, риски[Текст] / В.Г. Варнавский. – М.: Наука, 2005. – С. 48.
53. Варнавский, В.Г. Концессионный механизм партнерства государства и частного сектора [Текст] / В.Г. Варнавский. – М., 2003. – С. 36.
54. Венедиктов, А.В. Государственная социалистическая собственность [Текст] / А.В. Венедиктов. – Л.: изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.
55. Вилкова, Н.Г. Договорное право в международном обороте [Текст] / Н.Г. Вилкова. – М.: Статут, 2004. – 511 с.
56. Гражданское право: В 2 т. Т.1 [Текст] / Под ред. Е.А. Суханова. – М., 2000. – С. 346.
57. Гражданское право [Текст] / Под ред. М.М. Агаркова и Д.М. Генкина. Т. 1. – М.: Юриздат, 1944. – 419 с.
58. Гражданское право [Текст] / Под ред. Я.Ф. Миколенко, П.Е. Орловского. – М., 1938. – 488 с.
59. Гражданское право: Учебник. Часть 2 [Текст] / Под ред. А. Ч. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: Проспект, 1999. – 784 с.
60. Гражданское право: В 2-х т. Том 1[Текст]: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. -2-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 1998. – 816 с.
61. Гражданское право [Текст]: Учебник. В 2-х т. Т. 1 / Под ред. Е.А. Суханова. – М.: БЕК, 1994. – 384 с.

62. Гражданское право [Текст]. В 2-х т. Том 1: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. -3-е изд., перераб. и доч. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 591 с.
63. Гражданское право [Текст]. Часть 2 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М., 1999. – 720 с.
64. Гражданское право [Текст]: Учебник. Часть 1 / Под ред. О.У. Усмонова. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 399 с.
65. Гражданское право [Текст]: Учебник. Часть 2 / Под ред. М. А. Махмудова. – Душанбе: Эр-граф, 2007. – 507 с.
66. Государственное управление: основы теории и организации [Текст] / Под ред. В. А. Козбаненко. – М.: Статут, 2000. – 912 с.
67. Дождев, Д.В. Римское частное право [Текст]: Учебник для вузов / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Изд. группа НОРМА — ИНФРА М., 1996. – 704 с.
68. Евтеев, В.С. Возмещение убытков как вид ответственности в коммерческой деятельности [Текст] / В.С. Евтеев. – М.: Зерцало-М, 2005. – 184 с.
69. Ершова, И.В. Предпринимательское право [Текст]: учебник / И.В. Ершова. – М.: Юриспруденция, 2006. – 560 с.
70. Защита гражданских прав [Текст]: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 10-летию Казах. гуманитар.-юрид. ун-та, Алматы, 13 – 14 мая 2004 г. / отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2005. – 610 с.
71. Зворыкина, Ю.В. Организационно-экологический механизм управление концессиями в России. – М.: Высшая школа, 2003. – С. 78.
72. Иоффе, О.С. Обязательственное право [Текст] / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
73. Кархалев, Д.Н. Ответственность по гражданскому праву [Текст]: учеб. пособие / Д.Н. Кархалев. – Уфа, 2001. – 62 с.
74. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Таджикистан. Ч. 1 (постатейный) с использованием судебной практики

[Текст] / Х.Т Насиров, Л.А. Рахманова, Л.И. Ходжаева, Б.Т. Худоёров, Б. Шомахмадов, Н. Шонасридинов. – Душанбе, 2004. – 718 с.

75. Курбатов, А.Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности [Текст] / А.Я. Курбатов. – М., 2001. – 211 с.

76. Ленин, В.И. Полн. собр. Соч [Текст] Т. 43/ В.И. Ленин. – М., 1969. – С. 248.

77. Ландау, Б.А. Концессионное право Союза ССР [Текст] / Б.А. Ландау. – М., 1925. – С. 74.

78. Менглиев, Ш.М. Избранные труды по гражданскому праву [Текст] / Ш.М. Менглиев. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 696 с.

79. Менглиев, Ш.М. Проблемы применения норм Гражданского кодекса [Текст] / Ш.М. Менглиев // Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан. изд. «Ирфон», Душанбе, 2009. – С. 226.

80. Менглиев, Ш.М. Международное частное право [Текст]. Часть 1 / Ш.М. Менглиев. – Душанбе: «Деваштич», 2002. – С. 37-39.

81. Мороз, С.П. Инвестиционное право Республики Казахстан [Текст] / С.П. Мороз. – Алматы: НИИ частного право КазГЮУ, 2006. – С. 3.

82. Малая советская энциклопедия [Текст]. Т.4. – М.: ОГИЗ РСФСР, 1931. – С. 192-193.

83. Матвеев, Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности [Текст] / Г.К. Матвеев. – М.: Юридическая литература, 1970. – 312 с.

84. Ойгензихт, В.А. Воля и волеизъявление [Текст] / В.А. Ойгензихт. – Душанбе, 1983. – 170 с.

85. Раджабов, М.Н. Гражданско-правовой статус иностранцев в Республике Таджикистан [Текст] / М.Н. Раджабов. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 178 с.

86. Рахимов, М.З. Предпринимательское право [Текст] / М.З. Рахимов. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 410 с.
87. Исмаилов, Ш.М. Сборник избранных статей [Текст] / Ш.М. Исмаилов. Душанбе: изд-во «Полиграф групп», 2021. – 662 с.
88. Сосна, С.А. Концессионные соглашения: теория и практика [Текст] / С.А. Сосна. – М.: 2002. – С. 8-9.
89. Сосна, С.А. Концессионное соглашение – новый вид договора в российском праве [Текст] / С.А. Сосна. – М., 1995. – С. 32.
90. Советский энциклопедический словарь [Текст] 3-е издание. – М., 1985. – С. 624.
91. Сулаймонов, Ф.С. Республика Таджикистан – участник международных частных – правовых отношений [Текст] / Ф.С. Сулаймонов. – Душанбе, 2006. – С. 144.
92. Толковый юридический словарь: право и бизнес. (Русско-английский, англо-русский) [Текст]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 704 с.
93. Фёдоров, Я.С. Варнавский, В.Г. Концессионный механизм управления на транспорте [Текст]: Учебное пособие / Я.С. Фёдоров, В.Г. Варнавский. – М.: ГУУ, 2003. – С. 10-11.
94. Шонасридинов, Н., Нодиров, Ф.М. Предпринимательское право [Текст]. Часть 2. / Н. Шонасридинов, Ф.М. Нодиров. – Душанбе, 2010. – 348 с.
95. Шершеневич, Г.Ф. Общая теория права [Текст]: Учебное пособие. В 2-х томах. Т. 2. Вып. 2, 3, 4. / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Юридический колледж МГУ, 1995. – 362 с.
96. Юридическая энциклопедия [Текст] / под ред. Б.Н. Топорнина. – М., 2001. – 1272 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо

97. Варнавский, В.Г. Методологические вопросы становления концессионных отношений в России [Текст] / В.Г. Варнавский // Экономика строительства. – 2002. – №9. – С. 3.

98. Водянов, А. Новые инструменты государственного регулирования инвестиций [Текст] / А. Водянов // Проблемы теории и практики управления. – М., 1996. – №5. – С. 95.

99. Дроздов, И.К. Правовой природе концессионного соглашения [Текст] / И. Дроздов // Хозяйство и право. – 2006. – №6. – С. 54-55.

100. Доронина, Н.Г. «К проекту закона о концессионных договорах» [Текст] / Н.Г. Доронина // Договор: правовые и экономические аспекты. Сборник научных трудов. – М.: ООО «Нестор Академик Паблишерз», 1999. – Вып. 1. – С. 75-86.

101. Дронов, А.А. Аналитическая записка по определению приоритетных инвестиционных проектов, реализация которых возможно с использование концессионных соглашений. [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: Gkhw.matreal.ru/index.php (санай мурочиат: 17.12.2021).

102. Ефимова, Е.Г. Концессии в транспортной инфраструктуре: зарубежный опыт и российская практика [Текст] / Е.Г. Ефимова // Вестник СПбГУ., – 2007. – Сер. 5. вып. 2. – С. 115.

103. Жданухин, Д.Ю. Комментарий к Федеральному закону от 21.07.2005 г. №115-ФЗ «О концессионных соглашениях» // Агентство юридической безопасности ИНТЕЛЕКТ-С. [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: // URL: www.intellectpro.ru (санай мурочиат: 12.12.2021).

104. Завьялов, А.А. О квалификации концессионных соглашений и некоторых перспективах их применения [Текст] / А.А. Завьялов // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2007. – №1. – С. 25.

105. Кирин, А. Инвестиционная право [Текст] / А. Кирин // Экономика и жизнь. – 1995. – №34. – С. 8.

106. Котов, В.В. Государственные и муниципальные концессии в системе отношений собственности [Текст] / В.В. Котов // Экономика строительства. – 2004. – №9. – С. 33.

107. Клюкин, Б.Д. О развитии договорной основы права пользования недрами [Текст] / Б.Д. Клюкин // Государство и право. – 2004. – №9. – С. 47.

108. Конопляник, А. Договор концессии: возможное место и роль в инвестиционном законодательстве России [Текст] / А. Конопляник // Инвестиции в России. – 2002. – №1. – С. 10.
109. Котов, В.В. Некоторые концептуальные предложения к закону о государственных и муниципальных концессиях / В.В. Котов // Экономика и строительство. – 2000. – №6. – С. 22.
110. Менглиев, Ш.М. Договор как средство регулирования общественных отношений [Текст] / Ш.М. Менглиев // Государство и право. – Душанбе. – 1999. – №2. – С. 52.
111. Менглиев, Ш.М. Гармонизация и унификация гражданского законодательства Республики Таджикистан [Текст] / Ш.М. Менглиев // Государство и право. – 2006. – №3. – С. 52.
112. Мороз, С. О правовой природе договора концессии [Текст] / С. Мороз // Юрист. – 2004. – №12. . – С. 59.
113. Муравьева, К.М. Соотношения понятий «концессия» и «коммерческая концессия» [Текст] / К.М. Муравьева // Законодательство и экономика. – 2007. – №8. – С. 122.
114. Михеева, Е. Сравнительный аспект правового регулирования концессионных соглашений. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.yurpraktika.com/artikl.php... (санай мурочиат: 17.12.2021).
115. Налетов, К.И. Еще раз о правовой природе концессионного соглашения [Текст] / К.И. Налетов // Право и политика. – 2005. – № 3. – С. 20.
116. Носов, Е. К кризису понятия концессионного договора [Текст] / Е. Носов // Советское право. – 1926. – №3-4. – С. 157.
117. Тлеухан, Н., Даулетова Б. Концессия возвращается. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.kazpravda.kz/index.php (санай мурочиат: 17.12.2021).
118. Нигматуллина, Ж.Р. Аренда или концессия: что выбрать? [Текст] / Ж.Р. Нигматуллина // Журнал «ЖКХ». – 2005. – №1.– С. 99.
119. Осадчая, Ю. Концессионные соглашения в транспортном

комплексе [Текст] / Ю. Осадчая // Корпоративный юрист. – 2005. – №3. – С. 10.

120. Приходько, Д.Г. Концессия как форма привлечение инвестиций в российскую экономику [Текст] / Д.Г. Приходько // Банковское право. – 2005. – №3. – С. 28.

121. Русинова, А. Порядок и принципы выбора концессионера: европейский опыт и российский закон [Текст] / А. Русинова // Налоги. – 2006. – №26. – С. 9.

122. Савинова, О.Н. Права концессионера по концессионному договору [Текст] / О.Н. Савинова // Будущее России: перспективы и стратегии развития. Материалы Всероссийского научно-практической конференции: в 5-ти томах. – Казань, 2005, Т.3. – С. 311.

123. Сосна, С.А. Концессионные договоры с иностранными инвесторами [Текст] / С.А. Сосна // Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. – М., инст-т гос-ва и права РАН, 1995. – С. 66.

124. Сосна, С.А. Российское законодательство о концессионных договорах с иностранными инвесторами [Текст] / С.А. Сосна // Российский ежегодник международного права: 1993-1994. – СПб. Россия-Нева, 1995. – С. 211.

125. Сосна, С.А., Клюкин Б.Д. О развитии договорной основы пользования недрами [Текст] / С.А. Сосна, Б.Д. Клюкин // Государство и право. – 2004. – №9. – С. 50.

126. Лисица, В.Н. О проекте федерального закона «О концессионных договорах, заключаемых с российскими и иностранными инвесторами» [Текст] / В.Н. Лисица // Законодательства и экономика. – 2002. – №9. – С. 28.

127. Сильвестров, С. Партнерство государства и частного сектора // Экономика России: XXI век, №18. [Захирай электронї]. – Манбаи дастрасї: // http://www.ruseconomy.ru/nomer18_200501/ec24.html. (санаи мурочиат: 20.01.2022).

128. Селиверстов, С.С. Концессионные соглашения в России:

перспективы применения в сфере трубопроводного транспорта[Текст] / С.С. Селиверстов // Московский журнал международного права. Специальный выпуск. Энергетика и право: трубопроводный транспорт. – 2006. – №5. – С. 71.

129. Салибаева, Н.А. Пути улучшения инвестиционного климата в Таджикистане [Текст] / Н.А. Салибаева // Государство и право. – Душанбе, 2005. – №1, – С. 83.

130. Бердиев, Р.Б. Неправильная приватизация и коррупция: стоп в инвестиционной активности [Текст] / Р.Б. Бердиев // Вестник ТГНУ. – Душанбе: «Сино», 2009. – №5(53). – С. 52.

131. Таль, Л.С. Концессионные договоры городских общественных управлений [Текст] / Л.С. Таль // Вестник гражданского права. – 1915. – № XI-XII. – С. 32.

132. Талапина, Э. Концессия как форма публично-частного партнерства [Текст] / Э. Талапина // Хозяйства и право. – 2009. – №4. – С. 73.

133. Файзиева, С.А. Основные проблемы, тормозящие приток иностранных инвестиций в экономику Таджикистана [Текст] / С.А. Файзиева // Вестник ТГНУ (научный журнал). – Душанбе: «Сино», 2009. – С. 78.

134. Шонасриддинов, Н. К вопросу о договорном регулировании отношений сферы водоснабжение [Текст] / Н. Шонасриддинов // Государство и право. – 2007. – №1. – С. 53-57.

135. Эммануэль Морис. Взаимовыгодное сотрудничество // Государственно-частное сотрудничества. Пути совершенствования законодательной базы. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: // [http://www.ebrd.com/downloads/legal/concessions / framework.pdf](http://www.ebrd.com/downloads/legal/concessions/framework.pdf)(санаи мурочиат: 20.01.2022).

136. Юмашев, Ю. Иностранные концессии в СССР [Текст] / Ю. Юмашев // Хозяйство и право. – №7. – 1989. – С. 46.

137. Legal end administrative frameworks for electricity enterprises. /

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо

138. Багдасарова, А.В. Концессионное соглашение в гражданском праве России и зарубежных стран [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Багдасарова Алина Владимировна. – М., 2009. – 246 с.

139. Вахтинская, И.С. Гражданско-правовые признаки концессионного соглашения. [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Вахтинская Ирина Сергеевна. – М., 2008. – 291 с.

140. Воронченкова, Г.А. Государственное регулирование концессий в отраслях естественных монополии в России [Текст]: автореф. дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Г.А. Воронченкова. – М., – 2008. – 27 с.

141. Жемалетдинов, Р.М. Гражданско-правовое регулирование концессионных соглашений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Жемалетдинов Рустэм Маратович. – Уфа, 2008. – 177 с.

142. Зворыкина, Ю.В. Методологические основы и механизмы управления концессиями в России [Текст]: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Зворыкина Юлия Викторовна. – М., 2003. – 301 с.

143. Золоева, Я.О. Концессионные и иные договоры с иностранными инвесторами в области добычи полезных ископаемых [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Золоева Яна Олеговна. – М., 2003. – 200 с.

144. Попов, А.И. Концессионные соглашение (гражданско-правовой аспект) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Попов Александр Иванович. – Рязань, 2007. – 175 с.

145. Савинова, О.Н. Договорное регулирование концессионных отношений по законодательству Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Савинова Ольга Николаевна. – Казань, 2006. – 201 с.

146. Савельева, В.М. Концессионное соглашение как институт гражданского права [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Савельева Вероника Михайловна. – М., 2011. – 192 с.

147. Ким, В.Д. Государства как субъект права собственности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ким Валерий Диксионович. – Екатеринбург, 2005. – 174 с.

148. Лисица, В.Н. Международные инвестиционные соглашения (договоры, контракты) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.Н. Лисица. – Новосибирск, 2003. – 26 с.

149. Левицкая, Е.А. Концессионные соглашения в сфере коммунального имущества муниципальных образований [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Е.А. Левицкая. – Краснодар, 2008. – 28 с.

150. Майор, И.Г. Гражданско-правовое регулирование концессионных отношений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Майор Иван Геннадьевич. – Ставрополь, 2009. – 188 с.

151. Хамаза, М.М. Международно - правовые проблемы национализации иностранной нефтяной собственности в арабских государствах [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Хамаза Мухсин Мутер. – М., 1983. – С. 121.

152. Шорохов, С.В. Концессионное соглашение как форма публичного управления: сравнительно-правовое исследование [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / С.В. Шорохов. – М., 2009. – 33 с.

V. Захираҳои электронӣ

153. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 17-умин солгарди Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // www.president.tj

ФЕҲРИСТИ
ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Монографияҳо:

[1-М] Абдуллозода А.Р. Концессионные договоры: перспективы и развитие: /Матн/: монография/ А.Р. Абдуллозода, - Душанбе, МН «Дониш» АМИТ, 2021. – 198с. ISBN 978-99985-70-22-1.

**II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон чоп шудаанд:**

[2-М] Абдуллоев А.Р. Проблемы совершенствования законодательства Республики Таджикистан о концессиях // [Матн] / А.Р. Абдуллоев / Известия Академии наук Республики Таджикистан. - Душанбе, 2010, - №4, - С. 133-137.

[3-М] Абдуллоев А.Р. Понятие и правовая природа концессионного соглашения / [Матн] / А.Р. Абдуллоев / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011, -№2(66) – С.173-179.

[4-М] Абдуллоев А.Р. Баъзе масъалаҳои таносуби шартномаҳои концессионӣ бо шартномаҳои ба ҳам алоқаманд / [Матн] / А.Р. Абдуллоев / Қонунгузорӣ. - Душанбе, 2019, - №2(34) - С.54-59.

[5-М] Абдуллозода А.Р., Бобозода У. Моҳияти кафолатҳои ҳуқуқҳо дар шартномаи концессионӣ: таҳлили ҳуқуқию амалӣ / [Матн] / А.Р. Абдуллозода, У. Бобозода / Ахбори ДДҲБСТ, №4 (93), соли 2022. С.13-23.

[6-М] Абдуллозода А.Р. Баъзе масоили назариявии табиати ҳуқуқи шартномаи концессионӣ / [Матн] / А.Р. Абдуллозода / Қонунгузорӣ №3 (47), 2022 июл-сентябр, С. 29-36 (ВАК РФ).

[7-М] Абдуллозода А.Р. Некоторые вопросы гарантии прав по концессионному договору / [Матн] / А.Р. Абдуллозода / Юридический вестник, №4 (12), 2022. С. 39-45.

[8-М] Абдуллозода А.Р. Уҳдадорӣҳои тарафҳои шартномаи концессионӣ: хусусиятҳои иҷро ва ҷавобгарии тарафҳо / [Матн] / А.Р. Абдуллозода / Ҳаёти ҳуқуқӣ, №3 (39), 2022. С. 172-181.

[9-М] Абдуллозода А.Р. Дурнамои рушди шартномаҳои концессионӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон / [Матн] / А.Р. Абдуллозода / Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон, №3 (27), 2022. С.207-220.

III. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ба чоп расидаанд:

[10-М] Абдуллоев А.Р. Правовая природа концессионных соглашений/ [Матн] / А.Р. Абдуллоев / Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан. - Душанбе, 2009. - С.414-429.

[11-М] Абдуллоев А.Р. Инкишофи қонунгузори концессии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиклолӣ / [Матн] / А.Р. Абдуллоев / Инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиклолият. Маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20 – умин солгарди Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011. - С.260-271.

[12-М] Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ (зери таҳрири Бобоев У.Х.). – Душанбе, 2011. – С. 362.

[13-М] Абдуллоев А.Р. Развитие концессионных договоров в Республике Таджикистан / [Матн] / А.Р. Абдуллоев / Давлат ва ҳуқуқ. - Душанбе, 2012, - №1.- С. 36-42.

[14-М] Абдуллоев А.Р. Субъекты концессионных правоотношений // Становление гражданского законодательства Республики Таджикистан / [Матн] / А.Р. Абдуллоев / Юбилейный сборник научных статей, посвященных десятилетию кафедры гражданского права Российско-Таджикского (славянского) университета – Душанбе, 2012. – С. 326-342.

[15-М] Абдуллозода А.Р. Баъзе масоил ва хусусиятҳои бастанӣ шартномаи концессии / [Матн] / А.Р. Абдуллозода / Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон 9 декабри соли 2022.

[16-М] Abdullozoda A.R. ON THE ISSUES OF THE ENTITLEMENTS AND OBLIGATIONS OF THE PARTIES IN THE CONCESSION AGREEMENT / [Матн] / A.R. Abdullozoda / Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference DIVERSITY AND INCLUSION IN SCIENTIFIC AREA, Warsaw, Poland 26-28.01.2023, Scientific Collection «InterConf» №140 January, 2023. С.425-434.